

İKTİSAT

Dergisi

Sayı 359 Eylül 1996 Fiyatı 200.000 TL.

GÜMRÜK BİRLİĞİ Mİ, İSLAM ORTAK PAZARI MI?

■ Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Yatırımlar

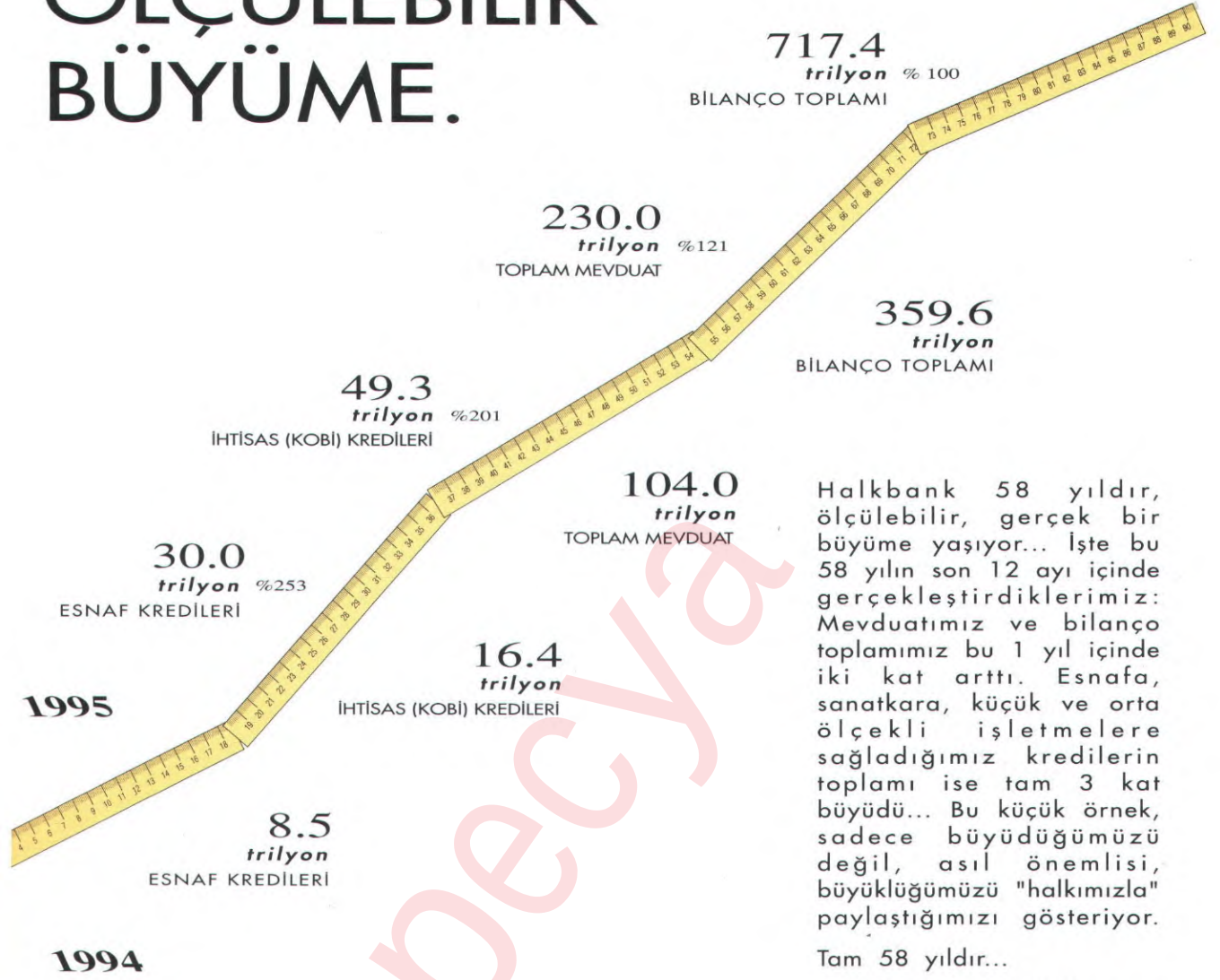
■ Kriz, Siyasi Temsil ve Refah Partisi ■ Türkiye'de

Siyasal Temsil ■ Döviz Cinsinden Borçlanma Üzerine

■ Yuva Denilen Yer: Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları

58 YILDIR ÖLÇÜLEBİLİR BÜYÜME.

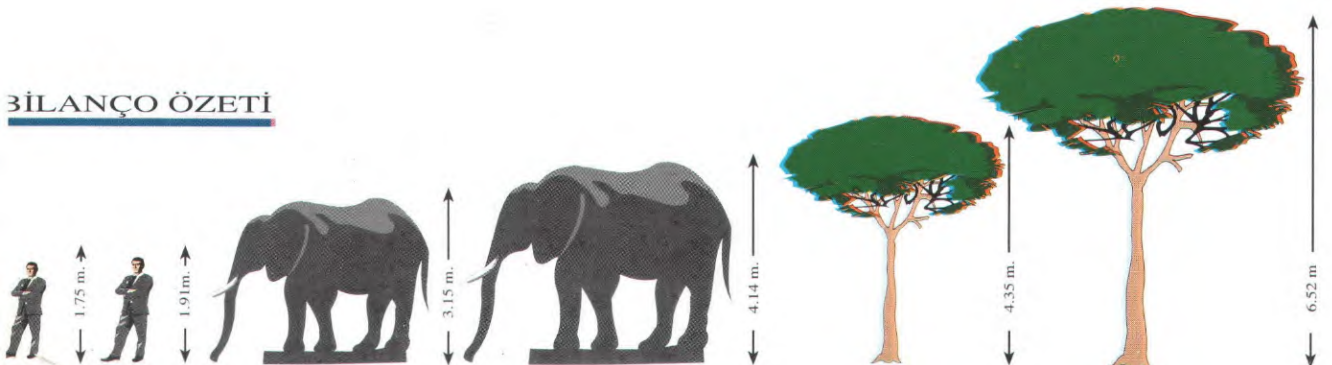
Halkbank 58 yıldır, ölçülebilir, gerçek bir büyüme yaşıyor... İşte bu 58 yılın son 12 ayı içinde gerçekleştirdiklerimiz: Mevduatımız ve bilanço toplamımız bu 1 yıl içinde iki kat arttı. Esnafa, sanatkara, küçük ve orta ölçekli işletmelere sağladığımız kredilerin toplamı ise tam 3 kat büyüdü... Bu küçük örnek, sadece büyüdüğümüzü değil, asıl önemlisi, büyüklüğümüzü "halkımızla" paylaştığımızı gösteriyor.

Tam 58 yıldır...

Halkbank büyüklüğünü halkla paylaşıyor.

BİLANÇO ÖZETİ

ELEKTRİK, DOĞALGAZ, SU,
TELEFON, CEP TELEFONU, KABLOLU TV FATURALARINIZI

**KİRANIZI, OKUL VE EŞYA TAKSİTLERİNİZİ,
APARTMAN AİDATLARINIZI**

TÜM VERGİ VE SSK PRİMLERİNİZİ

tıkır tıkır

Akbank Ödesin!

Akbank'ın sunduğu "Otomatik Ödeme" kolaylığından nasıl yararlanacaksınız?

Bunun için, dilediğiniz bir Akbank şubesine gidip bir **Akbesap** açtırmanız yeterli.

Vereceğiniz tek bir talimatla tüm ödemeleriniz sizin adınıza hesabınızdan

Akbank tarafından otomatik olarak yapılır.

Hesabınızda para olmadığında ya da yeterli para olmadığında,

Akbank'ın sunduğu **Acil İhtiyaç Kredisi**'nden yararlanırsınız.

Acil İhtiyaç Kredisi, kredi limitiniz dahilinde otomatik olarak devreye girer.

Zor anlarınızda bile, ödemeleriniz gecikmeden, gününde yapılır.

Biliyorsunuz, yaşamı kolaylaştırmanın yolu Akbank'tan geçer!

AKBANK

G ü v e n i n i z i n E s e r i

İ. **Telekom** faturalarını şimdilik Adana, Adapazarı, Aksaray, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa, Karaman, İstanbul, İzmir, Teki ve Tokatlılar, **İSKİ, İGDAŞ, AKTAŞ** ve **BEDAŞ** faturalarını İstanbullular, **ASKİ** ve **EGO** faturalarını Ankaralılar, **BUSKİ** faturalarını Bursalılar, **kab** **TV ve cep telefonu** faturalarını Ankara, İstanbul ve İzmirliiler, Akbank'ın sunduğu otomatik ödeme ile, AkMatik'lerden ya da Aktel aracılığı ile ödeyebilirler. Aktel numaraları: İstanbul (0212) 380 30 30 - Ankara (0312) 410 10 20 - İzmir (0232) 482 62

6 Kısa... Kısa...

10 Tartışma: TOBB, MÜSİAD, TİSK Gümrük Birliği mi, İslam Ortak Pazarı mı?

Globalleşen dünyada RP, DYP koalisyonu çerçevesinde •AT (Gümrük Birliği) ve İslam Ortak Pazarı düşüncesi birbirinin alternatifi mi?

22 Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Yatırımlar

ABDURRAHMAN ARIMAN

26 Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Makroekonomik Süreçler

Doç. Dr. ERİNÇ YELDAN

29 Üniformalı Mafyanın Apoletleri

Türk Northlar Amerikan Söylemezler

MEHMET TÜRDEŞ

32 Kriz, Siyasi Temsil ve Refah Partisi

TEOMAN GÜLSEVER

36 Türkiye'de Siyasal Temsil

SERDAR ŞEN

40 Batıyı Açmak: Avrupa Ne Kadar Avrupalı

JAN NEDERVEEN PIETERSE

52 Yuva Denilen Yer: Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları

JONATHAN RUTHERFORD

61 Büyü Ekonomisi: Kâr-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi

FUAT ERCAN

71 Döviz Cinsinden Borçlanma Üzerine

GÜNDÜZ FINDIKÇIOĞLU

75 Merkez Bankası Analitik Bilançosu

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır. İktisat dergisi, aylık olarak yayımlanır.

Kurucuları: Nihat Batur, Oktay Emed, Reşat Umur. Sahibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Alpay Biber Genel Yayın Yönetmeni: Işitan Gündüz Yayın Koordinatörü: Teoman Gülsever Sorumlu Yazışmaları Müdürü: Hikmet Akçiçek Yayın Kurulu: Işitan Gündüz, Yasemin Öztürk, Teoman Gülsever, Osman Zeki Çetinkaya, Tahir Mutlu, Atıf Evren, Gündüz Fındıkçıoğlu, Kaan Ökten, Fuat Ercan, Kapak Düzenleme: Semih Poroy Grafik Düzenleme: M. Selim Talay Reklam ve Halkla İlişkiler Sorumlusu: Deniz Turhan Yönetim Yeri: Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 Taksim-İstanbul Tel: (0212) 250 50 34-250 16 42 Fax: (0212) 235 73 43 Baskı: Melisa Matbaacılık

Dergimizin baskıya girdiği şu günlerde hem bölgemizde hem de ülkemizde izleri uzun süre silinemeyecek olaylar yaşanıyor. Kuzey Irak'ta tüm Ortadoğu'yu ateş çemberine alabilecek yeni dengeler oluşturulmaya çalışılırken, Ege'de salt gerginliği tırmandırmaya yönelik de olsa tehlikeli kışkırtmalar tezgahlanmakta. Ancak bu birdenbire ısınıveren dış politika ortamında Türkiye iktidar-daki koalisyon hükümetinin kendi iç uyumsuzluklarından kaynaklanan bir zaaf içinde bulunuyor. Böylesi kritik bir dönemde zaman zaman tartışmalar başbakan yardımcısının iç politika kulvarındaki rakiplerini geçebilmek için ABD başkanıyla yaptığı hayali telefon konuşmaları gibi konularla gündem kaymasına uğruyor.

İktisat'dan

İç politikada ise Başbakan Erbakan'ın İran ve Uzakdoğu gezileri başlamış olan "Anadolu Kaplanları" tartışmasını, yani ülkemizdeki sermaye içi kavgıların alevlendirdi. Yeni bir kalkınma modeli olarak özellikle Refah Partisi ideologlarınca öne sürülen "Uzakdoğu Modeli" önümüzdeki günlerde ekonomik olduğu kadar toplumsal yanılla da ülke gündeminin üst sıralarında yer alacağı benzetilmekte. Dergimiz bu sayısında TOBB, MÜSİAD ve TİSK temsilcilerin katılımlarıyla düzenlediği **Gümrük Birliği mi? İslam Ortak Pazarı mı?** tartışmasıyla sorunun bir yanına ışık tutuyor. Konuyu değişik açılardan irdeleyen yazı ve tartışmalar önümüzdeki sayılarda da sürecek. Ayrıca S. Şen ve T. Gülsever'in yazılarıyla irdelemeye başladığımız siyasi temsil sorununu da bundan sonraki sayılarımızda değişik boyutlarıyla ele alacağız.

Aydınlık günleri birlikte kurmak dileğiyle...

İşitan GÜNDÜZ

Cumartesi açık banka!

Tüm Türkiye'de.

Bütün Garanti Őubeleri, her Cumartesi*
13.00-17.00 arası açık.

Siz de, size haftada bir gün daha kazandıran
bir bankanız olsun istemez miydiniz?

**Resm tatil ve bayram günleri hariç.*

GARANTİ

Başka bir arzunuz?

PAMİR

Quality

World
Quality in
Gummy
Candies...

Pamir Gıda Sanayi A.Ş. Ailebahçesi Litrosyolu Sok.No:10, 34020 Maltepe, Topkapı-İstanbul/Turkey
Tel:90 212 612 50 00 (4 Hat/Lines).Fax:90 212 577 07 93

15 Temmuz

● İrlanda'da iki yıldan sonra ilk kez bomba patladı.

Bariş umutlarını azaltan bomba büyük hasara yol açtı.

● Polis Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'ni bastı. Tutuklu yakınlarının İstanbul Valiliği önündeki eylemine müdahale eden polis, fotoğraf çeken gazetecilere saldırdı. Kargaşa sırasında TGC'ne sığınan gazetecilerin ardından binaya giren polis, cemiyet görevlilerinin önünde gazetecileri döverek gözaltına aldı.

● Maliye Bakanı Abdüllatif Şener, vergi borçlusu mükellef sayısının 11 bin 511, borç toplamının ise 195 trilyon 85 milyar 693 milyon 850 bin lirayı bulunduğunu açıkladı.

16 Temmuz

● RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın hazırladığı, yargıda 1600 kişilik atama kararnamesi ortalığı karıştırdı. Kazan'ın kararnamesi, "Yargıda kadrolaşma" ve "Devleti İşgal Hazırlığı" yorumlarıyla eleştirildi.

● Cezaevlerindeki ölüm orucu eylemi 60. gününe girdi.

● Lastik pazarının yüzde 56'sını ellerinde bulunduran üç tekel, ABD'de işyerlerini sendikasıylaştırmak için saldırıya geçti.

● Petrol-İş Sendikası, uyarılarına karşın üç yıldır sendika karşıtı tutum izleyen uluslararası petrol tekelleri, BP, Shell ve Mobil'i tüketimden gelen gücünü kullanarak boykot etmeye başladı.

● Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Endeksi'nde 18 sıra gerileyen Türkiye, 174 ülke arasında 84'ncü oldu.

18 Temmuz

● Başbakan Erbakan, memur maaşlarına

yaptığı yüzde 50 oranında zammın bütçeye getireceği 125 trilyon liralık yükün kaynağına ilişkin tartışmalar başladı. Bu arada Başbakan Erbakan köylerine dönen insanların evlerinin yapılacağını, üreticilerin buğday bedellerinin peşin ödeneceğini, besicilerin elindeki hayvanların gerçek değeri üzerinden alınacağını, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki besici ve çiftçilere faizsiz kredi verileceğini söyledi.

● New York - Paris seferini yanan TWA Havayolları'na ait Boeing 747 tipi uçak denize düştü. Uçaktaki 228 kişiden kurtulan olmadı.

19 Temmuz

● Yüzyılın en görkemli ve son büyük spor şenliği, Atlanta'da

başladı. 15 gün boyunca 197 ülkeden 10 bin 700 sporcu kürsüye çıkabilmek için daha hızlı, daha yüksek ve daha güçlü olmaya çalışacak.

21 Temmuz

● Siyasi tutuklu ve hükümlülerin cezaevlerinde

sürdürdüğü ölüm orucu ilk kurbanını verdi. TKP(ML) davası sanıklarından 25 yaşındaki Aygün Uğur, açlık grevinin 63. gününde Ümraniye Cezaevi'nde öldü.

22 Temmuz

● Yazar Adalet Ağaoğlu, Sarıyer sahilinde bir

bankta otururken özel bir otomobilin çarpması sonucu denize düştü. Şişli Etfal Hastanesi'nde tedavi altına alınan yazarın durumu ciddi.

● Halterci Naim Süleymanoğlu, Atlanta Olimpiyatları'nda silkmeye son hakkında 187.5 kilo kaldırarak üçüncü kez altın madalya kazandı. 1988'de Seul, 1992'de Barcelona ve 1996'da Atlanta Olimpiyatları'nda altın madalyaların sahibi olan Naim Süleymanoğlu, tarihte üç olimpiyat altını kazanan ilk Türk sporcu oldu.

● Ağustos'ta 302 trilyon ödemesi olan hazinenin iç borç stoku 2 katrilyon 183 trilyon liraya yükseldi. Böylece iç borç bir ayda 100 trilyon lira arttı.

26 Temmuz

● Elektriğin fiyatı yüzde 7-8 oranında artırıldı.

● Başbakan Necmettin Erbakan, KKTC'nin ardından ilk yurtdışı gezisini İran'a yapmaya hazırlanıyor. ABD ise terörist ülke olarak ilan ettiği İran ile bu düzeyde ilişkiden rahatsızlığını sezdiren.

28 Temmuz

● 12 tutuklu ve hükümlünün öldüğü cezaevlerindeki ölüm

oruçları aydınların devreye girmesiyle bitti.

29 Temmuz

● İran'ın Kuzey Irak'ta başlattığı operasyonda en az sekiz kişi öldü,

çoğu kadın ve çocuk 2 bin 500 Kürt, yoğun bombardımandan kaçmak için yollara döküldü. Bölgede yeni bir mülteci krizi patladı.

30 Temmuz

● 28 Temmuz günü Marmaris'te çıkan yangında yaklaşık dört bin hektarlık ormanlık alan kül oldu.

● Gzetelerin yaptığı Promosyona sınırlama getirildi. Süreli yayın kuruluşları, kitap, dergi, ansiklopedi, gibi kültürel ürünler dışında hiçbir mal veya hizmetin taahhüdünü ve dağıtımını yapamayacak.

1 Ağustos

maaş zammı sağlanması gerekçesiyle hazırlanan yetki tasarısında, hükümete, kamu personel rejiminde köklü değişiklikler yapma yetkisi de istendi. Tasarıda, hükümete, bütün kamu örgütlenmesi içinde personel istihdamı esas ve usullerini yeniden düzenleme yetkisi verilmesi öngörüldü.

● Asker ve Polisler ile bazı üst düzey kamu çalışanlarına ek

2 Ağustos

bir istikrar paketi ortaya koyamaması nedeniyle Uluslararası Para Fonu (IMF) heyeti, 5 Ağustos'ta Ankara'ya yapacağı ziyareti iptal etti.

● Başbakan Necmettin Erbakan'ın "Irak'la ayrıcalıklı ticaret karşılığı Çekiç Güç'e onay verdik" ve "ABD ile uzlaştık" sözleri, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nicholas Burns tarafından yalanlandı.

● RP-DYP hükümetinin gerçekçi

4 Ağustos

● Osmanlı ordusunun Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın naaşı, ölümünün 74. yılında Tacikistan'dan getirilerek İstanbul'da Talat ve Mithat Paşaların mezarlarının bulunduğu Hürriyet-i Ebediye tepesindeki anıt mezarla toprağa verildi.

● Başbakan Erbakan'ın imzasıyla 13'ü şeriatçı 29 subay ve astsubay ordudan atıldı.

8 Ağustos

hükümeti gelebilecek yeni bir ekonomik bunalıma karşı uyardı. DPT, reel bir kaynak bulunamaması durumunda yıl sonunda bütçe açığının 1,5 katrilyon ile 1,7

● DPT ve Hazine bürokratları, Ekonomik Kurul'un hafta başında yaptığı toplantıda

katrilyon arasında gerçekleşeceğini, enflasyonun da yüzde 100-105 oranına ulaşabileceğini bildirdi.

9 Ağustos

teslim oldu. Kentin felç olduğu yağıştan sonraki selde 2 kişi öldü.

● İstanbul, saat 16.00 sıralarında bastıran ve yarım saat süren sağanak yağmura

10 Ağustos

teslim oldu. Kentin felç olduğu yağıştan sonraki selde 2 kişi öldü.

● Rum Motosikletliler Federasyonu, Rum yönetimi ve Başpiskopos Hristosmos'un da desteğini alarak Kıbrıs'ta sınır delme eylemi yaptılar. BM Barış Gücü askerlerinin etkisiz kaldığı eylemler sırasında bir Rum gösterici öldü.

● Başbakan Necmettin Erbakan, çoğunluğu işadamları olmak üzere 243 kişilik heyetle gittiği İran ve Uzakdoğu gezisinden hükümetin gelişim yönünü doğuya çeviren mesajlar verdi.

13 Ağustos

maş ABD'nin sert tepkisine neden oldu. İran'ın terörizme destek olduğu ve Ortadoğu'da uzun süredir barış sürecine karşı çıktığı için duydukları endişeyi dile getiren ABD Dışişleri Bakanı Warren Christopher, "Bu anlaşmanın İran'a sağlayacağı faydanın tehlikelerine dikkat çektik" dedi.

● Türkiye ile İran arasında Tahran'da imzalanan doğal gaz anlaşması

14 Ağustos

tliler eyleminde ölen Rumun cenazesi-ne katılan siyasi liderler ve dini töreni yöneten Başpiskopos Hristosmos'un tahriklerinden etkilendiği belirtilen Rumlar, Derinya bölgesinde sınır delme girişiminde bulundu. İki Rumun Türk barikatı önündeki bayrak direğinden Türk bayrağını indirmeye çalıştığı sırada Türk askerlerinin açtığı ateş sonucunda direğe tırmanan Solomon Spiru Solomo, başından vurularak öldü. Olay sırasında ikisi barış gücünden olmak üzere 11 kişi yaralandı. Rum Milli Muhafız Ordusu savas haline geçti.

● Kıbrıs'ta 10 Ağustos'taki motosikle

Öğrenmek istediğiniz...

Gördüğünüzle yetinmeyin. Bilginin yüzeyine aldanmayın. Bank Kapital'i yalnızca sahip olduğu deneyimlere, uzmanlığına, doğru zamanda doğru bilgiyi eksiksiz vermesine, işlemlerinizi hızla yerine getirmesine bakarak değerlendirmeyin.

Bank Kapital hakkında karar verirken, öncelikle rasyolarına bakın. Bir bankanın geleceğini size rasyoları gösterecektir.

...ve bilmeniz gerekenler.

Rasyolar

	Bank Kapital		Banka Sektörü	Özel Sek. Ticari Bankalar
	Haziran '96	31.12.'95 (**)	31.12.'95 (**)	31.12.'95 (**)
(Özkaynak+Kâr)/T. Aktifler	18.9	25.6	8.9	11.7
(Özkaynak+Kâr)/(Mevd.+Mevd. Dışı Kaynaklar)	24.6	38.6	11.3	15.2
Net Çalışma Sermayesi/T. Aktifler	14.5	24.7	1.4	5.5
Krediler/T. Aktifler	28.3	32.1	42.5	39.1
Takipteki Krediler/Krediler	0.0	0.0	2.8	1.8
Likit Aktifler/(Mevd.+Mevd. Dışı Kaynaklar)	77.9	85.8	46.6	54.3
Net Dönem Kârı/Ortalama T. Aktifler	9.7 (*)	10.2	3.4	5.7
Net Faiz Geliri/Ortalama T. Aktifler	18.6	22.4	8.0	11.5

(*) Net dönem kârı, 6 aylıktır. (**) Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği.

Bilgi için:

BANKAPITAL

Gümrük Birliği mi? İslam Ortak Pazarı mı?

Globalleşen dünyada RP-DYP koalisyonu çerçevesinde AT (Gümrük Birliği) ve İslam Ortak Pazarı düşüncesi birbirinin alternatifi mi?

Refah Partisi'nin koalisyonun büyükortağı olarak iktidara gelişinin çeşitli çevrelerde büyük yankılar uyandırdığı biliniyor. RP'nin muhalefetteyken söylediklerinin ne kadarını yapıp ne kadarını yapmayacağı konusundaki tartışmalar, genel eğilimin ortaya çıkmış olmasına rağmen bugün de sürmekte...

Bilindiği gibi "İslam Ortak Pazarı" RP'nin muhalefetteyken değişmez hedeflerinden biriydi ve siyasal/ideolojik bir argümanla sunulmaktaydı. Bu nedenle Gümrük Birliği, İslam Ortak Pazarı gibi ekonomik işbirliği temeline dayalı birlik hedeflerinin, siyasal anlamlar taşıyabilir bile, birbirlerinin seçeneği olup olmadıklarının TOBB, TUSİAD, MÜSİAD, TİSK gibi örgütler açısından ne anlam ifade ettiğini öğrenmek ayrı bir önem taşıyor.

Bu amaçla "Globalleşen dünyada RP-DYP koalisyonu çerçevesinde AT (Gümrük Birliği) – İslam Ortak Pazarı düşüncesi birbirinin alternatifi mi?" başlığı altında düzenlediğimiz toplantıya TUSİAD da çağrılı olmasına rağmen katılamadı.

Toplantıyı Dergimiz yayın kurulundan Osman Çetinkaya yönetti. TOBB'dan Prof. Dr. İlhan Yücel (Genel Sekreter Yardımcısı); MÜSİAD'dan Natık Akyol (Genel Başkan Yardımcısı, Dış İlişkiler Komisyon Başkanı); TİSK'den İ. Bülent Ulaşan (Hukuk Danışmanı) katıldılar.

TOBB – Konumuz, globalleşen dünyada RP-DYP koalisyonu çerçevesinde AT ve İslam Ortak Pazarı birbirinin alternatifi mi? Alternatif, birini diğerine tercih etmek, birinden diğeri için fedakârlık etmek anlamına geliyorsa, böyle anlarsak yanılırız. AT ve İslam Ortak Pazarının birbirinin alternatifi olmadığını düşünüyorum. Türkiye'nin böyle bir menfaati yok. Dünya'daki tüm bloklar için bu geçerli. Türkiye'nin menfaatleri açısından, öncelik söz konusu olabilir. Ekonomik teorilerde alternatif, birini diğerine tam olarak tercih etmek, öbüründen mahrum kalmanın maliyetidir. İkisinin lazım olduğu bir yerde, ancak öncelikten söz edilebilir.

AB de, İOP da bize lazımdır, zaten Türkiye'nin dış ticaretine baktığımız zaman AB ve İOP birbiriyle tamamlayıcıdır, ikisi de vardır.

RP ve DYP koalisyonu çerçevesinde İOPYla daha çok yakınlaşılacağı düşünülüyor. Biz TOBB olarak, özel sektör temsilcisi olarak dünyanın her noktasının hedef pazar olduğunu düşünüyoruz. Bu sadece bizim için değil, herkes için böyledir. Örneğin Suudi Arabistan. İslam kavramını en canlı olarak yaşayan bu ülkeye dünyanın her tarafından tüketim maddeleri geliyor. Suudi'ler ekonomide en kaliteliyi tüketmek istiyorlar. Tüketimdeki faydayı maksimize etmek için, verdiği paranın karşılığını almak için Avrupa'dan, Amerika'dan en güzel tüketim mallarını, yatırım mallarını almıştır. Hatta Joint Venture ortaklıklarında Batı ağırlıklıdır.

Bence, nerede büyük bir potansiyel varsa, o kullanılmalıdır. İslam aleminde çok büyük potansiyel vardır. OPEC büyük bir potansiyeldir. Ben Adana'dan geliyorum, orada, Irak'da petroller aktığı zaman Güney Kordüğü; esnaf, nakliyat şirketleri, liman şirketleri, hepsi oradan yararlanmaktadır. Sonra; daha iyi şartlar oluştuğu zaman, Suriye, İran büyük bir potansiyeldir.

Türkiye; İran, Pakistan, Türki Cumhuriyetler, Kafkaslar'a kadar sayıları 10'u 11'i bulan geniş bir İslam ülkeleri pazarıyla çok büyük ilişkiler içindedir.

Yine, İslam Kalkınma Bankası var merkezi Cidde'de olan, yakın projeler desteklenmektedir. Sonra İSEDAK var; sekretaryasını Türkiye yapıyor. İSEDAK'ın getirdiği büyük bir prestij var, İslam ülkeleri İSEDAK'ın liderliğini Türkiye'nin yapmasını arzu etmişlerdir.

Sonra; İslam Odası var. Pakistan'da bulunan bu oda çok etkin olarak çalışmaktadır.

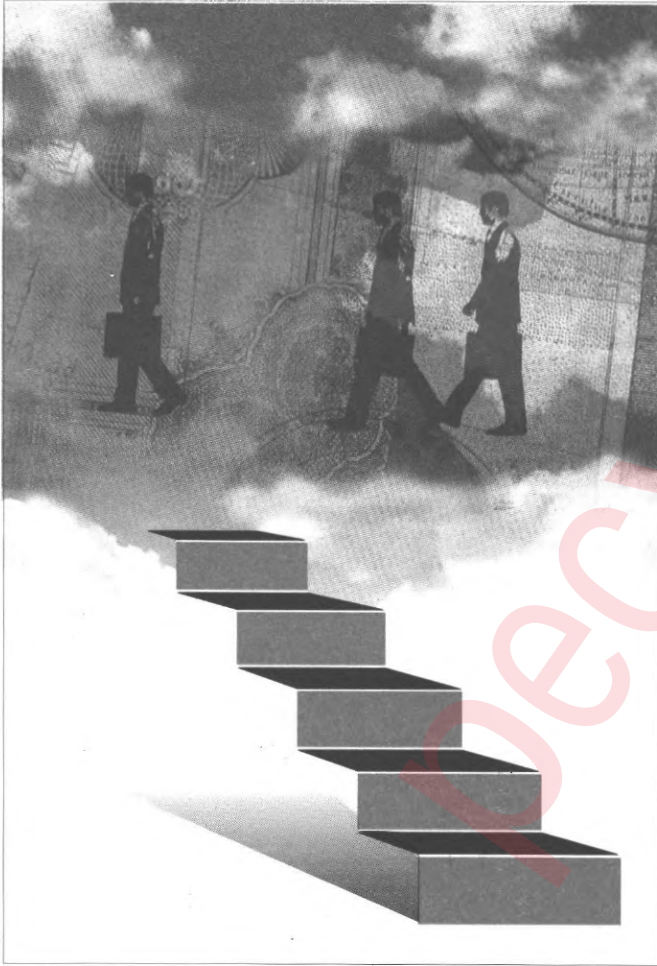
Adı belki İslam Ortak Pazarı değil de, İslam ekonomik etkinliği şeklinde tarif edilebilecek, ismi olmayan ama büyük bir etkinliği olan büyük bir oluşumun içindedir.

Diğer taraftan AT var. 37 yıldan bu yana biz bu toplulukla anlaşmalar imzalamışız. Bu anlaşmaların nihai sonucuna gelemedik ama taahhütlerimiz var, taahhütlerimizi yerine getirdik. Avrupa; 400 milyon nüfusu olan ve Doğu Avrupa'yla birlikte gittikçe büyüyen büyük bir pazardır. Onlar da, 60-65 milyon nüfusuyla bizi büyük bir pazar olarak görüyor. Onların bize, bizim onlara ihtiyacımız var.

Böyle bir oluşum içinde biz dünyayı her tarafından hedef pazar yapmışız. Hatta öyle yapmışız ki, teşvik primlerimizle demişiz ki, Güney Afrika'ya, Kenya'ya mal satarsan daha fazla teşvik ediyorum. Yeni Zelanda'ya, uzak noktalara, en uç noktalara mal satarsan daha çok teşvik ediyorum, demişiz. Türk Hava Yolları, uzak noktalara daha kolay ilişki kurmak için 5 tane hat açtı. Kore'de Seul, Güney Afrika'da Johannesburg, Avustralya, Endonezya, Cakarta'ya hatlar açıldı. Bu da gösteriyor ki, Türkiye ekonomisi, dünyanın her tarafını pazar kabul etmiştir. İslam ülkeleriyle olan ilişkilerinde de, yakınlığıyla, dostluğuyla, İslam aleminin ortak kültürünün getirdiği motivasyonla ekonomisini büyütme arzusu içindedir.

MÜSİAD - Bir alternatif üzerinde yoğunlaşmamak gerekir. Türkiye'nin dış politikasında en çok yanlış olarak gördüğümüz şey tümünden reddetmek ya da tümünden kabullenmek gibi bir ikilem içinde olmaktır. Bunu, hem dış politika, hem siyaset, hem de ekonomi açısından çok uygun görmüyoruz. Ülkenin kendi menfaatleri neyi gerektiriyorsa, uzun vadede hangi menfaatler bizim için oluşacaksa, böyle politikaları izlemenin bizim için faydalı olacağı kanaatindeyim.

Biz, kurulduğumuz günden bu yana Gümrük Birliğine girmenin bir hata olacağını sıkça tekrarladık. Hatta girilecekse bile bu şartlar altında girmenin hata olacağını, AB'ne tam üye olmanın bir hayal olduğunu, bu noktada GB'nin ekonomik bir süreç içerisinde bize zarar getireceği düşüncesine sahip olduk, bununla ilgili gerçekten ciddi verilerimiz vardı.

En güçlü'yü seçin

T.Halk Bankası ve OYAK öncülüğünde

1991 yılında kurulan Halk Leasing ,

5. yılında 2 trilyon liraya yükseltilen sermayesi ile

Leasing firmaları arasında

en güçlü sermayeye sahiptir.

HL **HALK LEASING**
FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

19 Mayıs Cad. No.1 Golden Plaza Kat.2 80220 Şişli - İstanbul

Tel. (212) 230 92 48-234 48 79 Fax. 230 46 69

Ankara Temsilciliği: Tel. (312) 440 55 82-440 71 96-440 50 06 Fax.440 65 37

Ticari ortaklıklarda da öyledir, Yüzde 100'lük bir katılım payını düşünelim. Yüzde 1-2 sermaye düzeyinde katılan ortakla, yüzde 98'lik bir paya sahip ortak arasında her zaman bir denge-sizlik vardır. Zengin ortakla, ar-kası pek kuvvetli olmayan ortak arasında sürekli bir dengesizlik vardır, her sermaye artırımında bir korku yaşar, acaba hissele-rim elimden gidecek mi diye. Bi-raz da ben buna benzetiyorum. Şimdi AT'nun üyeleri arasında Türkiye'nin, onlarla belli eşitsizlikleri var. Bu eşitsizlikler, uzun vadeli ortaklıkta bir şekilde zarar göreceğimizi zaten gösteriyor. Nedir bu eşitsizlikler? Finansal yapılarının güçlülüğü, teknolojik alt yapılarının kuvvetliliği, yetiş-miş insan gücünün yüksek performansı, elektriğinden tutun, diğer enerji kaynaklarının ucuzluğu...

Önümüze duvar olarak çıkacağını geçen yıllardan tahmin ettiğimiz şeylerin biran evvel realize edilip kar-şımıza standartlar, anti dumping yasası gibi çıktığını görüyoruz. Gümrük oranı ve tarifesi olmayan, fakat kendi içinde gümrük anlayışını getiren birtakım engel-lemeler, bizim bu bölgeye ihracatımızı zorlaştıracaktır. Tekstilin bu işten fevkalade istifade etmeyeceği kana-ati de bizde hakim. Çünkü, belli bir dönem içerisinde, akıllı birtakım üretim politikaları uyguladığınız takdirde Avrupa'nın bırakın bize kota koymasını, kotaları açıp "aman mal verin" diyecek noktaya getirecek argüman-ların da elimizde hazır olduğunu biz raporlar haline getirdik.

Şimdi bakıyorum da, gayri resmi rakamlara – ra-kam açıklamaktan biraz kaçınıyorlar veyahut da bu gümrük tarife istatistik pozisyonlarının netleşmemesinden ötürü bu istatistiki rakamlara kolay kolay ulaşıla-mıyor – tekstilde ilk altı ayda % 10'luk bir artış olmuş, konfeksiyon ürünleri ihracatında % 7'lik bir düşüş ve deri ve deri mamulleri ihracatında da % 23'lük bir geri-leme olmuş. Biz, kotalar açılacak, çok mal satacağız diye bir beklenti içerisinde girerken teks-tile dayalı ihracatımızda bir düşüş ol-muş. Tabii ki insan bunları dilemez ama, karşınızda ortak olduğunuz insan-ların yapısı; siyasetleri, ekonomik olarak güçlü olur da siz bu noktada zayıfsanız şayet ve tek tercihli bir ticaret uygula-masına girdiğiniz takdirde, bu mallarının % 80'ini, % 90'ını tek bir firmaya satan firmanın durumuna benzer. Karşıdaki firma iflas eder veya bir başka şekilde tavır alırsa sizin hareket şansınız kal-maz, kapasitenizin % 80'i, 90'ı atıl kalır.

Biz, kurulduğumuz günden bu yana Gümrük Birliğine girmenin bir hata olacağını sıkça tekrarladık. Hatta girilecekse bile bu şartlar altında girmenin hata olacağını, AB'ne tam üye olmanın bir hayal olduğunu, bu noktada GB'nin ekonomik bir süreç içerisinde bize zarar getireceği düşüncesine sahip olduk, bununla ilgili gerçekten ciddi verilerimiz vardı.

Türkiye'nin 1996 yılı başına kadar AT ile yaptığı ticare-tin payı % 48-50 arasında. Halbuki 1980'lerin başında bu rakam % 20'lerin altındaydı veya o civardaydı. Ne yapmışız biz; kendi ticaretimizi ileride flexible hale sokamayacak bir cendereye sokmuşuz.

Şimdi ben Gümrük Birliğinin ya da AT'nun şu andan itibaren kritiğini çokça yapmaktan ziyade, şu andan itibaren ne yapmalıyız, bunu tartışmanın daha doğru ol-duğunu düşünüyorum. İlhan Be-yin o sözüne katılıyorum; illa bir şeyin alternatifini oluşturmak gibi bir şeyle kendimizi strese sokma-mak lazım. Çok flexible bir ticari perspektife sahip olmamız lazım. Biz, % 48'leri % 20'lere çekelim demiyoruz, ihracatımız ve ticare-timiz büyüsün de, içindeki payı % 48'lerden % 20'lere insin. Yani rakamsal olarak, atıyorum, 10 milyon \$ ih-racatımız varsa, bu geriye gitmesin. Ticaretimiz artsın ve bu artışla birlikte onların toplam içindeki payı geriye çekilsin, farklı pazarlara mal satabilir konuma gelelim. Bizim, iyi bir siyaset uyguladığımız takdirde çok şans-larımız var.

Biz MÜSİAD olarak 6 yıllık bir geçmişimiz olmasına rağmen 5 yıldır da dış ilişkiler komisyonumuz gerçek-ten aktif olarak çalışmakta. 5 yıldır değişen bölgelerde ülke taraması yapmaktayız. Arjantin'den, Şili'den tutun, Afrika'nın en ücra köşelerine kadar, Uzakdoğu dahil, – ki bu lafı kullanmak istemiyorum, Asya-Pasifik demek istiyorum, çünkü uzaklık kavramı oluşturuyor. Halbuki Amerika daha uzak – bu bölgeleri araştırmışız. Bu böl-gelerde bizler için pazar olabilecek çok enteresan yer-ler var ve hiçbir yükümlülüğe, hiçbir sıkıntıya girmeden de yapabileceğimiz şeyler var. Bu bakımdan, sadece İslam pazarı noktasında değil, muhtelif pazarlar nokta-sında bizim gözlerimizi açmamız, ufkumuzu genişlet-memiz lazım. Afrika'nın içerisinde öyle güzel pazarlar var ki, şu an AT sadece bizden aldığı ürünleri oraya pas etmekle buralardan para kazanmaktadır. Niçin ben illa GB çerçevesinde mallarımı oraya satayım da, onlar da oraya satsın.

Nasıl geliştirmişler bu olayları? Efendim, ufak tefek spot ihracat kredi-leri ile, ulaşım hatları, transport nakliye yollarını açık tutmakla vs. Kendilerinin dış işleri bir tüccar felsefesiyle çalıştığı için bu noktalarda iyi pazarlar bulabil-mişler.

Geçmişteki sömürgeciliğin verdiği dil yakınlığı, kültür yakınlığı da ticaret-lerine ivme kazandırmış.

Bizim için de yapılamayacak şeyler değil. Burada ben şuna değinmek istiyorum. Bir ülkede bu tür ekonomik öncelikleri alabilmek için bu ülkeler arasında kültürel, ekonomik ve siyasi yakınlaşmayı sağlamak gerekir. Bu üç sacayağını unutmamak gerekir.

Kültürel yakınlık şu açıdan önemlidir: İnsanların gelme gitme trafiğini açık tutmak lazım. Bu insanlar birbirlerini öğrenmeli, eğilimlerini öğrenmeli, tüketimlerini öğrenmeli. Gelip gitkiçe bu insanların kültürleri hakkında bilgi edinmeleri lazım. Biz bugün Afrika ülkelerine ya da Arjantin, Şili'ye ulaşmak için ya Avrupa kanadından, ya Amerika kanadından ulaşmak, onların iki saatte gittikleri yere 18 saatte gitmek zorundayız. Tabii ki insanların tercihlerini o zaman en kolay ulaştıkları yerden yana yapıyorlar.

İkincisi ekonomik boyuttur, az önce sözünü etmeye çalıştım, ülkemizin parasal, ekonomik darboğazlardan kurtulup, 40-50 milyon dolarlık spot kredilerle tüccarın önünü açarak, o ülkelere girmesini sağlayarak ekonomik olarak orada varlığını hissettirmek. Karşınıza çıkacak siyasi problemlerde de güçlü bir devlet yapısı içinde, siyasi baskıyla – bugün Thatcher'in Suudi Arabistan'a bir yatırım için gittiğini, İtalya Başbakanı'nın Türkiye'ye gelip bir şeyleri dikte ettirdiğini unutmamak gerekir – ağırlığınızı hissettirmeniz gerekir diye düşünüyorum.

Bu üçlü sacayağını kuracak yapı, güçlü bir ekonomi ve güçlü üretimle ortaya çıkabilir. Bugün Türkiye'de hakim olan rant ekonomisiyle, üretimden soyutlanmış bir yapıyla bunlara gitmek de mümkün değildir. Çünkü kendi iç pazarında hakim olmayan, kendi iç pazarını yeteri kadar doyurmayan bir ülke, dış pazara nasıl geçecektir? Örneğin Japonya'nın, Amerika'nın toplam ihracatlarının üretim içindeki payları % 9-10'dur. Yani iç pazarına hakimdir, belirli tecrübeleri yaşamıştır, öyle dışarı çıkmıştır.

Türkiye'de, bu iç mekanizmayı çalıştıracak şey, istikrarlı bir ekonomiyle, rantın değil üretimin teşvik edilmesiyle mümkün olabilir. Bu noktada Türkiye'nin sadece belli bir yere endeksli bir ticari anlaşmaya değil, çok flexible birtakım anlaşmalara sahip olması lazım. Mesela çok büyük bir hayal olarak ortaya çıktı. Karadeniz Ekonomik İşbirliği; şu anda hiçbir şekilde realize olmuş bir

noktası yok. Orada da, GB'nde de çok bağlayıcı şeylere girmemeniz gerekir. Çünkü, çok bağlayıcı şeylere girdiğiniz zaman, sizin diğer ülkelerle, üçüncü dünya ülkeleriyle olan ticari ilişkileriniz müthiş şekilde zedeleniyor. Bu bakımdan, kesin doğru ya da kesin yanlış diye baştan bir şeyi kabullenip Türkiye'nin kendisini sıkıntıya sokmaması lazım. Bugün dengesizlik içerisinde Yunanistan'ın, İspanya'nın, Portekiz'in durumu GB çerçevesinde bellidir. Meksika'nın yeri NAFTA'da bellidir, Neden? Güçlü bir Amerikan

ekonomisi karşısında, Kanada ekonomisi karşısında Meksika, dengelerini bozmaya mahkûmdur. Portekiz'de, İspanya'da, Yunanistan'da da böyledir. İspanyol sanayicilerle görüştüğüm zamanlarda, büyük ana sanayilerine kilit vurulup kapamak zorunda kaldıklarını, küçük-orta işletmelerin büyük sermaye karşısında tutunamaz noktaya geldiğini söylüyorlar. Bunca yarımlara rağmen bu ülkeler bu hale geldi. Bir de gelecek bizim Avrupa'daki GB çerçevesinde işbirliği yaptığımız ülkelerle aramızdaki sözlere, mali sözlere de sadakat gösterilmemiş. Örneğin C işaretli, ISO gibi sertifikalarla mallarımızın girişi yine engellenecektir. En güzel uyguladıkları şey, standart anlayışlarıdır.

Bizim bunların dışında ne yapmamız gerekir. Az önce söylediğim gibi Afrika ülkelerine karşı müthiş bir eğilim içerisinde olmamız lazım. Bu ülkelere spot krediler açmamız lazım, siyasi olarak yaklaşmak lazım. İslam ülkeleri kesinlikle terk edilmeyecek bölgelerdir, çünkü bunlar bizim gücümüze göre ekonomik açıdan daha zayıf karakterde olan ülkelerdir, sözünüzün daha kolay geçeceği yerlerdir. Bu ülkelerin pazarlarını zorlamamız lazım. Orta Asya Cumhuriyetlerinde gerçekten bir treni kaçırmak üzereyiz, kaçtı belki de. Bu noktada daha ciddi politikalar izlememiz lazım. Asya-Pasifik ile ilişkilerimizi kesinlikle maksimum seviyeye çıkarmamız

lazım, hem teknoloji transferi, hem kapital transferi açısından. Çünkü yakın gelecekte, 2000'li yıllarda Asya-Pasifik ülkelerinin yıldızı parlacaktır. MÜSİAD olarak biz bunu görüyoruz. Burada en önemli ülkelerden biri de Malezya'dır. Malezya'da hem üst düzeyde hem de tabanda yaptığımız çalışmalarda çok büyük bir ivme ile kendi ekonomilerini geliştirdiklerini görüyoruz. Küçük bir Singapur'un dahi 118 milyar dolar ihracatı, 125 milyar dolar ithalatı vardır. Biz bunu bile beceremedik.

Biz, övünmeye geldiği zaman

Bugün Türkiye'de hakim olan rant ekonomisiyle, üretimden soyutlanmış bir yapıyla bunlara gitmek de mümkün değildir. Çünkü kendi iç pazarında hakim olmayan, kendi iç pazarını yeteri kadar doyurmayan bir ülke, dış pazara nasıl geçecektir?

Asya ile Avrupa arasında köprüyüz diyoruz bizim de 18 milyar dolarlık bir açığımız var. Ama işte ticaret hacmimiz belli. Singapur'un ihracatının % 70'e yakını kendi üretimidir, geriye kalanı da reexporttur. Yani, bırakın artık, biz kendimiz bir şey üretemiyoruz bari bir şey alıp satmada bir köprü vazifesini oluşturalım, biz bunu dahi beceremiyoruz.

Bizim başka türlü birtakım alternatif tekliflerimiz var, şu anda kamuoyuna açıklayacağımız, bundan 6-7 ay önce de Pakistan Cumhurbaşkanı'na açıkladığımız bir projemiz var; Pamuk Birliği Projesi. Bu, GB'nin temelini oluşturan Avrupa'daki demir-çelik birliğinin bir benzeridir. Bugün Liverpool pamuğun borsa merkezidir, bunu İzmir'e taşımak bizim için çok büyük stratejik önemi olan bir hadisedir. Niçin İzmir'e taşımak? Pakistan, Özbekistan, Türkiye ve ileri aşamada Sudan ve Mısır dünya pamuğunun % 33'ünü üretmektedir. Ve stratejik bir üründür pamuk. O yüzden başta söylediğimi tekrarlıyorum, bu noktada onların kotalarını zorlayacak argümanlara sahibiz. Bu ülkeler arasında bir Pamuk Birliği oluştuğu takdirde ve bunun merkezi şu an son hazırlıkları yapılan İzmir Borsası olduğu takdirde, hem dünyada pamuk fiyatlarına tesir edecek bir güce sahip olma şansımız var, hem de bunla gelişecek olan makine sanayiinin, tekstil kimya sanayiinin ve konfeksiyon sanayii de, yani bitmiş ürün sanayiinin, dünya ticaretine tesir edebilecek, malzemenin elimize geçme şansı vardır.

Bununla ilgili olarak MÜSİAD, yakında inşallah kamuoyuna bir açıklama yapacak. Bu bir ütopya değil, ama yakalanması gereken bir hedef olarak 20-25 yıllık bir süreç içerisinde meyvesini verecektir. Böyle birtakım birliktelikler ama alternatif olsun diye değil, onlar bir şey mi yaptılar, biz de kendimize göre sağlam bir malzeme bulalım da onun etrafında bir araya gelelim, biz de bir başka gücü oluşturalım. Yani Dünya İslam Birliği dersiniz içine 50 küsur devleti katmanız gerekir, ama burada bizim söylediğimiz 4-5 tane çekirdek ülke.

Sonuç olarak hocamın ilk dediğine katılıyorum, alternatif düşünceyle hareket etmek değil, kendi argümanlarımızı oluşturmamız açısından bizim birtakım değişik pazar or-

ganizasyonlarına girmemizde yarar vardır diyorum. Özür dilerim, vakti çok geçirdim.

Bizim başka türlü birtakım alternatif tekliflerimiz var, şu anda kamuoyuna açıklayacağımız, bundan 6-7 ay önce de Pakistan Cumhurbaşkanı'na açıkladığımız bir projemiz var; Pamuk Birliği Projesi. Bu, GB'nin temelini oluşturan Avrupa'daki demir-çelik birliğinin bir benzeridir. Bugün Liverpool pamuğun borsa merkezidir, bunu İzmir'e taşımak bizim için çok büyük stratejik önemi olan bir hadisedir.

TİSK – İslam Ortak Pazarının Avrupa Birliğine rakip olup olamayacağını düşünüyoruz. Olamayacağının gerekçeleri de çok açık. Sayın konuşmacıların ifade ettikleri gibi, ortada iki farklı oluşum var. Birbirine rakip olacak, alternatif olacak değil, birbirinden tamamen bağımsız iki tane oluşum var. Ve Türkiye'nin de bu oluşumları çok akılcı politikalarla, çok iyi şekilde değerlendirmesi lazım.

Alternatif olamayacaklarının gerekçelerine baktığımız zaman, biz AB'ni yapısal açıdan 3-4 tane noktada inceledik. Onlardan bir tanesi; kurulmasın-

dan itibaren AB sürekli bir gelişim içerisinde. Üniter devlet olarak hareket etmek istemenin sonucunda bu tür bir yapılanmayı da kendi içlerinde gerçekleştirmişler. Bu Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, Adalet Divanı ve bunların yan kuruluşları gibi gerekli olan organlar hemen oluşarak faaliyete geçmiş. Kurumsallaşmasından bu yana çok uzun bir zaman geçti, bu konuda çok uzun bir tecrübe kazandılar. Bu açıdan İOP'nın alternatif olamayacağını düşünüyoruz.

Buna ilaveten, son derece dinamik bir yapısı var AB'nin. Avrupa'da biliyorsunuz iki tane hukuk sistemi var, bunlar birbirini tamamlayarak Topluluk içerisinde son derece dinamik bir yapı ortaya çıkarmış. Hepimizin bildiği gibi Topluluk içerisinde güncel olayları takip ederek çok kısa bir süre için de -bunu hukuk kuralı haline getirip- bağlayıcı kararlar alabilecek duruma gelmişler.

Bu açıdan bakınca, aynı dinamizmi İOP gösterebilir mi? Alternatif diye bir olaya baktığınızda bu soru aklımıza geldi.

Diğer bir nokta, AB sanayi ve ekonomik açılardan üniter devlet olma çabasında kendisine rakip olarak dünyada iki tane devi görüyor. Bunlardan bir tanesi Japonya, bir tanesi ABD. Sanıyorum bütün çabaları bu ikisi arasında eriyip gitmemek. Bunlara rakip olmak, bunların Avrupa'da göstereceği etkileri bir şekilde ortadan kaldırmak.

İOP'na baktığımızda ise bu noktada şunu görüyoruz. Daha henüz

ortaya çıkmamış, düşünülen bir hareket. Ne tür bir boşluğu dolduracak, ne tür bir şeye alternatif olacak veya ne tür bir şeyle rekabet edecek, bu kesin çizgilerle belli değil. Fakat düşüncemiz tabii ki İOP'nin bi-

İOP'na baktığımızda ise bu noktada şunu görüyoruz. Daha henüz ortaya çıkmamış, düşünülen bir hareket. Ne tür bir boşluğu dolduracak, ne tür bir şeye alternatif olacak veya ne tür bir şeyle rekabet edecek, bu kesin çizgilerle belli değil. Fakat düşüncemiz tabii ki İOP'nin biran önce kurulması, buna paralel olarak Türkiye Cumhuriyetlerle bu tür bir yapılanmaya gidilmesi.

ran önce kurulması, buna paralel olarak Türkiye Cumhuriyetlerle bu tür bir yapılanmaya gidilmesi, Uzakdoğu'daki oluşumlara ulaşılması, Türkiye'nin önderliğinde ya da Türkiye'nin içinde olduğu birtakım birliklerle Türkiye'nin bu alternatifleri değerlendirmesi, tabii ki bizim düşüncemiz bu.

Benim söyleyeceklerim bu kadar, tartışma içerisinde diğer düşüncelerimizi de ileteceğim size.

İKTİSAT – Konuşmalardan çıkan bir sonuç var, biz soruyu yanlış sormuşuz. Böyle bir alternatif yaklaşım gerekmediği konusunda herkes hemfikir.

MÜSİAD – Çizgileri sert çekmemek gerekir. Burada çizgileri sert çektiğiniz zaman ekonomide çok dalgalanmalar olur. Dünya sürekli bir gelişme içinde. Dün Rusya'nın ya da Doğu Bloğunun dağılmayacağını düşünenler bugün dağıldığını, onların da kapitalist bir sürece girdiğini gördüler.

İKTİSAT – Madem siz açtınız, bir soru sormak istiyordum. Fleksible bir ticari perspektifimiz olmalı, kendimizi çok bağlayıcı ilişkilere girmemeliyiz dediniz. Ama bizim bu yıl başladığımız GB buna ters bir ekonomik ilişki değil mi?

MÜSİAD – Bağlayıcı bir ilişki. Sözün başında geçmiş olsun diyorum ama biz bunu çok söyledik. Çok direndik. 6 aydır MÜSİAD üyesi olmayan sanayicilerle görüştüğümüz zaman şikâyetlerini dile getirdiler. Mesela kazan sanayii. Bakın doğal gaz Türkiye'de çok büyük bir atak yaptı. Bununla ilgili kazan sanayiinde müthiş şekilde para ödüyoruz dışarıya, yerli sanayimiz öldü. Ayağa kalkamayacak durumda. Ve öyle savunucuydular ki o arkadaşlarımız, sanayiciler, işte GB'ne girelim, teknoloji gelecek vs. Hayır, teknoloji de gelmedi, adamların malı di-

rekt geldi. İşte Buderus, Varyant takır takır satıyor. Nerede bizim yerli sanayimiz ne oldu, vardı ama yok oldu. Yani bu tür bağlayıcılıklara girerek kendi milli sanayimizi öldürmeyelim. Ben korumacılık noktasında söylemiyorum. Korumacılık bugün Japonya'da da vardır, Amerika'da da vardır. Ne içeriği kısırdırırsın, ne de dışarıya kısırdırırsın. Bunun orta yolu mutlaka vardır. Bunda birtakım dengeli ekonomik politikalar izlemek lazımdır.

Yani artık olmuş bitmiş bir şey ama, bizim şu anda MÜSİAD olarak görüşümüz, GB an-

laşmasında aleyhimize olabilecek bazı şeyleri hemen fark edip bunların üzerine gitmeliyiz ve bu noktada da tavizler almalıyız. İlk konuşmamda kültür, ekonomi ve siyasi baskı demiştim. Siyasi baskıyı muhakkak hissettirmemiz lazım. Çok hazırlıksız gittik karşılırlarına, aman bizi alsınlar dedik, yalvardık, bu noktaya geldik.

İKTİSAT – Niye yaptık peki bunu?

MÜSİAD – Bakın ben geçen sene, mübalağa etmiyorum, 10'un üzerinde büyükelçi, konsolosluk yetkilisiyle görüşme yaptım. İngiltere'den, ABD'den üniversite sözüm ona öğretim görevlisiyle görüştüm, bunların birer strateji uzmanı olduğunu biliyorum. Benim onlardan hissettiğim, tavşana kaç, taziya tut hesabı yapıyorlardı. O günlerde şunları yapmanız lazım, insan hakları diyorlar. Alt taraftan da büyükelçilerle konsolosluklar MÜSİAD olarak bize geldikleri zaman; "biz bunu çok destekliyoruz, siz niye istemiyorsunuz" diyorlar. Bunun neticesi ne oldu; aman biz her şeye razıyız, bizi GB'ne alın. Geçen sene anti-damping yasasını çıkardık, biliyorsunuz. Tayvan'da var mı böyle bir şey, niye yaptık?

İKTİSAT – GB'nin daha çok siyasi bir olay olduğuna mı düşünüyorsunuz?

MÜSİAD – Bana göre öyle. Bakın GB'nin bizde uyguladığı bir başka statü daha var. Son zamanlarda Malta'nın, Rum kesiminin AB çerçevesi içine alınmasından söz ediliyor. Mesela Rusya'ya biçilen bir statü var. Biz ona A sınıfı, B sınıfı, C sınıfı diyoruz. Şimdi bizi C sınıfı ülkeler arasına koyuyorlar. Yani üzerinden geçiniz fakat hiçbir şekilde devreye alınmayacak ülkeler statüsü, Rusya da buna dahil. Ama Sırbistan gibi, Malta gibi, Güney Kıbrıs gibi ülkeleri B sınıfına sokuyorlar, yani içeriye alacaklar, ama tabir caizse içdiş

edecekler. Bir de A sınıfı var, babalara. Başta Almanya baba olmak üzere Fransa'sı, İngiltere'si, İtalya'sı, onlar da A statüsü diye bir klasmana tabi tutulmuşlar.

Bizim GB'ne girdiğimiz zaman sınıfımız olsa olsa C sınıfı olacak.

İKTİSAT – Benzer bir şeyi size sorabilir miyim? Siz de öncelikler olduğunu, böyle kesin alternatifler olarak bakılmaması gerektiğini söylediniz. Ama mesele sadece GB ile bitmiyor. Uzun vadede Türkiye'nin AT'na girmesi söz konusu mu? Öyle gözüküyor ki, belki AB'nin Akdeniz'de uygulayacağı bir serbest bölgeye Türkiye aday. Bu konuda ne düşünüyorsunuz, nasıl gelişebilir bu ilişkilerimiz?

TOBB – Gerçekten de güç sorunu var. Maastrich anlaşmasıyla gücün ne olduğunu Avrupa tanımladı. Borcun GSMH'ya oranı, bütçe açığının GSMH'ya oranı, bunlar profesyonel rakamlar. Artık A ülkesi, B ülkesi filan yok. Bunların hepsi bir; 3-5 arasında olması lazım. Enflasyon sınırının para politikaları açısından 2,5 olması lazım. Veyahut da 2,5'u en fazla % 10 sapması lazım. İşsizliğin az olması lazım. GSMH bakımından yapabilir düzeyde olmanız lazım. Şimdi bu ölçekleri yakalamak sizin içerideki göreviniz. Önce bunları yakalayın, ondan sonra yarışa girin. Yarışa girmek için ön eleme var.

Önce ben kendim ekonomik dengelerimi koruyayım, sonra gidip diyeyim ki AB'ne, arkadaş, sen bana tarife dışı engeller yapıyorsun. Şimdi ben iç dengelerimi hiçbir şekilde düzeltemiyorum. Hele GB'ne geçiş aşamasında, en zayıf olduğum noktada ben hedef pazarlara ihracat kredisi veremiyorum. Ben kurumu enflasyona göre yükseltmemiyorum. Ben kurumu enflasyona göre yükseltirsem, ihracatı teşvikler. Niye yükseltmemiyorum, sıcak para akışını açmam lazım. Çünkü benim ödemeler dengesindeki açığı mı sıcak parayla karşılıyorum. Ben içeride zor durumda bulunurken başkalarından GB konusunda taviz isteyemem.

Doğu bloku ülkeleri bile enflasyonlarını % 10'un altına doğru çekmeye başladılar. Bu günler için % 10-15. Seneye Polonya, Macaristan, Çekoslovakya tek haneye indirecek. Gayet tabii onlar bizden daha sempatik, çünkü rakamları sempatik. Türkiye'de müthiş bir girişimci dinamizmi var. Küçük ve orta ölçekte muazzam bir arayış ve dışa açılma arzusu var. Ama devlet kendi kaynaklarını ihracata ya da müteşebbise aktaracak halde değil. Ancak rant aktarmak mecburiyetinde. Devlet kaynaklarını rant aktararak ayakta kalıyor. Hatta rant aktarırken de dikkatli olalım; Rant gücenir, rant üzülür, rant kaçır diye korku içinde. rant bu ka-

dar nazlı. Rantiyeyi ancak besleyerek kendimizi koruyor, ayakta kalıyorum. Nasıl ihracata, yatırıma kaynak aktaracağım. Bence bunları kırmak lazım.

Ama müteşebbisler, sanayiciler mükemmel. Yarış şartları eşit değil. Avrupa'lılar çok güzel spor ayakkabılarıyla koşarken bizimkiler yalın ayak koşuyorlar. Ama çok güçlüler. Müteşebbis ruhu harikulade. Hiç ummadığınız bir yerde, Maraş'ta inanılmaz bir patlama var. Adana, geri kalmışlığını yıkıyor, Antep'te müthiş bir aşama var. Bunlar devlet politikalarından değil, müteşebbisin gücü. İtalyanlar hayret ediyorlar, diyorlar ki, bu kadar Türk geldi, 30.000 Türk 10 milyar dolar bağlantı yaptı. Milano'dan 80 km. uzaktaki yerlerde kaldılar. Kolay kolay turist buna razı olmaz. Ama fuara gelmek için razı oldular. Antep'den direkt uçak gitti, bunu kim yaptı, Antep yaptı. Maraş Türkiye'de başlı başına bir fenomendir, kendi kendini yaratmıştır. O halde ne var ne yoku tartışalım. Ne var; müteşebbis gücü var, iş yapmak isteyen müteşebbis var, ama destek yok.

İspanya ve Yunanistan'ın geçişiyle bizim geçiş dönemimiz arasında farklılıklar var. Onlar 30 milyar, 50 milyar dolar para aldılar. Artı, Gümrük Birliği baskısı olmadan tam üye oldular ve tam üyeliğin bütün avantajlarından yararlandılar. Eksiklerimizi hissediyoruz, 6 ay oldu.

Örneğin bizim şimdi kazan sektörüne belki çok büyük yatırımlar yapmamız lazım. Kazanı yapamıyorsunuz, ithal edeceksiniz. Onun için de Toplulukla işbirliği yapmanız lazım, paraya ihtiyacınız var, desteğe ihtiyacınız var. Bunlar hemen GB sonrasında farkına varılan yumuşak karnımız. Ama farkına varmak yetmiyor.

Şimdi, AB'ne üye olup olmama olayını böyle toto oynar gibi değil de, öncelikle iç dengelerimizi yakalamamız bağlamında konuşmak lazım. Bir yakalayalım ondan sonra konuşalım, daha iyisini konuşalım. Bu-

Bizim şu anda MÜSİAD olarak görüşümüz, GB anlaşmasında aleyhimize olabilecek bazı şeyleri hemen fark edip bunların üzerine gitmeliyiz ve bu noktada da tavizler almamız. Çok hazırlıksız gittik karşılırlarına, aman bizi alsınlar dedik, yalvardık, bu noktaya geldik.

gün Malta'da enflasyon % 5-6, Güney Kıbrıs'ta % 7. Rusya enflasyonu % 3000'lerden % 40'lara, 50'lere düşürdü, yakın zamanda % 20'lere düşürüyor. Ben Rusya için enflasyonun bu hale geleceğine inanmazdım. Biz niye başaramıyoruz?

MÜSİAD – Bir başka vaka daha var. Bu iç dinamiklerimiz ayrı bir konu, bir de dışımızda gelişen ekonomiye dayalı siyasette de birtakım tikanıklıklar var. Biz DEİK grubuyla birlikte geçtiğimiz ay Bosna-

Hersek'e giden heyetin içerisindeydik. O toplantılara katıldığımızda Dünya Bankasının, Avrupa Topluluğu'nun ve Birleşmiş Milletler'in katıldığı bir brifing verdiler. IMF'nin 6 milyar dolarlık bir altyapı projesi var. Bir şey gördük ki, Türkiye bunun içinde değil. Üstadım dedik, bu kadar güzel anlatınız, 6 milyar dolarlık yatırım şeyi var. Türkiye bunun altıda birini, ya da yüzde onunu kapatsa, bu siyasi olarak da büyük bir avantajdır dedik. "Kusura bakmayın, Türkiye'nin hiçbir kuruluşu bu yatırımlara elini bile süremez" ifadesi vardı. Peki anladık, siz AB ve ABD bu yatırımlara giriyorsunuz, öngördüğünüz ülkeler kimlerdir? Eston-

ya'dan tutun can düşmanı Sırbistan'a kadar herkes bu yatırımdan pay alabiliyor, fakat Türkiye yok, herhangi bir İslam ülkesi de yok. Halbuki bu fonun aşağı yukarı % 5'lik kısmını İslam ülkeleri finanse ediyor. Peki sebep; "valla gidin Başbakanınıza söyleyin, bu bir siyasi süreçtir. Burada bizim size söyleyecek hiçbir şeyimiz yok, kusura bakmayın demişlerdir.

Bakin bu da anlaşmalarımız olan Avrupa Birliği'nin bize dönük siyasi yüzüdür ve bununla bağlantılı olarak ekonomik yüzüdür. Geçen hafta Başbakan Yardımcısı Sayın Tansu Çiller'i ziyaret ettiğimizde kendilerine açıl eylem planını takdim ettik. Gümrük Birliği konusunda 6 aylık olumsuzlukları ifade eden satırlarımızı gördü, "böyle mi düşünüyorsunuz" dedi. Valla ister istemez, bizim düşüncemiz değil, ekonomik veriler böyle. "Bu kadar aceleci olmayın, 10 yıllık bir perspektif içinde bunu düşünmek lazım" dedi. Atı alan Üsküdar'ı geçiyor. 6 milyar dolarlık yatırım var orada. BM'in Irak'la anlaşması var, 2 milyar dolarlık bir ticaret anlaşması var ve gene burada ismimiz geçmiyor.

Onun için bu anlaşmalara çok ciddi olarak tekrar eğilmek, tekrar gözden geçirmek lazım. Alternatif olarak demek istemiyorum, ama başka birtakım pazarların ağırlığını da enselerinde hissettirmemiz lazım. Hatadan dönmek erdemdir, fazilettir. Biz Avrupa'yla ticaret olmasın demiyoruz, tabii ki olacak. Ama kimseyle de kendimizi sınırlamamalıyız.

Biz bu olumsuzlukları kamuoyunun bilmesini istiyoruz. Biz çünkü işadamları olarak hayatın içinde yaşayarak birtakım izlenimlerimizi getiriyoruz. Teorilerle, var-sayımlarla hareket etmeye çalışıyoruz. Bizde birtakım veriler var.

İşadamlıyla, işçisiyle, halkıyla bu nabızı birlikte tutmadığımız takdirde birlikte karar almadığımız takdirde çok büyük hatalar olabilir. GB'ne girerken bütün uygar Avrupa devletleri halkına danışmıştır.

İKTİSAT – Son bir soruyu size sormak istiyorum. Tartışmalardan da ortaya çıkan bir nokta, GB anlaşmasının Türkiye'de sermaye bi-

rikimine çözüm olarak büyük sermaye çevreleri tarafından istendiği iddia edilmişti. Ancak öyle anlaşıyor ki GB her sektörü aynı şekilde etkilemeyecek. Bazı sektörler bundan çok kârlı çıkabilir, bazıları yıkılma noktasına gelebilir. Bu konuda neler düşündüğünüzü öğrenebilir miyiz?

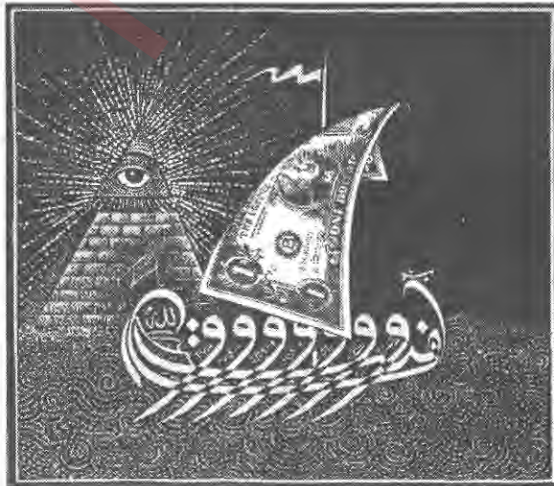
TİSK – Bu noktaya ben bir saptama yapmak istiyorum. Hep bir GB anlaşmasından söz ediyoruz. Halbuki ortada bir anlaşma yok. GB Ankara Anlaşmasından sonra gelen sürecin bir sonucudur ve GB bir karardır. Bu kararlar Türkiye'yi kendi aralarına kısmen de olsa aldılar.

GB'den biz gerekli faydayı sağlamak istiyorsak güçlü bir devlet olmak zorundayız. Güçlü bir devlet olmak için ne yapmalıyız? Devlet olarak hantal bir devletiz. Yatırımcılarımız son 10 yılda biraz kıpırdanmaya başladılar ama insan yapımız araştırmaya, eğitime, öğrenmeye açık olmayan bir insan yapısı. Dünyaya

her ne kadar açık pencere-lerden bakmaya çalışıyorsak da baktığımız oran çok düşük nüfus içerisinde. Bu noktalardaki açıklığımızı her şeyden önce saptayıp, kendimizi bu yönde geliştirmemiz lazım diye düşünüyoruz.

Örneğin Türkiye'nin güçlü olmadığı konulardan bir tanesi şu: Uluslararası bir anlaşma var, bizim kimya sanayiini çok yakından ilgilendiriyor: Tehlikeli maddelerin karayoluyla taşın-

Ama müteşebbisler, sanayiciler mükemmel. Yarış şartları eşit değil. Avrupa'lılar çok güzel spor ayakkabılarıyla koşarken bizimkiler yalın ayak koşuyorlar. Ama çok güçlüler. Müteşebbis ruhu harikulade. Hiç ummadığınız bir yerde, Maraş'ta inanılmaz bir patlama var. Adana, geri kalmışlığını yıkıyor, Antep'te müthiş bir aşama var. Bunlar devlet politikalarından değil, müteşebbisin gücü.

ması sözleşmesi; ADR kuralları. Bu kuralları Avrupa'da tanımayan çok az sayıdaki ülkeden biri Türkiye. Bu bizim devletimizin bir ayrıtı olarak duruyor. Türkiye birtakım uluslararası kuralları zamanında takip etmediği için tepeden başlayan bu açıklık maalesef alt kadroları da etkiliyor. Üyelerimiz arasında bu olayları biz gündeme getirdiğimiz zaman ADR kurallarını yeni öğrenen ihracatçılarımız çıktı. Şu ana kadar ihracat işini nasıl götürüyorlarmış, açıklçası kimse bilmiyor. Sizin tehlikeli kimyasal maddelerinizi taşıyan kamyonlar ADR kurallarına uygun değilse Bulgaristan'dan itibaren Avrupa'nın herhangi bir ülkesinde kenara çekilip el koyulabiliyor. Türkiye artık bu halde. Şimdi bu güçlü devlet olmadığının bir göstergesi. Bilgi açısından güçlü bir devlet değil en azından.

Sermaye çevreleri açısından sıcak para önemli, sıcak para gelmesini arzu ediyoruz tabii ki. Türkiye'de sıcak paradan şu anda yararlanabilecek kesim yine sermaye olarak güçlü olan kesimler. AB'ne anladığım kadarıyla şu an biraz temkinli bakıyorsunuz, ben de temkinli bakıyorum ama benim bakış açım biraz daha farklı. Ben diyorum ki Türkiye AB'ne girerken yeterli faydayı sağlamak için her şeyden önce hukuk sistemini elden geçirmek zorunda. Bu köhnemiş hukuk sistemiyle Türkiye hiçbir yere gidemeyecek ve AB konusunda da maalesef kalkıp hiçbir yerde hakkımızı savunamayacağız. Uluslararası ilişkilerde yine güçlü değiliz, güçlü olmadığımızın gerekçesi de, işte bazı tavizler veriyoruz, birtakım anlaşmaları es geçiyoruz. Benim baştan beri anlayamadığım bir nokta var örneğin; Türkiye birçok uluslararası anlaşmaya çekince koyuyor. Bunları artık yapmayalım, madem bu dünyanın bir parçası olduğumuzu söylüyoruz, kendimizi içerde ona göre hazırlayıp, kendimizi sınırlamayalım. Mücadele edeceksek, bilgi açısından da, insani değer açısından da, kaynak açısından da, mücadelemizi tam yapalım. Ancak bu şekilde dış ülkelere, dış sermayeye cazip gelip onları buraya çekebiliriz.

İKTİSAT – *İktisattan önce hukuk geliyor diyorsunuz.*

TİSK – Kesinlikle. Şimdi bakın çok enteresan bir olay daha var. 67'ye 548 sayılı bir karar var AB'da alınmış. Tehlikeli maddelerin sınıflandırılması, ambalajlanması, etiketlendirilmesine ilişkin yönerge bu. Türkiye'de bu yönergeyi karşılayan bir tek yönetmelik var, Çevre Bakanlığı'nın çıkardığı. AB bu yönergeyi 27 defa değiştirmiş, 27. değişiklik 1400 sayfa ve 27. değişiklikte bütün kimyevi maddelerin kimyasal bileşimleri var; hangi noktalarda riskli olacağı, hangi noktalar-

da tehlikeli olacağı, hepsini teker teker saymışlar. Türkiye sanıyorum yönetmeliğini ya 22. ya 23. değişiklik uyarınca ve çok yüzeysel yapmış. Ondan bu yana gelen hayati oranda değişiklikler var ve Türkiye'nin bundan haberi yok. Bu bana kalırsa Türkiye'nin ayıbıdır, güçlü devlet olamamanın sonucudur.

TOBB – Sayın başkan; benim küçük bir ilavem var.

İKTİSAT – *Buyurun efendim.*

TOBB – Şöyle bir özü yakalamak lazım bence; biz aldatılıyor muyuz? Gerçekten güçlü devletlerle ortaklık yaptık çünkü, en zayıf ortak konumundayız. Bana sanki biz aldatılmıyormuşuz gibi geliyor. Şöyle geliyor: Standartlar iki ucu keskin bir şeydir. Standartlar bir ülke için son derece önemlidir ama standartlar aynı zamanda tarife dışı engel olarak kullanılabilir. Şimdi o noktalarda gerekli duyarlılığı göstermek lazım. Onlar bizi standartları kullanarak engellemek istiyor diye standartsız yaşayamayız. Şimdi tüketiciyi koruma yasası çıktı. 20 yıldan beri bu yasa bir türlü çıkmazdı. Bu ortaklık anlaşmasının parçalarından biridir. Çıktı. Kötü mü oldu? ISO-9000'leri öğrendik, bunlar mükemmel hadiseler. Uygulayanlar için dönüşü olmayan şeyler. Tabii bir aşamadan geçiyoruz, sancılı bir dönemden geçiyoruz. Ama bu sancılardan sonra bu oturacak. Bu sancı sırasında karşılaştığımız şeyleri sisteme bağlamayalım. Sistem bizi bazı şeylerin farkına vardiıyor. Mesela yine rekabeti koruma yasası. Kötü mü? Hayır. Mühim olan; biz akıllı olacağız. Bunların iyi olduğunu anlayıp ev ödevimizi iyi yapacağız, aynı zamanda da Avrupa'nın bunları karşı argüman olarak kullandığını bilip gözümüzü açacağız. Avrupa kullanıyor deyip, bunlardan vazgeçemeyiz. Bence sayın başkan hassas nokta budur, teşekkür ederim.

MÜSİAD – Sayın hocama standartla ilgili katılmadığım bazı noktalar var. Bizim Türkiye'de kendimize mal olmuş bir TSE var. O standartları çalıştırdı da biz mi istemedik. Biz bunları beceremeyecek bir toplum muyuz? Benim sektörümde, kablo sektöründe en büyük şikâyetleri ben yapmışımdır, çünkü hiçbir zaman standartlar takip edilmemiştir. İlla birinin bize sopa göstermemesi lazım, akıllı yönetim, akıllı topluluklar standartlarını oluşturlar.

Benim burada kuşkularımı uyandıran aktif ticari hayatımızda karşıma çıkan bazı olaylardır. Mesela Almanya'da elektrik standardı var. VDE diye bir de üçgen işareti var. Türkiye'de buna ancak Alman *Joint Venture* olan Siemens'de rastlırsınız. Onun dışında hiçbir firmada yok. Bizde kendi sektörümüzle ilgili ola-

rak Avrupa'ya ihracat yapabilmek için geçtiğimiz sene müracaatımızı yaptık. Bundan 1,5-2 yıl önce yine müracaat etmiş, ancak gerekli şartlar oluşmadı dedikleri için alamamıştık. Bu sefer Almanya'dan kendimize bir ortak bulduk, onun ismiyle müracaat ettik ve 7-8 aylık bir çalışmadan sonra bu standardı aldık. Yani, hikmet dedik bizim ortak Hans'ın ismi miydi, yoksa bizim beceriksizliğimiz miydi?

Biz karşı tarafa gidip kendileriyle görüştüğümüzde bize açıkça şu izahı getirdiler; biz bu standartları yurt dışına vermek istemiyoruz, sebebi de ülkemizin yerli sanayiini muhafaza etmek için ithalat yapmak istemiyoruz, onun için de elimizden gelen güçlüğü gösteriyoruz demişler yetkilisi.

Eğer bu anlayış hakimse siz sit-tin sene yeni çıkan standartları tavşana kaç taziye tut hesabı koşturmak zorunda kalacaksınız.

Gelelim Türkiye şartlarına. Biz de kendi standartlarımızı oluşturalım, yurt dışından gelecek ithal mallara da mukabil birtakım tüketiciyi koruma gerekçeleri getirelim. Ama bunlar bazen siyaseten kullanılsın, ama bazen de benim halkımı korumak için olsun. Ben bu noktada çok da saf olmayalım diyorum.

TOBB – Ben talebeyken Viyana'da bu Topluluk çalışırken Fransa Japonya'ya Almanya'ya engel yapıyordu. Kendi aralarında da bu engel var. Gümrüğe bir tane insan koyuyordu, mallar girerken tek kişi var gümrükte. Bu bir engeldir, tek bir insan koymak bir tarife dışı engeldir. Biz de zaman zaman bazı ülkelere engel koyuyoruz ve bundan sonra da engel koymanın milli politikamız olmasını iş alemi istiyor.

Mutlaka her ülke kendi milli sanayiini koruma çabası içindedir. Bu arayış içindeyken tabii karşıdaki ülkenin sanayiini düşünmeyecektir.

Standartların kavramının çok güzel bir yerine geldik. Bir tek eksikliği-miz var; akreditasyon kurulu. Bu kurul olmazsa siz Siemens'e mahkûmsunuz. Bu kurulu kurmaksa son derece basit bir olay. Meclisten yasa çıkması lazım.

Yalnız ben bu koalisyonun bu türlü konularda çok duyarlı, çok atik,

hemen anlayan bir koalisyon olduğunu düşünüyorum. Hatta Meclis tatile girmeseydi gümrük yasasının ve akreditasyon yasasının çıkması konusunda çok da iş-tahlı olduklarını biliyorum.

İKTİSAT – Bir özrümüz var, sayfa sayımız çok sınırlı.

MÜSİAD – Sayfanıza alıp almamak noktasında değil ama, toplantının sonuna geldik, ben bir baktım sadece GB'ne endeksli bir toplantı haline geldi.

İKTİSAT – Amacımız oydu zaten.

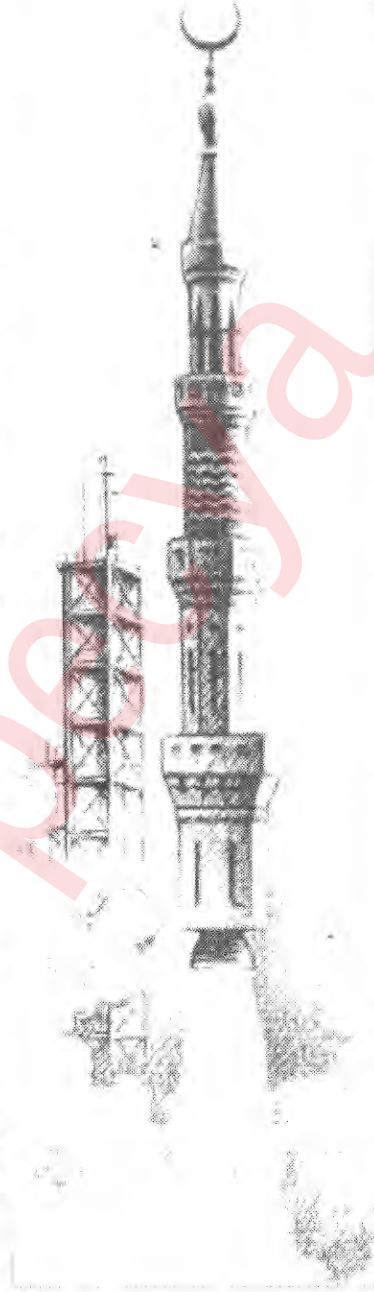
MÜSİAD – Bir de şu var bakın.

Biz Allah nasip ederse Kasım ayında bir fuar yapıyoruz. Aşağı yukarı 50 İslam ülkesinden işadamlarını çağırıyoruz. İlim adamlarını çağırıyoruz. Şu anda tezlerini hazırlamaktalar. İnşallah dışarıdan da birtakım bakanları bekliyoruz. Bakın konumuz şu; İslam dünyası içerisindeki mevcutlarımızı, kaynaklarımız nasıl bir entegrasyona sokabiliriz, bunlara nasıl bir ortak anlayışla işlerlik kazandırabiliriz. Kaynaklarımızı nasıl israf etmeden, yani mükerrer işleri ayrı ayrı ülkelerde yapmaktansa bir işbirliği nasıl sağlayabiliriz, inşallah böyle bir tartışma yapacağız.

Türkiye'de gerçekten müthiş bir müteşebbis dinamizmi var ama kimse tarafından tanınmadığı kanaatindeyim. Özellikle Afrikalı İslam ülkeleri arasında. Biz bunu da tanıtmaya çalışıyoruz.

Bizim bu kaynakları geliştirme noktasında, pratik olarak işadamlarının, nasıl iş yapabiliriz, diye oturup bir masanın etrafında ortak yatırım düşünce kavramını geliştirmemiz lazım. Bizim AT'nda ortaklık gücümüz çok zayıf. Ama ortak olabileceğimiz adamları, etrafımızda barındırabileceğimiz adamları da kesinlikle denememiz, onlarla birlikte büyümeyi hedeflememiz lazım diye düşünüyorum.

TİSK – Temennilere ben de katılıyorum ve benim vurgulamak istediğim çok önemli bir nokta var. Hastalık hukuk sisteminden kaynaklanıyor, dönüp dolaşıp aynı yere geliyoruz. Örneğin tüketiciyi koruma yasası çok uzun seneler tartışıldı ama, hala

daha tam çıkmadı bana kalırsa. Yine şu anda kullandığımız medeni kanunun gerek dil olarak gerek yapısı olarak yarısı atıl konumda duruyor. Örneğin bir ceza kanunumuz... İtalya'da üç dönem önceki ceza kanununu kullanıyoruz. Bunlar Türkiye'nin hep aleyhinde olan şeyler. Yine ticaret kanunu. Avrupa'da hangi ülkeye bakarsanız bakın bir kolektif şirket göremiyorsunuz, bir komandit şirket göremiyorsunuz. Bunların hepsinin ayıklanması gerekiyor bence Türk mevzuatından. Mevzuatlarımızı AB normlarına paralel bir hale getirelim ki onlarla aynı kuldarda koşmaya başlayalım.

İKTİSAT – MÜSİAD'a son bir soru. MÜSİAD Başkanı Erol Yazar, geçenlerde "demokrasi artık ideal bir rejim olmaktan çıktı" dedi. Ondan sonra toparladığı şeylerde; milli birlik beraberlik ruhu içinde kalkınma vs. gibi şeylerdi. Bir tür Güney Kore'nin bir zamanlar kalkınma modelini andırır bir çerçeve çizmeye çalıştı. Şimdi içine girilen GB sürecinde böyle bir model olmalı mı, siz düşünüyor musunuz mesela? Bizim içine girdiğimiz GB modeli bununla ne ölçüde çakışır?

MÜSİAD – Aslında bizim sıkça gündemimize aldığımız ülkelerden biri Güney Kore'dir. Güney Kore 1950'li yıllarda BM çerçevesinde yardıma muhtaç insanlara asker gönderdiğimiz bir ülke. 60'lardan bu yana bir kalkınmanın içine girdiler ve 36 yılda dünyanın number one'ları arasına girmeye aday oldu.

Tabii ki orada muvaffak olunmuş bir imtihan var. Bazı şeylerini, farklı kültürler içinde bire bir uygulamanız zor olabilir.

İKTİSAT – Ben soruya şöyle başlayacaktım: rekabet eşittir güçlü devlet; günümüzün dünyasında genel kabul gören bir şey bu. Ama güçlü devletin gereklerinden biri olarak demokrasinin artık ideal rejim olmaktan çıktığını ileri sürmek farklı bir şey.

MÜSİAD – Bazen çok demokratik bir devlet olarak kabul ettiğimiz ABD bile, ekonomi noktasında fazla anlayışlı değil. Belli ölçüler içerisinde, tabii bu yönlendiren idarenin tarzı çok önemli bu noktada, doğru yönlendirdiğinde anlam kazanır. Demokrasiyi

reddetmek anlamında değil ama bazı kılıçların vurulması lazım, bazı neşterlerin atılması lazım. Özal'ın bir ara uyguladığı bir taktik vardı, iş yapıldı, bürokrasi ar-

kadan gelirdi. Bu anlamda belki bunu yorumlamak mümkün olabilir. Hakikaten 1980'li yıllar Türkiye ekonomisine bir canlılık getirmiştir. Ama bunların yanlışları da doğruları da olmuştur. Bilmiyorum doğru yanıt verebildim mi, ben pek politikayı bilmem ama.

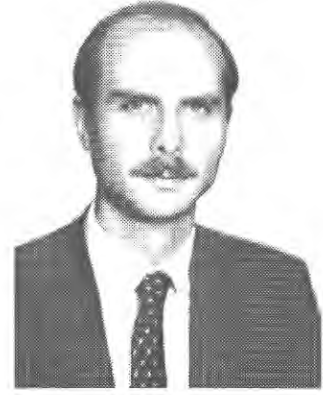
Bazen attığınız bazı neşterler bazı kitlelerin canını yakabilir. İşte rantta vergi getirilmesi, stopaj konması gibi. Ama siz arkadan borçlarınızı

biraz hafifletmemişsiniz, meydana boş çıkmışsınız, ondan sonra da vergi koyarsanız canınıza okurlar. Ama sağlama alıp azıcık canını yakmak lazım. Bakın net aktif vergisi gelmiştir 1994'de, biz sanayiciler bunu ödedik, çalışanlar bunu ödedik. Ama rantıye ödemedi bunu. Yani faturayı ödeyen takıma bir fatura daha gönderildi.

Biz böyle tedbirlere açığız. MÜSİAD olarak çok keskin neşterlerin vurulmasına biz talibiz. Ama ondan sonra uygulanacak politikaların o neşteri atmaya değer politikalar olması lazım ki, bir daha o günlere getir-
mesin.

İKTİSAT – Başka söz yoksa çok teşekkür ediyoruz.

Dünyada ve Türkiye'de Yabancı Yatırımlar

1996 ve Sonrası

Rakamların da gösterdiği gibi, Türkiye'de yabancı yatırımlar 1980'lerin ortalarına kadar ihmal edilebilir boyuttaydı. Bu, yabancı yatırımcının, 1980'lerin ortalarına kadar, bir yatırım ortamı olarak Türkiye'ye hiç güvenmediğini ifade etmektedir. Bunun nedenini, Türkiye'nin, her on yılda bir askeri müdahalelerde ifadesini bulan, ekonomik, sosyal ve siyasal, genel istikrarsızlığına bağlayabiliriz.

Dr. Abdurrahman Arıman

YASED Genel Sekreteri

Türkiye tarihinin dramatik dönüm noktalarından birini yaşıyor. 1.1.1996 günü başlayan gümrük birliği, değişik kesimlerden pek çok değerlendirmeyi de beraberinde getirdi. Gümrük birliğine girmekle sorunların kendiliğinden hallolacağını düşünen geniş bir kesim olduğu gibi, sorunların artacağını, hatta Türkiye'nin bu artan sorunların altında ezileceğini düşünenler de bulunmaktadır.

Farklı yaklaşımlara sahip tüm kesimler ise, bir konu üzerinde birleşiyorlar: Gümrük birliğine girdikten sonra Türkiye'ye yabancı sermaye akacak. Üstelik bu kesimler, konu üzerinde fikir birliğinde olmalarına rağmen, sonuçları üzerinde değiller. Kimi yabancı yatırım gelmesine son derece pozitif bakıyor, kimi ise bunun hiç de iyi olmayacağını düşünüyor.

Bu yazıda yabancı yatırımların gerekli ve yararlı olup olmadığını tartışmayı hedeflemiyoruz. Burada, yalnızca dünyada son beş, altı yılda yaşanan gelişmelerin, yabancı yatırımların önemini son derece artırdığına, gelişmekte olan, Türkiye'nin rakibi olan tüm ülkelerin yabancı yatırımları kendi ülkesine çekmek için inanılmaz teşvikler sağladığına ve hemen hemen tüm Pasifik ülkelerinin ve birkaç istisnası dışında tüm Latin ülkelerinin bu konuda ciddi başarılar sağladığına işaret ederek, tekrar Türkiye'ye dönelim.

Yabancı Yatırım Akacak mı?

"Gümrük birliğine girmekle Türkiye'nin yabancı yatırımlar açısından çok müsait bir zemin yakaladığı" doğrudur. Ancak, çok müsait zemin yakalamak ile, yabancı yatırımların akması birbirinden çok farklı şeylerdir. Kanımca, gümrük birliği Türkiye'nin önüne istisnai fırsatlar getirmektedir. Ancak, bu fırsatların Türkiye tarafından kullanılabilmesi için gümrük birliğine girmek, hele girdiğimiz gibi girmek, hiç yeterli değildir. Dolayısıyla, Türkiye üzerine düşenleri eksiksiz bir biçimde yapmazsa, yabancı yatırımlar akmayacaktır. Türkiye'de bu konunun objektif bir biçimde tartışılması ve "gümrük birliği ile yabancı yatırımlar akacak mı, akmayacak mı" sorusuna sağlıklı bir cevabın verilmesi, Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Bu soruya verilecek cevap, bir taraftan gümrük birliğinden beklenen en önemli fayda olan Türkiye'ye kaynak aktarılması konusuna açıklık getireceği gibi, diğer taraftan da, gümrük birliğine ilişkin tüm sorunları tartışmaya açmakta, bu suretle, 1996 başından itibaren, ekonomik ve sosyal hayatımızın tüm yönlerinin nasıl şekillendirilmesi gerektiği konusunda ipuçları vermektedir.

"Yabancı yatırımların akıp akmayacağı" sorusuna cevap verebilmek için, önce, "bugüne kadar gelip, gelmediğine" sağlıklı bir yanıt vermek gerekmektedir.

Bugüne Kadar Yabancı Yatırım Çekebildik mi?

Bu soruya, iki, üç yıl önce, "bir miktar çekebildik" cevabını verebilirken, bugün artık "hayır, çekemedik; bu konuda başarılı olamadık" cevabını vermek zorundayız.

Türkiye, Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu'nu çıkardığı 1954 yılından 1984 yılına kadar geçen 30 yılda toplam 1 milyar dolar tutarında dahi yabancı yatırım çekemedi. 1987 yılında ilk kez yüz milyonlu rakamların ötesine geçebildi ve 1990 yılında da ilk kez yılda 1 milyar dolar sınırı aşıldı. Bu gelişme kendi içinde hiç de kötü gözükmemekle birlikte, dünyaya baktığımızda, Türkiye'nin çok gerilerde kaldığı görülmektedir. (Tablo 1, Türkiye'ye yıllar itibarıyla gelen yabancı yatırım rakamlarını vermektedir.)

Bugün, dünyada yabancı yatırımlarla ilgili başdöndürücü bir gelişme yaşanmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti örneği bu gelişmeyi en çarpıcı bir biçimde yansıtmaktadır. 1990 yılında 3,5 milyar dolar düzeyinde yatırım çeken Çin, daha sonraki yıllarda şu gelişmeyi gösterdi: 1992'de 11 milyar \$, 1993'de 27,5 milyar \$, 1994'te 34 milyar \$. Çin'in 1995 yılında ise, yılda 100 milyar \$'ı yakalayacağı tahmin ediliyor.

Endonezya da, Dünya Bankası uzmanlarının da doğruladığı gibi, 1995 yılının ilk 7 ayında 27 milyar dolarlık yabancı yatırım izni vermiş bulunuyor. Endonezya, 1993'ten 1994'e yabancı yatırımları üç kat artırmıştı.

Çin ve Endonezya belki önde gelen örnekler, ama 1995 yılında pek çok Pasifik ve Latin ülkesinin de 5 ila 10 milyar dolar arasına sıralandığını görmekteyiz. Ve, bir kez daha vurgulamakta yarar var, bu rakamların tamamı yıllık yabancı yatırım girişleri. Buna Çin'in 100 milyar doları dahil. (Bakınız: Tablo 2)

İşte, son birkaç yılda yaşanan başdöndürücü gelişmeler ve işte, birkaç yıl önce, Türkiye için "biraz çekebildik" diyebilirken, bugün bunu diyemememizin nedeni. Dünyada son yıllarda yaşanan gelişmeler karşısında, Türkiye'ye gelen yabancı yatırım miktarı ihmal edilebilir büyüklükte kalmakta ve Türkiye 1994 sıralamasında, ilk 50 ülke arasında 41. sırada yer almaktadır.

Üstelik, bu durum Türkiye çok cazip bir yatırım ülkesi olduğu halde böyledir. Yabancı yatırımcının gözünde, Türkiye, kendi iç pazarı, çevre pazarlarla ilişkileri, sunduğu insan kaynağı, altyapı olanakları ve mevzuatı dolayısıyla, dünyanın en cazip yatırım noktalarından biri. Çin'den sonra ikinci sırada yer alması gereken bir ülke. Amerikalılar da bunu teslim ediyorlar. Amerikalılar, dahil et-

tikleri gelişmekte olan 10 büyük pazar stratejisi içinde, Türkiye'ye Çin'le birlikte "pivotal", yani "asıl önemli olan" ülke rolünü uygun görüyorlar.

Bütün bunlar, Türkiye'nin yılda 15-20 milyar dolar yatırım çekmesinin mümkün olduğuna işaret ediyor. Bu nedenle de, tartışmaya yer vermeyecek bir biçimde, "Türkiye başarısız oldu" diyebiliriz.

Neden?

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bu sorunun cevabının sağlıklı verilebilmesi, Türkiye'nin yarınını tayin edecektir. Bu nedenle, sorunun cevabını serinkanlıkla, sükunetle ve olabildiğince objektif olmaya çalışarak vermemiz lazım. Sorunun cevabı aslında çok basit: *Yabancı yatırımcı henüz Türkiye'ye yeterince güvenmiyor.* Sorunun cevabını bu şekilde verdiğimizde, hemen arkasından şu soruya da cevap vermemiz gerekiyor:

"Yabancı Yatırımcı Türkiye'ye Niçin Yeterince Güven Duymuyor?"

Sorunun bu şekilde formüle edilmesi, onu spekülasyona, hamasete son derece açık bir hale getirir de, bu soruya en sağlıklı cevabı vermemiz, Türkiye'nin geleceği açısından büyük önem taşıyor.

Şimdi, sırasıyla bu güvensizliği yaratan koşullara bakalım:

İlk olarak, rakamların da gösterdiği gibi, Türkiye'de yabancı yatırımlar 1980'lerin ortalarına kadar ihmal edilebilir boyuttaydı. Bu, yabancı yatırımcının, 1980'lerin ortalarına kadar, bir yatırım ortamı olarak Türkiye'ye hiç güvenmediğini ifade etmektedir. Bunun nedenini, Türkiye'nin, her on yılda bir askeri müdahalelerde ifadesini bulan, ekonomik, sosyal ve siyasal, genel istikrarsızlığına bağlayabiliriz. Tüm cumhuriyet tarihinin yarından fazla bir bölümünü genel, ya da kısmi sıkıyönetim altında geçirmiş, her on yılda bir, Anayasa ile başlayarak, tüm yasaları değiştirmiş, özellikle 1980, 12 Eylül sonrası 85 günde 850 yeni yasa çıkarmış, ülkesinin bir bölümünde savaş boyutlarını almış sıcak çatışmaların yaşandığı, enflasyon ve işsizlik içinde debelenen, dış dünya ile ekonomik ilişkilerini minimumda tutan, halkının satınalma gücü son derece düşük, altyapı olanakları perişan bir Türkiye'nin o dönemde yabancı yatırımcı için cazip olmayacağı ortadadır. Yine de, yabancı yatırımların 1990 öncesinde dünyada da gelişmekte olan ülkelere önemli miktarlarda

yönelmemesi, bu dönemle ilgili değerlendirmeleri, ister istemez spekülatif bir hale getirmektedir.

Türkiye'nin dış dünyaya açılması, mevzuatını düzenlemesi, uygulamadaki pürüzleri gidermesi, altyapı olanaklarını geliştirilmesi, kısa sürede satınalma gü-

"Gümrük birliğine girmekle Türkiye'nin yabancı yatırımlar açısından çok müsait bir zemin yakaladığı" doğrudur. Ancak, çok müsait zemin yakalamak ile, yabancı yatırımların akması birbirinden çok farklı şeylerdir.

cünde ve insan kaynaklarında ciddi iyileşme sağlama-
sı ile birlikte, yabancı yatırımcının ilgisi ülkeye çekilme-
ye başlanmış ve bu ilgi yabancıların Türkiye'ye bir
miktar yatırım yapmasına neden olmuştur.

1980'lerin sonu, 1990'ların başına rastlayan bu dö-
nemin ardından, Türkiye'nin bir kez daha durakladığı-
nı ve yatırımcının ilgisinin, diğer ülkelerde olduğu gibi,
atarak devam etmediğini görüyoruz.

İşte, esas, dikkatle analiz edilmesi ve gerileme ne-
deninin doğru bir biçimde saptanması gereken dönem
bu dönemdir.

Türkiye Rakiplerinin Niçin Gerisinde Kaldı?

Bu sorunun cevabını doğru tespit edebilmek için,
analizimize bir son halkayı da eklemek gerekmektedir.

Türkiye'nin rakipleri ne yapıyor?

Bu sorunun cevabını iki cümle ile özetlemek müm-
kün: (1) Mümkün olan en ileri düzeyde istikrarı tesis
ederek. (2) Yabancı yatırımcıya olağanüstü teşvikler
sağlayarak. Üstelik bunları, günlük, geçici bir biçimde
değil, yatırımcıya güven veren, kalıcı ve tutarlı bir bi-
çimde sağlayarak.

Türkiye'nin, rakiplerinin bu hamleleri karşısında,
hem istikrardan büyük ölçüde uzak görüntüsü, hem
de yabancılara, yerli yatırımcıya verdiğinin ötesinde
herhangi bir teşvik tanımayarak, onlarla baş edebil-
mesi mümkün değildi. Nitekim, baş edemedi.

Burada atlanmaması gereken çok önemli bir husu-
sa daha değinmemiz gerekmektedir. Türkiye'de istik-
rarsızlık yalnızca maddi koşullardan kaynaklanma-
maktadır. Türkiye'de, en az maddi koşullardaki istik-
rarsızlık kadar, belki daha da önemli bir diğer istikrar-
sızlık söz konusudur. Yabancı, Türkiye'de yönetimle-
re, taahhütlerini yerine
getirme konusunda pek
titiz olmayan yönetimler
olarak bakmaktadır. Ya-
bancının gözündeki bu
imaj, özellikle kamu
yöntemlerinin vermiş ol-
duğu sözlere zaman za-
man sadık kalmamasın-
dan, bir taahhütte bulu-
nurken yeterince dikkatli
davranmamasından
kaynaklanmaktadır. Se-
bebi ne olursa olsun, bir
taahhütte bulunulduğun-
da bu yerine getirilmeli-
dir. Eğer yerine getire-
meme ihtimali söz konu-
su ise, o zaman taah-

hütte bulunulmamalıdır. Yabancıya verilen sözlerin tu-
tulmaması, yukarıda sözünü ettiğimiz güvensizlik orta-
mını besleyen en önemli faktördür.

Hele, bırakın maddi olanaksızlıklar dolayısıyla tutu-
lamayan sözleri, geçmişte olduğu gibi, bir bakanın,
"kararnameler Allah yapısı değildir" yaklaşımı, Türki-
ye'nin hukuk devleti olup olmadığı sorusunu da gün-
deme getirmektedir.

Bütün bunların yanında, yabancıların gözünde, Tür-
kiye istikrarsızlığı yaratan olayların üzerine gideme-
yen, gitmeyen bir görüntü arz etmektedir. Türkiye, si-
yasi nedenlerle toplayamadığı vergiyi, büyük ölçüde
sabit gelirliden enflasyon yoluyla tahsil eden, bu ne-
denle enflasyon ve işsizliği halletmek için ciddi tedbir
almayan, yine siyasi nedenlerle bütçe açıkları kapa-
ma, ödemeler dengesini düzeltme konusunda mesafe
alamayan, bir türlü, başta vergi reformu ve özelleştir-
me olmak üzere, yapısal tedbirlerin alınamadığı, bütün
bunların da refah ve gelir dağılımını daha da bozarak,
sosyal istikrarsızlığı beslediği bir ülke görüntüsüne sa-
hiptir.

Bu tablo, yabancıların Türkiye'nin geleceğine gü-
venmesini engellerken, tercihini, istikrar adacıkları ha-
lindeki diğer ülkelerden yana kullanmaktadır.

Gümrük Birliği Niçin Önemli?

Gümrük birliğinin Türkiye açısından en büyük öne-
mi, bana göre, Türkiye'ye sunduğu kestirme yoldur.
Türkiye, gümrük birliği sayesinde, uzun yıllar boyunca
kolay kolay tesis edemeyeceği güven ortamını, çok kı-
sa sürede halletme şansını yakalamıştır.

Bugün, en başta yabancılar, gümrük birliğine en-
deksli düşünür hale gelmişlerdir. "Gümrük birliğine bir
girilirse, işler hallolacak" zihniyeti hakimdir. İşte, Türki-
ye bu fırsatı çok iyi kullanmalıdır. 1.1.1996 gününden

itibaren atılacak her
adım çok dikkat gerek-
tirmekte idi. Bugün, ge-
riye dönüp 1996 yılının
ilk yarısına baktığımız-
da, bırakın sözünü etti-
ğimiz azami dikkatle
davranmayı, Türkiye
gümrük birliği anlaşma-
sını kağıt üzerinde bı-
rakmak ve statükoyu
muhafaza etmek için,
bittmez tükenmez bir bi-
çimde kriz üretmeye de-
vam etmiştir. Bu tavrın
devamı halinde ise, Tür-
kiye çok ağır bir fatura
ödemek zorunda kala-
caktır.

Atılacak İlk Adımlar Neler Olmalı?

Avrupalının ısrarla üzerinde durduğu bir konu, demokratikleşmedir. Avrupalı, ülkede politik, ekonomik ve sosyal istikrarın kalıcı bir biçimde sağlanabilmesi için demokratikleşmeyi vaz geçilmez bir unsur olarak görmektedir.

Türkiye’de yatırımı bulunan kuruluş yöneticileri arasında yapılan bir araştırma sonuçları da, yabancı yatırımcıların, ekonomik istikrarsızlık yanında en önemli sorunu “devletin taahhütlerine sadık kalmaması” olarak gördüklerine işaret etmektedir.

Ortamin demokratikleşmesine paralel, gümrük birliğinin gerektirdiği yeni yasaların çıkarılması, rekabet ortamının eksiksiz sağlanması ve yasaların, gerçek anlamda, caydırıcılığı olan bir biçimde uygulanması ile kısa sürede ciddi mesafe almak mümkündür.

Bütün bunlar yapıldığında, Türkiye’nin 1997’de 2-3 milyar dolar yabancı yatırım çekmesi, yatırımların 1998’den itibaren de süratle 10-15 milyarlaraya doğru yükselmesi işten bile değildir.

Tablo 1

Türkiye’de Yabancı Yatırımlar

Yıllar	İzinler (Milyon \$)	Firma Sayısı	Fiili Yatırım (Milyon \$)
1980	9.00	78	35.00
1981	337.51	109	141.00
1982	167.00	147	103.00
1983	102.74	166	87.00
1984	271.36	235	162.00
1985	234.49	408	158.00
1986	364.00	619	170.00
1987	655.24	836	239.00
1988	820.52	1172	488.00
1989	1,511.94	1525	855.00
1990	1,861.16	1856	1,005.00
1991	1,967.26	2123	1,041.00
1992	1,819.96	2330	1,242.00
1993	2,271.30	2554	1,016.00
1994	1,484.66	2830	830.00
1995	2,938.32	3161	1,064.00
Topl.	16,897.46		8,636.00

TABLO 2: Dünyada Direkt Yabancı Yatırımlar 1983-1994 (Milyar \$)

	83-88 Yıllık Ort.	1989	1990	1991	1992	1993	1994	89-94 Yıllık Ort.
1 A.B.D.	34.4	67.7	47.9	22.0	17.6	41.1	49.4	41
2 Çin	1.8	3.4	3.5	4.4	11.2	27.5	33.8	14
3 Fransa	3.9	10.3	13.2	15.1	21.8	20.8	16.9	16.4
4 İngiltere	9.3	30.4	33.0	16.0	15.0	14.5	10.2	19.9
5 İsveç	0.7	1.8	2.0	6.3	-0.1	3.8	8.2	3.7
6 İspanya	3.4	8.4	13.8	10.5	8.1	6.8	8.2	9.3
7 Singapur	1.9	2.9	5.6	4.9	6.7	6.8	7.9	5.8
8 Kanada	4.2	5.0	7.9	2.7	4.5	5.0	6.0	5.2
9 Belçika&Lüks.	1.8	7.1	8.1	9.4	11.3	10.7	6.0	8.8
10 Danimarka	0.2	1.1	1.1	1.6	1.0	1.7	4.9	1.9
11 Malezya	0.7	1.7	2.3	4.0	5.2	5.2	4.5	3.8
12 Meksika	2.3	3.2	2.6	4.8	4.9	4.9	4.4	4.1
13 Almanya	1.5	10.8	9.2	7.9	5.5	1.8	4.4	6.6
14 İtalya	2.4	2.2	6.4	2.4	3.1	3.7	3.6	3.6
15 Hollanda	2.6	8.3	12.3	6.3	7.7	5.8	3.1	7.3
16 Endonezya	0.3	0.7	1.1	1.5	1.8	2.0	3.0	1.7
17 Bermuda	1.4	-1.0	0.8	2.5	3.3	3.0	2.9	1.9
18 Avustralya	3.5	7.8	6.5	4.4	4.7	3.4	2.8	4.9
19 Tayland	0.4	1.8	2.4	2.0	2.1	1.7	2.7	2.1
20 Peru	0	0.1	0	0	0.1	0.3	2.7	0.5
21 Şili	0.4	1.3	0.6	0.6	0.7	0.9	2.5	1.1
22 Brezilya	1.5	1.3	0.9	1.0	1.6	0.8	2.2	1.3
23 Hong Kong	1.3	1.1	1.7	0.5	2.1	1.7	2.0	1.5
24 Yeni Zelanda	0.3	1.4	1.7	1.7	1.1	2.6	1.8	1.7
25 İsviçre	1.3	2.8	5.0	3.2	1.2	0.8	1.7	2.5
26 Avusturya	0.3	0.8	0.8	0.4	1.1	1.2	1.5	1.0
27 Macaristan	0	0	0	1.5	1.5	2.4	1.5	1.7
28 Kolombiya	0.6	0.6	0.5	0.6	0.8	1.0	1.5	0.8
29 Filipinler	0.2	0.6	0.5	0.5	0.2	0.8	1.5	0.7
30 Finlandiya	0.2	0.5	0.8	-0.2	0.4	0.9	1.5	0.7
31 Polonya	0	0	0.1	0.3	0.7	1.7	1.4	0.8
32 TTayvan	0.4	1.6	1.3	1.3	0.9	0.9	1.4	1.2
33 Portekiz	0.4	1.7	2.6	2.4	1.9	1.5	1.3	1.9
34 Arjantin	0.5	1.0	1.8	2.4	4.2	6.3	1.2	2.8
35 Yunanistan	0.6	0.8	1.0	1.1	1.1	1.0	1.1	1.0
36 Venezuela	0.1	0.2	0.5	1.9	0.7	0.4	1.0	0.8
37 Hindistan	0.1	0.3	0.2	0.2	0.3	0.6	0.9	0.4
38 Rusya	0	0	0	0	0.7	0.7	0.9	0.8
39 Çekoslovakya	0	0.3	0.2	0.6	1.1	0.6	0.9	0.6
40 Japonya	0.3	1.1	1.8	1.4	2.7	0.1	0.9	1.3
41 Türkiye	0.1	0.7	0.7	0.9	0.9	0.7	0.8	0.8
42 Kore	0.4	0.8	0.7	1.1	0.6	0.5	0.8	0.8
43 Nijerya	0.4	1.9	0.6	0.7	0.9	0.7	0.8	0.9
44 Norveç	0.2	1.5	1.2	-0.1	0.8	1.5	0.7	0.9
45 romanyo	0	0	0	0	0.1	0.1	0.7	0.3
46 Fas	0	0.2	0.2	0.4	0.4	0.5	0.4	0.4
47 Mısır	1.0	1.3	0.7	0.4	0.5	0.5	0.4	0.6
48 İsrail	0.1	0.1	0.1	0.4	0.5	0.6	0.4	0.4
49 Kuzey Kore	0	0.6	0.1	0	0	0	0	0.1
50 Liberya	0.1	0.7	0.2	0	0	0	0	0.2
Toplam	91.6	200.6	211.4	158.4	170.4	208.4	225.7	195.8

Türkiye Ekonomisinde 1980-Sonrasında Gelir Bölüşümünü Belirleyen Makroekonomik Süreçler

1989-sonrası dönemde, devletin iktisadi artığın yaratılması ve gelirlerin yeniden dağıtılması süreçlerine doğrudan müdahalesi söz konusudur. 1960'lar ve 1970'ler boyunca hem yatırımcı, hem üretici, hem de düzenleyici olan devlet, 1990-sonrasında artık yatırımcı veya üretici değildir. Ancak, toplumsal gelir bölüşümüne yönelik olmak üzere, "düzenleyici" işlevini – daha da yoğun biçimde – sürdürmektedir.

Doç. Dr. Erinç Yeldan
Bilkent Üniversitesi, Ankara

Bilindiği gibi Türkiye 1980 yılında gerçekleştirdiği bir yapısal uyum reform programıyla ulusal pazarını, uluslararası ekonomik işbölümüne ekleme içine girmiştir. Bu süreç içerisinde 1983 yılında dış mal ve hizmet ticareti, 1989 yılında da, kambiyo kontrollerinin tamamıyla deregüle edilmesiyle, mali piyasaları serbestleştirilmiştir. Kanımca Türkiye ekonomisinin gelir dağılımı dinamikleri üzerine yapılacak bu türden bir analiz, tarihsel olarak 1980 dönüşümünü ve bu dönüşümün toplumsal/iktisadi dinamiklerini vurgulamak durumundadır.

Ulusal ekonominin 1980 sonrası gelişimi karakteristik olarak iki farklı yapısal özellik sergilemektedir: 1980-88 arasında milli gelirin büyümesi görece daha yavaştır. Ancak ihracat ve kapasite kullanımı açısından sanayi kesimi bir yeniden yapılanma içindedir. Bu dönemin belirgin özelliği, iktisadi artığın yaratılış biçiminin doğrudan doğruya ücretli emek ve kırsal gelirlerin bastırılmasına yönelik "klasik" birikim mekanizmasına dayalı olmasıdır. Söz konusu dönemde reel üretim artışlarının görece yavaş olmasına karşın ihracatta görülen sıçrama, emek gelirlerinin düşürülerek yurt-ıçi tüketim talebinin kısılması ve bu yolla elde edilen artığın yüksek teşvikler aracılığıyla ihracata yönelik sanayi sermayesine yöneltilmesi yoluyla sağlanıyordu. Bu stratejinin temel bölüşüm çizgisini de emek ücretlerinin artık birer "gelir ve yurt-ıçi talep" unsuru olarak de-

ğil, sadece "maliyet" unsuru olarak algılanması belirliyordu.

Bu süreç içerisinde, bilhassa 1990-sonrası dönemde daha belirleyici olarak bir diğer oluşum da, sermaye kesimleri arasında iktisadi artığın yeniden paylaşımını veren ikincil bölüşüm ilişkilerine ilişkindir. Bu dönemde, finansal deregülasyon programının ivmesiyle, faiz ve diğer kaynak aktarımı mekanizmaları sayesinde bankacılık kesiminde somutlanan finansal-sermaye birikiminin hız kazandığı görülmektedir. Aynı süreçlere koşut olarak, sanayi katma değeri içinde faiz giderlerinin payı yüzde 30'u aşmış ve toplam faiz gelirlerinin milli gelir içindeki payı 1980'de yüzde 2.0'dan, 1989'da yüzde 10.4'e çıkmıştır. Faiz gelirlerindeki bu sıçrama 1980-89 arasında reel olarak 9 misli bir artışı ifade etmektedir.

Bütün bu süreçleri özetleyen veriler 1 No'lu Şekil'de betimlenmektedir. Görüldüğü üzere 1988'e değin reel ücretler sürekli bir daralma içine sürüklenmekte, bankacılık kesiminin toplam (formel) bilanço karları da yaklaşık 7-misli artış sergilemektedir. Burada belirtmek gerekir ki, bu türden kaynak transferini olası kılan en önemli mekanizma, kontrollü olarak sürdürülen bir fiyat enflasyonu süreciydi. Yurt-ıçi fiyat hareketlerindeki artış, bir yandan ücret maliyetlerini reel olarak geriletir, sanayi burjuvazisine rant sağlarken, bir yandan da devlete enflasyon vergisinden doğan ek bir gelir

sağlıyordu. Yurt içi nominal para talebi üzerinde, dönem başı ve sonu arasındaki fiyatlar genel düzeyinin farkına dayanan bu türden "gönülsüz tasarruflar", Dünya Bankası'nca yapılan hesaplamalara göre 1980-89 arasında GSMH'nin % 4'üne ulaşmaktaydı. Yurt-dışı ihracat pazarlarında ise, Türk mallarının rekabet şansı sürekli kur ayarlamaları ve yoğun teşvik sistemi sayesinde sürdürülebilmisti. Ancak, bu mekanizma 1988'den başlayarak "siyasi gerçeklerle" çatışmaya başlaması sonucu tıkanacaktı.

1989'dan itibaren, yaklaşan seçim ekonomisi atmosferinin de etkisiyle, sendikalar emek piyasasında güçlerini hissettirmeye başladı. Ücret talepleri, "popülist" eğilimleri de arkasına alarak daha fazla ertelenemez bir durum sergiliyordu. Nitekim reel ücretler – öncelik kamu sektöründe olmak üzere – hızla tırmanmaya başladı. Ücret artışlarındaki bu eğilim 1990'larda da devam etti. Ücret daralmasına dayalı "klasik" büyüme süreci artık yerini yeni tür mekanizmalara bırakmak durumundaydı.

1989-sonrası dönemde, devletin iktisadi artığın yaratılması ve gelirlerin yeniden dağıtılması süreçlerine doğrudan müdahalesi söz konusudur. 1960'lar ve 1970'ler boyunca hem yatırımcı, hem üretici, hem de düzenleyici olan devlet, 1990-sonrasında artık yatırımcı veya üretici değildir. Ancak, toplumsal gelir bölüşümüne yönelik olmak üzere, "düzenleyici" işlevini – daha da yoğun biçimde – sürdürmektedir.

Bu işlevin ana unsurlarından birisinin kamu kesiminin vergi politikalarına yönelik olduğu görülmektedir. Bu dönemde, sermaye gelirlerinden "Kurumlar Vergisi" adı altında alınan vergi yükünün – gerek tahakkuk, gerekse tahsilât bazında – efektif olarak düşürülmesine dayalı yeni bir tür kaynak aktarımı mekanizmasının ön plana çıktığını görmekteyiz. Örneğin, Kurumlar Vergisinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı, tüm 1980,1992 dönemi esas alındığında % 9,1 düzeyindedir. İlginç olan, 1985-1987 arasında % 15'in üzerine çıkan bu orandaki düşme eğiliminin 1989'dan itibaren ortaya çıkmasıdır. Kurumlar Vergisi gelirlerinin toplam bütçe gelirlerine oranı 1991'de % 7,2, 1992'de ise % 6,3 dolayındadır. Hatırlanacağı üzere 1989, ücretlerin bastırılmasına dayalı "klasik" kaynak aktarımı mekanizmasının çözüldüğü yıldır. Dolayısıyla, iktisadi artığın ücret gelirlerinin daraltılması yoluyla yaratılmasına yönelik mekanizmaların siyasi ve toplumsal olarak sürdürülemez hale gelmesiyle yeni tür bölüşüm araçları devreye sokulmuş, kamu finansman dengele-ri de bu sürecin tüm maliyetini üstlenmiştir.

Özel sermaye için 1989-sonrası ücret artışlarını hazmedilebilir kılan bir diğer mekanizma ise, KİT sistemi tarafından üretilen materyal girdilerin fiyatlarının düşürülmesi yoluyla elde edilmiştir. Elimizdeki veriler, materyal girdi maliyetlerinin ücret maliyetlerine oranının 1988'de 11,6 iken, 1990'da 7,8'e, 1991'de de 6,5'e

düşüğünü göstermektedir. Dolayısıyla özel sermaye, ücret artışlarını – özellikle kamu kesiminde üretilen – materyal girdi fiyatlarındaki gerilemeyle karşılayabilmiş bu sürecin kamu işletmeciliğine olan maliyeti ise kamuoyuna "verimsiz çalışan KİT sisteminin beceriksizliği" olarak duyurulmuştur.

Dolayısıyla, 1989-sonrası dönemde iktisadi artığın sermaye kesiminde birikimini sürdürebilmesi için, teşvik ve vergilendirilmeme politikaları devreye sokulmuş ve kamunun maliye politikası ve KİT sistemi bu dönüşümün araçları olarak kullanılmıştır. Bu sürecin iktisadi ve toplumsal maliyetini de kamu sektöründeki istikrarsızlık ve yüksek açıklar oluşturmuştur.

1989 yılında kamu maliyesinde önemli bir kaynak olarak iç ve dış borçlanmanın hızlandırılması gözük-mektedir. Bu dönemde dış ekonomiye ilişkin en önemli dönüşüm 1989 yılında 32 sayılı karar yoluyla dış sermaye kontrolleri üzerindeki denetimin tamamen kaldırılması ve Türk finans piyasalarının kısa vadeli, "sıcak para" spekülasyonuna açılmasıdır. Yurt-içi reel faizlerin yüksek TL'nin döviz karşısındaki aşınmasını ise yavaş tutan sıcak para politikası yoluyla bir yandan kamu açıkları finanse ediliyor, bir yandan da ekonominin ithalat hacmi genişletiliyordu. Elimizdeki veriler, sadece 1995 yılında Türkiye'ye giren kısa vadeli spekülatif sermaye işlem hacminin 105 milyar dolara ulaştığı yönündedir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndaki işlem hacminin aynı yıl sadece 50 milyar dolarda kaldığı bilinmektedir. Dolayısıyla, İstanbul Borsası bu işlem hacmini özümsemekten ve özel sermaye birikimine kanallandırmaktan çok uzaktır. İkincil işlem piyasasına ilişkin veriler ise 1995 yılının işlem hacminin toplam 410 milyara ulaştığını göstermektedir. İlginçtir ki bu toplamın neredeyse % 98'i kamu kesimi kâğıtlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla, 1989-sonrası sıcak para politikası ucu açık bir kamu finansman politikasının temel aracı olarak çalışmış durumdadır.

Gerçekte 1989'dan sonra bu yolla elde edilen dış finansman olanağı, ulusal ekonomide tıkanmaların ve "alternatifsizliğin" kısa dönemli geçici bir çözümünü oluşturmuştur. Ancak sadece efektif talep patlamasına ve ithalatta sürdürülemez boyutlarda bir genişlemeye yol açan bu süreç, 1993 sonunda ulusal ekonomide faiz ve döviz kuru dengesinin bozulmasıyla çöküntüye uğramış ve 1994 krizinin ilk göstergelerini ortaya çıkarmıştır.

Kısa vadeli sermaye hareketleri, özü itibarıyla taşıdıkları spekülatif nitelik nedeniyle, reel yatırım davranışlarından ziyade rantiyer tipi girişimleri beklemekte ve ulusal ekono-

miyi neredeyse bir "gazino kapitalizmine" dönüştürmektedir. Bu süreç içerisinde, ithalata bağımlı yapay bir büyüme yaratılmakta, bir yandan da kamu kesiminin borçlanma gereği için rahat bir finansman olanağı sağlanarak, yaygın ve kapsamlı bir vergi reformunun ertelenebilmesi olası kılınmaktadır. Bu sayede sermaye kesiminden alınan vergi yükü ideolojik olarak sürekli düşük tutulabilmekte, böylece özel sermayeye devlet bütçesi üzerinden bir gelir transferi politikası sürdürülebilmektedir. Hazine'nin verilerine göre iç borç faiz ödemelerinin GSMH'ye oranı 1992'de % 2,8'den, 1994'te % 6,0'a, 1995'te de % 6,2'ye ulaşmış durumdadır. Yani milli gelirin % 6'sı civarında bir mali büyüklük Hazine'nin iç borçlanma stratejisinin bir unsuru olarak el değiştirmektedir. Bu anlamda devlet, artık yatırımcı veya üretici konumda olmamasına karşın, gelirlerin yeniden dağıtılmasına ilişkin düzenleyici bir işlev görmektedir.

Burada devletin yaptığı stratejik tercih, işgücü maliyetlerindeki gelişmeler karşısında, sermaye kesimini vergilendirmek yerine, iç ve dış borçlanma yoluyla ve spekülasyon rantıye gelirlerini kollamak suretiyle aşma eğilimidir. Nitekim bu tercih, 1994 Nisan'ından sonra kriz idaresinin somut biçimiyle daha kesin olarak ifadesini bulacaktır.

Nisan 1994 istikrar paketi, klasik sıkı para politikalarına ve ücretlerin bastırılarak yurt-içi talebin daraltılmasına dayanmaktadır. Bu yolla ekonomi bir yandan "soğutulup", mal piyasalarına durgunluk içinde istikrar kazandırılırken, bir yandan da yüksek faiz politikasıyla iç ve dış borçlanma olanakları genişletiliyordu.

5 Nisan istikrar paketinin imalat sanayi özelindeki

ekonomik sonuçları ise 1 No'lu Tablo'da özetlenmektedir. Tablo, 1993'ün son çeyreğini baz aldığımızda, 1994 sonunda özel imalat sanayiinde üretiminin % 13,4 gerilediğini ve 1995 sonunda, 1993 değerinin ancak % 1,1 üstüne çıkabildiğini vurgulamaktadır. Reel ücretler ise Türk Lirası cinsinden % 24,53 oranında gerilemiştir. Reel ücretleri işçi üretkenliğindeki değişimle birlikte gözetilen birim işgücü maliyetleri ise dolar cinsinden % 24,4 azalmıştır. Bütün bu gelişmelere koşut olarak, mal ihracatının söz konusu dönemde % 38 oranında artış gösterdiğini görmekteyiz. Ekonomide çalışanların alım gücünün daraltıldığı bir dönemde maliyetler dolar cinsinden düşürülerek ihracatta bir artış sağlanmış durumdadır. Dolayısıyla 1994-1995 boyunca Türkiye, 1980'lerin başında uyguladığı klasik birikim mekanizmasına geri dönmüş izlenimi sergilemektedir.

Bu gözlemler, "finansal serbestleştirme" söyleminin aslında kamu maliye politikasının bir uzantısı olarak işlediğini ve devletin, normal vergi gelirlerini özel sermaye kesimine yönelik olarak yaygınlaştırmak yerine, ideolojik olarak sürdürdüğü bir rant transferi politikasının temel bir aracı olduğunu belgelemektedir. Kamu finansman gereğinin karşılanmasında, devlet, vergi gelirlerini kökten bir reformla yaygınlaştırıp, özel sermayenin sivil vergi ve tasarruf havuzuna olan katkısını artırmak yerine – kamu kesimi dengelerinin bozulması pahasına – mali piyasalara doğrudan müdahaleyle karşılama yoluna gitmektedir. Bu tercihin Türkiye gündemindeki güncel söylemi ise "finansal serbestleştirme", "dışa-açık piyasa ekonomisi" ve "küreselleşme" gibi, içeriği pek de belli olmayan, sloganlarda ifadesini bulmaktadır.

TABLO 1.
Özel İmalat Sanayiinde İşgücü Maliyetleri, İstihdam ve İhracat

	Üretim Endeksi	İstihdam Endeksi	Reel Ücret Endeksi	Birim İşgücü Maliyeti Dolar Endeksi	İhracat Endeksi
1993. IV	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
1994. I	93.5	102.6	102.0	90.6	82.6
1994. II	78.1	96.3	80.0	61.2	82.7
1994. III	82.0	93.4	77.4	63.5	104.0
1994. IV	86.6	96.5	69.3	63.2	121.6
1995. I	94.7	98.9	75.7	63.2	102.7
1995. II	103.1	101.1	77.1	65.6	112.2
1995. III	104.3	104.4	80.5	74.6	114.2
1995. IV	101.4	106.6	74.7	74.7	138.0

Kaynak: DPT Temel Göstergeler

Nominal değerlerin indirgenmesinde tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır.

Üniformalı Mafyanın Apoletleri

Türk North'lar, Amerikan Söylemezler...

"İnönü, İkinci Dünya Savaşı içinde, Kahire'ye yaptığı yolculukta, savaş sonrası için bir söz vermiştir. O zamana kadar Ticaret Bakanlığı içinde "Afyon Alkoloidleri Dairesi" olarak bilinen bir başkanlık, dünya eroin tekelinin önemli girişimcilerinden biridir. Dünyanın en iyi afyonunu üreten Afyonkarahisar ve yöresinin ürününü, bu kuruluş pazarlar. Ve oraların insanları, bu kuruluşun ruhsatı çerçevesinde üretim yaparlar.

Mehmet Türdeş

Adı, Yarbay Oliver North... Karanlık Prensi ya da Karanlık Yarbay diye de tanınır. Üniformalı mafya kavramının anlaşılabilmesi için Karanlık Yarbay'ın daha iyi tanınması gerekir.

Oliver North, 1968 yılında Denizcilik Kolejinden mezun oldu. Vietnam'a gönderildi. Üstün başarılarından ötürü çeşitli madalyalarla ödüllendirildi. Hırslı gözü pek, disiplinli, büyük hedefleri olan North, bu özellikleriyle öne çıkmaya başladı ve 1980 yılında Tahran'daki elçilikte rehin tutulan ABD görevlilerini kurtarmak için Türkiye'de hazırladığı planı uygulamaya koydu. Plan fiyaskoyla sonuçlandı. 1981 yılında Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Konseyi'nde North, Nikaragua limanlarının mayınlanması, Ortadoğu'da İran bağlantılarının kurulması, Londra'da İranlı silah tüccarlarıyla pazarlık, Libya'ya Sirte Körfezi'ne yapılan hava saldırısının planlanması gibi olaylarda önemli rol oynadı. ABD'de bir dönem için "Amerikan halkının yetiştirdiği en kahraman evlat", İrangate skandalının ortaya çıkmasından sonra ise "Karanlık Yarbay" olarak anıldı. Ne yapmıştı da bu unvanı hak etmişti Yarbayımız? Bir örnek verelim.

1989 yılının Temmuz ayı ortalarında Kosta Rika Kongresi'ne sunulan bir rapora göre, Panama Devlet Başkanı Manuel Antonia Noriega'nın pilotu tarafından yönetilen ve uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı yapan bir şebeke, 1984 yılı Ekim ayından 1985 yılı sonuna kadar Meksika üzerinden ABD'ye en az beş ton kokain kaçırmıştı. Bu şebekenin Yarbay Oliver North sayesinde Nikaragua'daki karşı devrimci kontralara yardım eden bir örgütle ilişkisi olduğu raporda yer aldı. Kontralara yardım eden örgütün içinde ABD'nin Kosta Rika Büyükelçisi Lewis Tams'in yanı sıra aralarında John Pointdexter ve Richard Secord'un da bulunduğu Reagan yönetiminin üst düzey görevlileri ve eski bir CIA ajanı olan Joe Fernandez'in de bulunduğu aynı raporda açıklandı. Kosta Rika Kongresi'ne sunulan raporda, Yarbay North'un Noriega'dan Nikaragua'daki Sandinist hükümete karşı mücadelede işbirliği istediği ve şebekenin 1985 yılından başlayarak uyuşturucu kaçakçılığı işine karıştığı vurgulandı.

North'un anti-komünist örgütünün Nikaragua'da Eden Pastora önderliğindeki kontrogerilla oluşumuna silah sağlanması ve ABD'ye

uyuşturucu sokması için çalışan bir örgüt haline geldiği saptandı. Noriega'nın emriyle uyuşturucu kaçakçılığı yapan pilotların, kendi mesleklerini terk etmeden silah sevkini sağlamak için Kosta Rika'ya geldikleri ifade edilen raporda, "Kosta Rika'nın Güney Amerika'dan gelen uyuşturucuların depolanması ve silah sağlanması için üs haline getirildiği" kaydedildi. Söz konusu rapor, 12 Haziran 1986'da Miami'de tutuklanan Kolombiyalı pilot George Morales'in tanıklığına dayanılarak hazırlandı. Morales, Nikaragua'daki kontrollere mali ve lojistik destek vermek ve Kolombiya'dan gelen uyuşturucuları ABD'ye taşımak için CIA ile bir anlaşma yapıldığından söz ediyordu.

Şimdilik kaydıyla Yarbay Oliver North'u, prensliğini sürdürmesi için kendi karanlıklarında bırakalım ve biraz gerilere 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına, biraz da doğuya, Türkiye'ye dönelim:

"İnönü, İkinci Dünya Savaşı içinde, Kahire'ye yaptığı yolculukta, savaş sonrası için bir söz vermiştir. O zamana kadar Ticaret Bakanlığı içinde "Afyon Alkoloidleri Dairesi" olarak bilinen bir başkanlık, dünya eroin tekelinin önemli girişimcilerinden biridir. Dünyanın en iyi afyonunu üreten Afyonkarahisar ve yöresinin ürününü, bu kuruluş pazarlar. Ve oraların insanları, bu kuruluşun ruhsatı çerçevesinde üretim yaparlar. İşte Türkiye Cumhurbaşkanı'na, Kahire'de, Birleşmiş Milletler'e girerken, bakanlıklarından birinde böyle bir dairenin bulunmasının "şıklığı" anımsatılır. İnönü'nün yanıtı, açık ve kesindir:

"O daireyi kaldıracağım."

Ticaret Bakanlığı'ndan kaldırılan bu daire, Türkiye'nin afyon üretimi ve ticaretinden çekilmediğine göre, bir yerlere kaldırılmıştır. Bunun en münasip görüldüğü yer de MAH (Milli Ahvale Hizmet) olmuştur. Çünkü Birleşmiş Milletler Anayasası'na göre, uyuşturucu ticareti ağıktan yapılamamaktadır. Ama, gizli ticareti de bir türlü engellenememektedir. Bu nedenle de dünyanın bütün gizli örgütleri, en başta uyuşturucu ticareti ile gelir kaynaklarına sahip bulunmaktadır. Buna CIA da, Intelligence Service de, KGB de dahildir: MAH'ın onlardan geri kalacağını düşünmek, daha işin başında yanlış düşünmekle eş anlamlıdır."⁽¹⁾

Şimdi yeniden batıya ve karanlıklara giderek Yarbay'ı bulalım.

Yarbay North ve CIA, İsviçre'deki kara para aklama uzmanı bankerler ve İsviçre gizli servislerinin desteğiyle Amerikan ve İsrail silahlarını İranlı mollalara

ulaştırıyorlar. Humeyni, silahların parasını dolar olarak ödüyor. İhtiyaç duyduğu doları sağlamakta kullandığı en önemli malzeme ise baz morfin ve eroin. Peki Humeyni rejimi uyuşturucuyu hükümetin bir bakanlığının bir dairesi üzerinde mi satıyor piyasaya? Hayır. Ya nasıl? İran gizli servisinin perde arkasından yönettiği bir kaçakçılık şebekesini kullanarak, yani gizliden... Şöyle de anlatılabilir. "Türk-Lübnan mafyası uyuşturucu satışından payını alıyor, geri kalan para da Cenevre ve Zürih'in belli başlı bankerlik şirketlerinde ve bankalarında açılan gizli hesaplara yatırılıyor. Burada yine North devreye giriyor. İran rejiminin ve mafyanın payı çıktıktan sonra geriye kalan para, Oliver North'un talimatıyla, İsviçreli bankerler tarafından Orta Amerika'ya transfer ediliyor. Bu paralarla Salvador'da Farabundo Marti cephesi ve Nikaragua'da Sandinistalara karşı

paralı askerlerin Honduras'tan hareketle yürüttükleri sabotaj, terör ve katliam savaşını finanse ediyorlar."⁽²⁾

Sadece Yarbay North'un kişiliğinde CIA, İran Gizli Servisi SAVAMA, İsviçre gizli servisi gibi gizli servislerin uyuşturucu kaçakçılığının içine ne kadar girdiklerini, bunu da hükümet adına uyuşturucu ticaretinin saklanması için yaptıklarını görebiliyoruz. Hükümetler, kendi adlarına gizliden

uyuşturucu işini, silah kaçakçılığını, kara para transferlerini gerçekleştiren Yarbay North gibi adamlarını ya da Noriega gibi kukla yabancı başkanları istedikleri zaman tasfiye edip cezalandırarak kendilerini temize çıkarıyorlar ve aynı işi başka adamlarıyla sürdürüyorlar.

Sistem bu...

Peki Türkiye'de durum ne?

1950'lere kadar Türkiye'de mahalle kabadayıları, külhanbeyiler, dayılar diye adlandırılan, Amerikan deyimıyla aç ve çıplak bir lümpen kesimi var ve bunlar bilek gücüyle kendi koydukları kuralları ve ahlak değerleriyle yaşıyorlar. Ancak hiçbirinin organize suç demek olan mafya olgusunun yanından bile geçebilecek hali yok. Sonra birdenbire bir şeyler oluyor ve bu oluşum tam da İnönü'nün "O daireyi kaldıracağım" sözleriyle yakın tarih kesitine denk düşüyor. İstanbul sanki birileri tarafından paylaşılıyor ve bu lümpenlerden kimileri kumar, kimileri gece yaşamı, kimileri kaçak içki-sigara ve diğer mallar, kimileri başka başka yasadışı ticaret kollarıyla görevlendiriliyor. Örneğin Kars'tan gelen İdris Özbir ve bir kan davasından dolayı Ankara'dan kaçan Dünder Kılıç birden bire o yıllarda kumara ağırlıklarını koyuyorlar. Daha önce lime lime pantolonlarla

dolaşan Fahrettin Aslan, gazinocular kralı yapılıyor, Sultanhamam hamal kâhyası Oflu Hasan'ın cenazesi- ne CHP'li Çalışma Bakanı Ali Rıza Uzuner'den polis şeflerine (ki sayıları 50 kadar- dır), polis müdürlerine (ki sayıla- rı 20 kadardır) katılıyor, zama- nın Cumhurbaşkanı Cevdet Su- nay'ın oğlu Kaya Sunay çelenk gönderiyor. Ne oluyor da?..

Tarih şöyle not düşüyor:

"Siyasal idarenin açıktan Af- yon alkaloidleri ticareti yapması olanaksızdır. Bunu en iyi götü- rebilecek ve aynı zamanda de- netim altında tutabilecek kamu kuruluşu olarak görülmek, MAH(3) içinde hangi sarsıntıları getirmiştir, bilinmez. Ama yüzeyden bakıldığında hiç de olumlu sonuçlar verdiği söylenemez.

Çünkü, MAH'ın ödevi ve işlevi, istihbaratla sınırlı kaldığı zaman ne kadar başarılı ise, doğrudan ticari ni- telikli işlere bulaştırılması da o denli sorunlar üretmiş- tir. Afyon alkaloidleri, haşhaş tohumundan baz morfi- ne kadar uzanan bir dizi ürün anlamına gelmektedir. Bunun dünya pazarında Türkiye adına olmamak kay- dıyla pazarlanması, hükümetlerin devrilip yenilerinin kurulmasını gerektirecek ölçüde önemli bir özellik taşı- maktadır. Ticari bir kuruluş yerine bir istihbarat siste- minin bağlantısıyla yürütülmesi, elbette ayaklar ve diş ilişkiler açısından değişik örgütlenmeler getirecektir.

... Gerçi MAH, zaman zaman erketeci, gözcü-izci olarak lümpenleri kullanmıştır. Örneğin Tan Matbaa- sı'nın basılmasında üniversite öğrencileri kadar Sirke- ci lümpenlerini de(3) başarıyla kullanmıştır. Ama af- yon alkaloidleriyle birlikte içine girdiği iş, büsbütün başkadır. Esrar ve eroin bazında, yepyeni bir örgüt- lenmenin üstelik gizli kanallarla, açık satışlara girmen- nin bütün yöntemlerini kısa sürede geliştirmeye koşu- ludur. Bundan da ötesi, uluslararası piyasada sende- lemeden, düşmeden, ülkenin ürettiği afyonun pazar- lanmasını sağlayacaktır. Bu konuda bir rahatlığı var- dır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, göstermelik olarak kaldırılan uyuşturucu ticareti, hemen hemen bütün ülkelerin gizli örgütleri eliyle yürütülmektedir. Bir yandan uluslararası narkotik bü- rolar ya da Interpoller kurulurken,

öte yandan gizli uyuştu- rucu tacirliğini bağ- daştırmak, devlet gö- revli yüklenenler için pek kolay değildir. Ama ülke çıkarları söz konusu ol-duğunda, boyacılık, simitçilik

gibi kılık değiştirme ustalarının, üstlendikleri görevi ye- rine getirmek amacıyla bu tür işlere de bulaşması ka- çınılmaz hale gelir.

Söylemezler çetesi içinden çıkan subaylar ve üst rütbeli polisler mi mafyaya karıştı yoksa mafya mı devletin içine kadar sızdı diye tartışanlar, subayların ve polislerin bizatihi devlet görevlisi olduğunu gözden kaçırarak hiçbir gerçeğin perdesini aralayamazlar.

İşte burada, erkete ya da gözcü-izci biçiminde kullanılan lümpenlere gün doğar. Bunlar- dan kâhyalık, çaycılık, hamallık yapanlardan sokaklarda simit- çilik, boyacılık ve işportacılık edenlere... Barlardaki fedailer- den yeni yeni racon kesmeye uğraşan kabadayı adaylarına, bir örgütlenme ağı, uyuşturucu gereksinimi içindekilerin hizme- tine sokulur."

Sokulmuştur. Sokulduktan sonra da Süleyman Demirel'in

yeğeni Yahya Demirel'in en yakın arkadaşları Enis Ka- raduman, Behçet Cantürk gibi yeraltı ünlüleri olur. 1985 yılı yaz aylarında bir MİT yetkilisinin dönemin müsteşarı Burhanettin Bigalı'ya (ki generaldir) yazdığı mektuptaki gibi, "Bugün bütün dünyanın adından söz ettiği Abuzer Uğurlu, 1974-1979 yılları arasında Yıldırım takma adıyla teşkilatımızca kullanılmıştır" denilerek gerçekler vurgulanır. Topal Yaşar diye anılan Yaşar Yamacık, eski genelkurmay başkanlarından Necdet Ürügün emriyle MİT tarafından eleman olarak kullanı- lır. Ülkücü mafya lideri olarak yaratılan Alaattin Çakıcı gibi adamlar Lübnan'da ASALA operasyonlarına gön- derilir.

Her şey İnönü'nün sözlerinden sonra gizli yazıyla tarihe geçer: O daireyi kapatacağım...

Şimdi artık Söylemezler çetesi içinden çıkan su- baylar ve üst rütbeli polisler mi mafyaya karıştı yoksa mafya mı devletin içine kadar sızdı diye tartışanlar, su- bayların ve polislerin bizatihi devlet görevlisi olduğunu gözden kaçırarak hiçbir gerçeğin perdesini aralaya- mazlar. İnönü o daireyi kapatmıştır ve Türk Oliver North'ları ortaya çıkarmıştır.

Notlar

1. Çoğul, 7-13 Aralık 1990, s. 10
2. İsviçre Daha Beyaz Yıkar, Jean Ziegler, F Yay. 1990 s.123
3. Çoğul, 14-20 Aralık 1990 s.10

Kriz, Siyasi Temsil ve Refah Partisi

Çökmüş bir hukuk ve adalet sistemi, dumura uğramış bir siyasal temsil mekanizması, eşitsizlikte sınır tanımayan bir gelir bölüşümü, savaş koşullarının kriz içinde boğduğu bir devlet maliyesi... Türkiye gerçeği işte bu.

Teoman Gülsever

Toplumsal olayların analizinde, çelişkilerin tanımlanması ve sınıflandırılmasının önemli bir ilk adım olduğu biliniyor. Herhangi bir toplumsal süreci, herhangi bir anında durdurup fotoğrafını çektiğimizde sürece içkin "çelişki"nin bir kriz anını, bir belirsizliği ifade ettiğini söyleyebiliriz. Çelişki, durdurulmuş sürecin "bıçak sırtı denge" durumuna işaret eder.

Süreç işlemeye başladığında toplumsal "özne"ler arasındaki mücadele bize, bu mücadele ister siyasal/kültürel isterse ekonomik alanda yürüyor olsun, krizin, belirsizliğin ya da "bıçak sırtı denge"nin" süreklilik veya değişim açısından dinamik bir analizini yapma olanağı verecektir. Bu nedenle temel toplumsal özneleri ve arayıp-ırları tanımak ve tanımlamak ayrı bir önem taşıyor.

Bu tespitin ayrıntılarına bu yazıda girmeden kriz çerçevesinde Türkiye'ye baktığımızda, ne görüyoruz?

Laikinden İslamcısına, liberalinden solcusuna her kesimin ortaklaştığı bir nokta var: Türkiye çözülüyor... Çözülüş nedenleri hakkındaki rivayetler ise muhtelif. Nedenlerin ne oldukları bir yana, bugün bakışlarını sadece Türkiye günceline yönelten sıradan bir çift göz bile çok rahat çözülüş tespitinde bulunabilecektir.

Ölümlerle sonuçlanan cezaevi direnişleri, kanlı 1 Mayıs'lar, politik kayıplar, yargısız infazlar, gecekondu savaşları, yolsuzluklar, devlet/mafya/medya üçgeni içinde rant paylaşımı adına süren kıyasıya bir mücadele ve işbirliği... vb., vb...

"Çözülüş ve Çöküş" günümüz Türkiye'sinin en çıplak iki gerçeği.

Çökmüş bir hukuk ve adalet sistemi, dumura uğramış bir siyasal temsil mekanizması, eşitsizlikte sınır tanımayan bir gelir bölüşümü, savaş koşullarının kriz içinde boğduğu bir devlet maliyesi... Türkiye gerçeği işte bu.

20. yüzyılın son çeyreğinde bu topraklarda, bunca ölüm, gözyaşı ve kan varken, insanın, hâlâ neden yaşıyor olduğunu kendisine dürüstçe açıklamakta zorlanacağı bir ülke Türkiye.

"Çözülüş ve çöküş" bu derince açıkken, bunun ciddi bir altüst oluşa niçin yol açmadığı sorulabilir. Sorunun cevabını yukarıdaki yönetsel hatırlatmada bulabiliriz. Her şeyden önce kriz anları özneler arası mücadelenin içlerinden herhangi biri lehine sonuçlanacağı işaretlerinin alınmadığı, ancak "yenişememe" durumunun özneler tarafından kabul de edilmediği bir belirsizlik durumuna işaret eder. İşaretlerin taraflardan birinin lehine alınmaya başladığı andan itibaren, *ceteris paribus*, krizden çıkma sürecine girilmiş demektir.

Ancak hemen ekleyelim ki, öznelerden birinin konjonktürel zayıflığı içlerinden güçlü görünen herhangi birinin iç çelişkilerinin öne çıkmasıyla başlayan bir krize de yol açabilir. Bu özellikle siyasette değişmez bir kuraldır. Siyasetin bir güç ilişkileri alanı olması nedeniyle bu böyledir.

Bugün Türkiye'de yaşanan da budur. Güncel ekonomik sorunlar bir yana yaşanan kriz ağırlıkla burjuvazinin iç bölünme ve çatışmalarının sonucu açığa çıkmakta ve kendisini bir siyasal temsil krizi olarak göstermektedir. Kriz, toplumsal olanın kendisini siyasal olarak ifade edebilmekte zorlanması olarak da tarif edilebilir. Bu nedenle gerçekte toplumsal temellidir ve eğer sonda söyleyeceğimizi başta söylersek, çözümü, burjuva siyasal arenada kalarak mümkün değildir.

Bu yazıda, sözü edilen temsil krizinin nedenleri ki-

mi kritik noktalarda ele alınacak. Krizin birbirini etkileyen ve belirleyen çok sayıda iç ve dış nedeni olduğunu belirtmeliyiz. İlk olarak günümüzde çok konuşulan ve adına *globalleşme* denilen sürecin etkisinden söz etmek mümkün. Bilindiği gibi bu sözcük dünya kapitalizminin Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile yeni bir boyut da kazanan bir karşılıklı bağımlılık ve ulusötesileşme sürecini anlatmak için kullanılıyor. Gerçekte, kapitalizmin dünya ölçeğinde düşük yoğunluklu yerel savaşlarla sürdürdüğü yeni bir paylaşım savaşıdır söz konusu olan. İşte bu süreç ulusal birimlerde devletin ve siyasetin son derece esnek ve manevra yeteneği yüksek bir şekilde örgütlenmesi gerekliliğini dayatıyor. Baş döndürücü bir hızla gelişen olaylar, hızla değişen gündem ve ittifaklar ulusal devletler arası taktik savaşlarını zorunlu kılıyor. Böylesi bir nesnelliğin bir eğilim olarak siyasetin temsil ve katılım ayaklarını budaması kaçınılmazdır. Burjuva demokrasilerinde **söz** edilen ayaklar doğaları gereği birer manüplasyon aracı olarak iş görmekle beraber siyaseti belli ve değişen oranlarda toplumsallaştırmaktaydılar. **Devletin** bir teknik aygıt dönüşmesi siyasetin bu anlam ve işlevini ortadan kaldırıyor. Ortada salt imajlarla **yönlendirilen** bir kitle ile yönetim tekniklerinin **hangilerinin** daha iyi olduğu tartışması tarafından belirlenen bir siyaset alanı kalıyor. Altını çizerek belirtelim. Bahsedilen eğilimlerdir. Örneğin, giderek teknik bir **aygıt** dönüşme eğiliminde olan devlet ile o devletin taşıdığı ulusal anlam ve yine devlet ile ulusal sınıflar arasındaki mücadele ilişkisi çok karmaşık dolayimler tarafından belirlenecektir. Fakat bu devletin sınıflar ve uluslar üstü olacağı anlamına gelmez. Toplumsal sınıflar var olduğu sürece, devleti şekillendiren asli etmenin egemen sınıfın çıkarları ve sınıf mücadeleleri olacağı açıktır.

Gelelim Türkiye'ye. Alt-empyralist bir ülke olma iddiasındaki Türkiye, stratejik önemdeki bölgesel konumuyla, **söz** edilen tür bir devlet ihtiyacı yüksek olan ülkeler arasında neredeyse ilk sırada yer alıyor. Daha doğru bir deyişle, gerek alt-empyralistlik iddiası gerekse çelişkilerin eşitsiz birikerek geliştiği bir ülke olması Türkiye'yi teknik/teknokratik bir devlete daha çok ihtiyaç duyan bir toprak haline getiriyor. Söz

len devletin, fiziki ve ideolojik şiddet kullanarak kendisine yönelik en küçük bir muhalefeti bile acımasızca bastırması onun bu doğasındandır.

Pratikte öyle işlemese de bu tür bir devletin kendisini sınıflar ve ideolojiler üstü ilan etmesi kaçınılmaz. Gerçekte burjuva devletin bu türden bir iddiası hep olmuştur. Değişen, *esneklik ve hızlilik* ihtiyacının siyasal temsili maliyeti yüksek bir lüks haline getirmiş olmasıdır. Birilerinin adına karar veren, birilerinin adına yöneten devlet, bu işlevlerinin yanına artık herkesin adına düşünmek iddiasını da eklemiştir. Böylesi bir devlet, "ideolojisizleşmiş" ve yönetim ile yönlendirme teknik faaliyetlerine indirgenmiş bir siyaset anlayışı üzerine oturacaktır.

Devletin bu şekillenışı önemli bir stratejik destekçiyeye de sahip: Medya... Medyanın sansasyona kilitletici sürekli değişen yapay gündem yaratma hızı, ideolojik koşullandırmalar dışında sersemletici bir etki de yapıyor. Gerçekte bu etkinin de bir tür koşullandırma yarattığı söylenebilir. Fakat daha çok paralyze edici bir işlev görüyor. Akıl tutulmasına uğrayan kitle siyaseti kolaylıkla futbol takımı tutma faaliyetine indirgeyebiliyor.

Bunların birbirlerini besleyen süreçler ve genel eğilimler olduğunu belirtmeliyiz. Süreç ve eğilimleri oluşturan öğelerden herhangi birinin kopmasıyla oluşan bir eksikliğin ya da bu öğelerden birinde görülen radikal bir değişikliğin etkisi ciddi boyutlarda olacaktır. Her şey bir yana tüm bu süreçlerin ve eğilimlerin yanında insanların gündelik yaşantılarında son derece somut maddi, ideolojik, kültürel sorunlar vardır ki şu ya da bu biçimde dile getirilen bu sorunların çözüm yönünde muhatap bulamamaları **söz** edilen temsil krizini artırmaktadır.

Bir yandan yukarıda açıklamaya çalıştığımız ve devleti yeniden yapılandıran süreçler diğer yandan medyanın da oluşmasında etkin bir rol üstlendiği kitledeki çözülüş ve sürüleşme eğilimi... Üstüne üstlük sürekli bastırıldıkları için yakıcı hale gelen yaşamsal sorunların kendilerini siyasal olarak ifade edebilmeleri

olanağının giderek ortadan kalkışı... İşte bu iki ana eğilim siyasi temsilin giderek artan krizine işaret ediyor.

Tekrar Türkiye'ye dönersek. Türkiye'nin tarihsel ve bölgesel nedenlerle sözünü ettiğimiz süreç ve eğilimleri oldukça yoğun olarak yaşanan bir ülke olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu yoğunluk temsil krizinin şiddetini de artırıyor.

1980 darbesinin yol açtığı kitlesel depolitizasyon, aynı zamanda, amaçlanan bel lek silme operasyonunun sonuçlarından biriydi. Ülke geneline yaygınlaştırılan ve süreklileştirilen bir sıkıyönetim ve özel hal Türkiye burjuvazisinin geleneksel iki büyük partisinden kitle bağlarını yitirmesine yol açtı. 1980 ile kapatılan bu partiler yeniden açıldıklarında ortada dört eğilimi bünyesinde barındırdığı iddiasını taşıyan Anavatan Partisi vardı. Kuşkusuz ANAP, dönemin nesnellüğünün bir ürünüydü. Zamanla, AP mirasını sahiplenilenler önce BTP'yi sonra da DYP'yi kurdular. CHP geleneği, Halkçı Parti, SODEP ve SHP tarafından temsil edildi. Ecevit'in DSP'si kendisini sürecin başından itibaren diğerlerinden özenle ayırttı. Deniz Baykal ise, sonraları, SHP'den ayrılarak CHP'yi yeniden kurdu. Bugün SHP ile CHP'nin birleşmesi ile kurulan bir CHP var.

Burjuva siyasi arenada koşulların olağanlaşması DP-AP geleneğinin mirasçısı olduğunu ileri süren DYP ile CHP geleneğini ancak kısmen sahiplenip "çağa ayak uydurmaya" çalışan Baykal'ın CHP'si-nin görece kitleselleşmesini getirdi. Günümüzde durum CHP için iyice kötüleşmişken DYP, ancak zevahiri kurtarabilmektedir. Ne yazık ki bu kitle hem 1930'ların, 1950'lerin kitlesi değildi, hem de kitleselleşme Türkiye nesnellüğünün itmesiyle merkeze doğru bir kayışla gerçekleşmişti. Kitlenin "takım seçme" macerası böylece başlamış oldu.

Siyasal partilerin merkezde toplanmaları, temsil krizinin hem nedeni hem de sonucu olarak görülmelidir.

DP-AP geleneği ile CHP arasındaki sağ/sol ayrımı "kurtuluş" ile "kuruluş" kaynaklı iki tarihsel temel eksen oturuyordu. Ayrımın güncel izdüşümleri tarihsel göndermelerle anlamlandırılmakta ve meşruiyet kazanmaktaydılar. Biliyoruz ki, CHP, temsil iddiasını kurtuluş-kuruluş ideolojisine yaptığı göndermelerden alırken devletçi, modernleşmeci bir kent sermayesine yaslanıyordu. DP-AP çizgisini var eden dinamik ise ağırlıklı yükselmekte olan kır kökenli ticaret sermayesiydi.

Bugün, geleneksel anlamda sağ/sol ayrımına şu

ya da bu ölçüde tarihsel köken sağlayan temel ideolojik motiflerin kimilerinin "eskiyerek" devre dışı kalması kimilerinin ise Türkiye nesnellüğünde iyice yıpranmış ol-

ması nedeniyle burjuva partilerini bölen bu ayrımın neredeyse ortadan kalktığı söylenebilir: Artık bütün partiler merkezde, bütün partiler muhafazakâr, bütün partiler liberal, bütün partiler özelleştirmeci vb... Siyasal partilerin merkezde toplayarak burjuva siyasetinde bir anlamda ide-

olojik tıknazlığa ve temsil krizine yol açan nedenlerden biri de budur.

Merkezleşme, "ideolojisişleşerek" devlet partisi haline gelmek demek...

Bu süreci besleyen iki temel dinamik var. Birincisi, dünya ölçeğinde yaşanan neoliberal dalgadır; serbest piyasacılık, özelleştirmecilik in; devletçilik out olmuştur. Diğerini ise siyasallaşan dinsel ideoloji ile Kürt ulusal hareketi oluşturmaktadır.

Bu yazı çerçevesinde yalnızca bunlardan ilki üzerinde bir miktar duracağız.

Öncelikle şunu ekleyelim. Siyasal partileri merkeze çeken dinamiklerden birisinin neoliberal dalgağın hegemonyası olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu dalgağın bizzat kendisi oldukça merkezleşmiş bir ideolojinin ürünü. Neoliberalizm, tarih boyunca birbirinin alternatifini söylediğimize iki kapsayıcı ideolojinin, liberalizm ve muhafazakârlığın, dejenere olmuş bir bileşiminden ibaret.

Günümüzde ideolojilerin olabildiğince "esnek ve kapayıcı", "kaygan ve bulaşık" olmasının sermaye çıkarları açısından arzu edilir bir şey olduğunu ayrıca eklemeye gerek yok. Bu nedenle günümüz burjuvazisini tanımlamada "lumpen" sıfatını kullanmak anlamlı görünüyor.

Bu küçük parantezden sonra asıl konumuza dönebiliriz. Türkiye'nin 1980 darbesiyle birlikte etkileri bugüne sarkan önemli bir depolitizasyon sürecine girdiğini belirtmiştik. Gerçekte yalnızca bir kaçına değindiğimiz çok sayıda farklı dinamiğin ürünü olarak şekillenen bu süreç, siyasi temsili krize sokan nedenlerden birisi idi. Depolitizasyona eşlik eden merkezleşmeye, bölgesel etkilerden çok Türkiye'deki özgül tarihsel nedenlerden kaynaklanan İslam'ın siyasallaşması etkisini eklemek gerekiyor. Bu nedenler hep birlikte siyasal temsil krizini artırıyor.

Türkiye'de İslami ideolojinin siyasallaşması bölgesel eğilimlerden çok Türkiye toprağı kaynaklıdır. Bu durum siyasallaşmış İslam'ın yasal temsilini üstlenmiş RP için daha çok geçerlidir. RP'ne siyasal temsil yetkisi veren şey Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran merkezi ideolojinin yaşadığı bunalımdır. En azından RP'nin bu bunalımı

kitleselleşebilmek için sonuna kadar kullandığı açıktır.

Toparlarsak... Temsil krizinin, merkezi ideolojinin etkisini zayıflattığını, merkezi ideolojinin zayıflayan etkisinin ise temsil krizini artırdığını söyleyebiliriz. Türkiye'ye özgü tarihsel dinamiklerin şekillendirdiği burjuva sağ ve sol siyasî çizgiler çerçevesinde anlam kazanan, bu anlamı yeniden üreten ve kendisini meşrulaştıran geleneksel merkezi ideoloji (Kemalizm), sağ ve sol ayırımını ortadan kaldıran nesnel ve öznel gelişmeler sonucu derin bir kriz yaşıyor. Bu bunalımın hem nedeni hem de sonucu olan siyasî merkezileşme, siyasal temsil krizine yol açıyor. TC'nin kuruluşundan beri merkezi ideolojiyle hem maddi-ekonomik hem de ideolojik-kültürel nedenlerle yıldızı çok da parlamamış olan İslami ideoloji bu krizi derinleştiriyor. Yani bu durum, bir yandan İslam'ın siyasallaşmasını diğer yandan temsil krizini artırıyor.

Bütün bunlara Türkiye'nin özgül bölgesel konumu ile gümrük birliği sürecinin sermaye içi bölünme ve çatışmaları kuvvetlendirici etkisini eklediğimizde krizin nedenleri oldukça netleşmektedir. RP'nin, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde boy gösteren göreceli yüksek teknoloji ile esnek üretim yapabilen "küçük" sermayenin sözcülüğünü üstlendiği bir ortamda metropol sermayesinin sözcüsü durumundaki TUSİAD'ın sık sık bir siyasî parti kuracağından söz edilmesi, temsil krizinin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Burjuva siyasetinde yaşanan krizin, İslam'ın siyasallaşması ve RP'nin kitleselleşmesi sonucunu doğurduğu açıktır. Sosyalist hareketin yaşadığı temsil ve meşruiyet krizinin ise sözü edilen kitleselleşmeye dolaylı yoldan kan verdiği bir başka gerçektir. Tüm bu nedenler, Refah Partisi'ni önce ana muhalefet partisi daha sonra iktidarın büyük ortağı yapan kitlenin son derece heterojen bir kitle olduğunu göstermektedir. İslam'ı bir üst kimlik olarak benimsemiş, ancak asıl olarak düzenin nimetlerinden eşit olarak yararlanmak isteyen bir kitledir bu. Hatta kimi radikal kesimleri dışarıda tutarsak Refah kitlesinin ortak bölünenin sözü edilen talep olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Refah Partisi'nin muhalefet söylemi ile iktidar söylemi arasındaki açığı, muhalefetteyken İslami üst kimliği

siyasallaştıracak kapsayıcı bir söylem tutturma zorunluluğu ile sorumluluk taşıyan bir devlet partisi olmak ihtiyacının doğurduğu bir açıdır. Yoksa, RP, popüler deyimle "takiyye" yaptığı için değil.

RP iktidara geldiği andan itibaren hızla merkeze kaymıştır. Eğer kimi çatlaklar varsa tabanın bu hızla uyum sağlayamamasından oluşmuş olmalıdır.

Başka türlü mü mümkün olabilir miydi? Yukarıdaki açıklamalarımız devlet katına yükselen (iktidar olan) her partinin merkeze kaymasına yol açan nesnelliği göstermeye yönelikti. Dolayısıyla RP'nin de devlet terbiyesi almış üst yönetimiyle merkez partisi olmanın karakteristik özelliklerini taşımasının şaşırtıcı bir yanı olmaması gerekir.

Nedir bu özellikler? Hemen söyleyelim, iktidardaki RP, İslami söylemini "sakıncasız" noktalarda sürdürmektedir. Olabildiğince popülist bir söylem ise İslami söylem eşlik edecektir. Gerçekte her iki söylem birlikte muhalefet söyleminin belirleyici etkisinin ürünüdürler. Merkezdeki partilerin bir diğer ortak özelliği olan "muhafazakârlık", dinsel biçimiyle RP'nin başından beri taşıdığı bir özelliktir. Neoliberalizmin etkisi ise şimdilik üstü kapalı da olsa kendini hissettirmektedir.

Tüm bunlara, bir merkez partisi olarak RP'nin kendisini devlet nezdinde meşrulaştıracak bütün olanaklardan sonuna kadar yararlanacağını eklemek gerekiyor.

"Güçlü devlet" in kolları toplumu daha fazla sıkacaktır. RP'nin son cezaevi direnişlerinde gösterdiği tavır bunun açık kanıtı sayılmalıdır.

RP, bu açılardan devletin ve düzenin bekası için bulunmaz bir fırsattır. Bir yandan kitleleri mobilize etmekte zorlanan siyaset bu sayede görece nefes almaya başlamıştır. Öte yandan ürkek gözlerle izlenen İslami hareket ve toplumsal tepki birikimi bu yolla kontrol altında tutulacaktır.

Ancak şu noktadan üzerinden atlama gerek. RP'nin gönüllü olsun olmasın merkeze yerleşmesi siyasal krizin, temsil krizinin sürdüğünü göstermektedir. Görülen o ki kriz, şöyle ya da böyle fakat mutlaka "zor" ile çözülecek...

Türkiye'de Siyasal Temsil ve Toplumsal Uzlaşma Üzerine

Merkez-sağ ve merkez-sol partilerin yapay bir bölünmüşlük içinde bulunduğu değerlendirmelerinin, pratikteki değişimlerin bilince eşzamanlı yansımamasından kaynaklanan yanlış bir sonuç olduğu, cumhuriyet tarihine kısa bir bakışla ortaya çıkar.

Serdar Şen

Türkiye siyasal yaşamına ilişkin son dönem değerlendirmelerinde bunalım tespiti belirgin bir şekilde öne çıkıyor. Bunalımın göstergesi kabul edilen siyasal yelpazedeki bölünmüşlüğü, 12 Eylül sonrası uygulamaların sonucunda ortaya çıkan yapay bir durum olduğu egemen kanıyı oluşturuyor. Çözüm olarak da partilerin birleşmesi önerilirken, "Toplumsal Uzlaşma" kavramının siyasal mücadeleye öncelikli hale getirilmesi gerektiği birçok çevre tarafından ileri sürülmektedir. Fakat, gündelik politikanın sınırlılıkları dışına çıkmayı başarabildiğimizde, çok daha köklü gerekçelerin bulunduğu görülecek, bunalım ve öncelikler **şu andaki kavranılışının dışında bir gerçeklik kazanacak. Merkez-sağ ve merkez-sol partilerin yapay bir bölünmüşlük içinde bulunduğu değerlendirmelerinin, pratikteki değişimlerin bilince eşzamanlı yansımamasından kaynaklanan yanlış bir sonuç olduğu, cumhuriyet tarihine kısa bir bakışla ortaya çıkar.**

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devrim, karşı-devrim çatışmasını temel alan bir siyasal şekillenme ortaya çıktı ve tek partili sistem oluşturuldu. Tek parti dönemine yönelik tepkiselliği yönlendirerek iktidarı ele geçiren sınıflar, kendilerini iktidara taşıyan faktörleri iyi değerlendirip fiili iki partili temsil sistemi egemen kıldılar. 1950'li yıllarda alınan kararlar ve ger-

çekleştirilen uygulamalar sonucunda kapitalizm hızlı bir gelişme ve genişleme gösterirken, mevcut siyasal temsil biçiminin yetersizlikleri de ortaya çıktı. CHP ve AP'nin temsil ettiği toplum kesimleri içinde bir ayrışma yaşanması sonucunda yeni kurulacak partilerin önü açılmış oldu. Bir yanda işçi sınıfını temsil etme iddiasıyla 1961'de TİP kurulurken, diğer yandan yaşanan gelişmelerden olumsuz etkilenen küçük ölçekli sermaye MNP/MSP hattının oluşumuna kaynaklık etti.

1960 sonrası Türkiye siyasal yaşamında yaşanan çeşitlenme, sadece siyasal parti sayısının artışıyla sınırlanmamıştır. İşçi sınıfını temsilen 1967'de kurulan DİSK ve sermayenin en gelişkin kesiminin sözcüsü olan TUSİAD (1971) toplumsal mücadelede yeni bir dönemin başladığını gösterirken, kendileri de yeni aşamanın araçları konumundaydılar. Aynı dönemde, CHP ve DP çizgilerinin etkinlik alanının sadece sınıfsal ve örgütsel olarak daralması durumu yaşanmıyor, mücadelelerinde simge haline gelen çeşitli kavramlar üzerindeki tekelleri de kırılıyordu. Laiklik, din, milliyetçilik, demokrasi gibi kavramlar farklı anlamlar yüklenmekle birlikte değişik çevrelerce kullanılmaya başlanıyordu. Örgütler gibi kavramlar da sınıflar üstü içeriğinden sıyrılıp, çeşitli sınıf ve tabakaların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmeye başladı.

Türkiye siyasal yaşamındaki önemli değişimlerden biri de meşruiyet konusunda yaşandı. Zaman içinde meşruiyetin kaynağı devletten halka doğru kayd (Böylesi bir değişimin zorunlu olarak demokrasiye yol açmadığını DP iktidarı gösterdi). Siyasal partiler, toplu-

mun belirli kesimlerinden aldıkları desteklerle meşruiyetlerini sağlamaya başladı. Meşruiyetin kaynağındaki daralma ve meşruiyet kaynaklarının çoğalması Türkiye siyasal yaşamının yeniden şekillenmesine yol açtı. Yaşanan bu değişim, siyasal yel-

pazedeki çeşitlenmenin yanı sıra partiler dışında da çeşitli siyasal odakların ortaya çıkmasını sağladı.

1980, ekonomik ve siyasal bunalımın doruğa ulaşması kadar, çözüm arayışları bakımından da önemli bir yıldır. Ekonomik bunalımın aşılması için bu dönemde dünya pazarı ile bütünleşmeyi hedefleyen politikalara öncelik verildi. İhracata Yönelik Sanayileşme kavramıyla özetlenen uygulamalar istenilen sonuçları vermedi. Anılan dönemde siyasal çatışma genel olarak, dünya pazarı ile bütünleşmeyi savunan liberallerle, ulusal ekonomiden yana olanlar (korumacı) arasında gerçekleşiyor gibi görünürken, kısa sürede ara tonlar da oluştu.

Ülkedeki ekonomik ve siyasal alana önemli derecede etki eden dinamiklerden biri de, içeride pazarın genişlemesine yol açacak büyük bir kitlenin (Gelenekçi-İslamcı) bulunduğu kavranılması ile ortaya çıktı. İç pazarın genişlemesini sağlayacak bilinen mekanizmalara karşı direnişi kültürel zemine oturtan kitle, Özal dönemindeki uygulamalarla çözülmeye başladı. Faizsiz bankacılık olarak adlandırılan finans kurumlarının gelişimi sayesinde fiilen sisteme dahil olan kitlenin kültürü, tüketim toplumunun içine çekilmesini sağlayacak türden propagandalarla erezyona uğratıldı.

Özetlenen bu gelişmelerin sonucunda, sermaye içi yeni bir grubun yükselişini açıkça gözleyebiliyoruz. *Diğer bir deyişle, gelenekçi-İslamcı kitleyi sistem içine çeken sermayenin önü açıldı.* Burada akla gelebilecek, büyük sermayenin neden yükselen yeni sermayeye karşı kapsamlı bir mücadele yürütmediği sorusunun yanıtı oldukça net; Çünkü, büyük ölçekli sermaye bu kitleyi ne tüketim toplumunun içine çekebiliyor ne de birikimlerini kullanabiliyordu. Kapitalizmi içeride genişletmeyi başarabilen yeni sermaye böylece büyük ölçekli sermaye ile çatışmadan yükselebildi. Anılan kitlenin sistem dışına kayma olasılığı zayıfladıkça sermaye içi çatışma yaşanabilir.

Yukarıda çizilmeye çalışılan genel çerçeveye uyumlu bir şekilde kültürel alanda da değişim yaşandı. 1980 sonrası gerçekleşen kırdan kente hızlı göç dal-

gası, kültürel alana yeni bir renk katarken siyasal alandaki dengeleri de alt-üst etti. Yeni-kentli kitleyi siyasal mücadele için seferber etme girişimleri söylemi belirledi. Bu kitlenin taşıdığı güvensizlik siyasal tercihlerini de belirledi. Kitleyle birebir ilişkiyi öne çıkartan ve bütünlükçü yaklaşımıyla sığınma alanları yaratan RP, anılan kesim üzerinde egemenlik kurmayı başaramadı. Kentli nüfus (eski) ise ihtiyaçları doğrultu-

sunda bölünmeyi ve ayrı örgütlenmeyi öne çıkartan bir eğilim içine girdi. Aynı dönemde yükselen Türkiye'nin mozaik bir yapıya sahip olup olmadığı tartışması kimliklerin ifadesine ilişkin bir sorunun da toplumun gündeminde yer tuttuğunu göstermekle birlikte, siyasal temsilde yeni bir ayrışma noktası olma özelliğine sahiptir.

Yukarıda oluşturulmaya çalıştığımız genel çerçeve dahi, Türkiye siyasal yaşamındaki bölünmüşlüğü öznel gerekçelere dayandığı açıklamalarının geçersizliğini göstermeye yeter. Mevcut bölünmüşlüğü nesnel gerekçelerini kavramadan çözüm üretmekten söz etmek ancak hayalciliktir. Yeni örgütlenmeler yaratmanın zorunlulu-

ğu ve mevcut kurumların değişime direnme eğilimleri arasındaki gerilim yapay görünümli bölünmüşlüklere yol açıyor. 1980 öncesi kadroların, merkez sağda DYP ve ANAP, merkez solda CHP ile DSP çatıları altında bulunmalarına bakarak ortaya çıkan bölünmüşlüğü yapay olduğunu ileri sürmek, mevcut gelişmeleri kavrayamamanın sonucudur. Çünkü, bu partiler arasında kişiler düzeyinde bir birlik sağlanabilse de üzerine oturdukları dinamikler (dikkat edilirse temsil ettikleri ifadesi kullanılmıyor) ayrı durmayı gerekli kılıyor. Öznel gerekçelerle ayrı duranlar, bunu meşru kılacak nesnel gerekçeleri kolayca bulma olanağına sahipler. Fakat, bu zeminlerin gerçek temsilcileri olmadıkları için de iktidarda başka, muhalefette başka davranıp birbirleri-

nin konumlarını devralabilmektedirler (DYP ve ANAP'ın iktidar ve muhalefet dönemlerinin birbirine çok benzemesinin gerekçesi budur).

Merkez partilerinin bile bölünmüş olmasına rağmen hâlâ yeni arayışların devam etmesi, toplumdaki devinimi karşılayabilen örgütlenmelerin yaratılamamasındandır. Ülkenin ekonomik, siyasal, kültürel atmosferindeki hızlı değişim, dinamik bir temsil biçiminin yaratılmasını zorunlu kılmaktadır. Siyasal partilerin bu hızlı değişime ayak uydurabilmesindeki güçlükler farklı örgütlenme biçimlerini dayatmaktadır. Böylece, toplumsal gelişmelerin gerisinde kalan partiler de gelişmelere daha duyarlı hale geleceklerdir.

1980 öncesi tarzda siyasal temsili dayatmak gerçeklikle bağdaşmaz oldu. Artık, sınıflara dayalı dikey bölünmelerin yanı sıra yatay bölünmeler de önem kazanmaya başladı. Kadın hareketi ve çevreci oluşumlar en önce gelişenleri olmakla birlikte, diğer taleplere ilişkin örgütlülükler yaratılamadı. Bu dinamiklerin siyasal alanda etkinliğini sağlayacak kanalların oluşturulabilmediğinden de söz etmek mümkün değil.

Bir yandan yukarıdaki türden gelişmeler yaşanırken diğer yanda var olan temsil sisteminde önemli sorunlar ortaya çıktı. Öncelikle, partilerin işleyişinde demokratik olmayan bir tarz egemen olup, zaman içinde bürokratlaşıkça toplumla buluşmalarında çeşitli sorunlar baş gösteriyor. Diğer önemli bir sorun da en kitlesel katılım dönemleri olan seçimlere ilişkindir. Partiler örgütlenme ve oy barajları ile kuşatılmaktadır. Bu sınırlamaların ilk sonucu, oyunun boşa gittiğini ya da gerçek yerine ulaşmadığını düşünen seçmenin demokratik temsile (görelî de olsa) yabancılaşmasıdır. Diğer önemli sonuç ise bir çok toplumsal dinamiğin önünün kapatılmış olmasıdır. Oy barajları yüzünden politikada ilkeliliğin yerini ilkesizlik alırken, örgütlenme barajları nedeniyle de içi boş yapılar ortaya çıkartılmaktadır.

Siyasal alana ilişkin genel eleştiri ve önerilerimizi saklı tutmak koşuluyla belirtecek olursak, ülkede hızla değişen ekonomik, siyasal, kültürel, sınıfsal dengelerin etkilerini siyasal alana yansıtacak dinamik örgütlenmeler yaratmak zorunluluktur. Siyasal yelpazenin, dayatmalarla 2 ya da 3 partinin ağırlıklı temsiline dayalı biçimde oluşmasına karşı çıkıp, bölünmüşlük talebini yükseltmek gerekiyor. Siyasal yelpazedeki bölünmüşlüğün sonucunda fiili durumlar karşısında partilerin birleşemeyeceğini, ortak tavır sergileyemeyeceklerini ileri sürmek, Türkiye'deki tarihsel süreci kavrayamamanın ya da tutuculuğun sonucu olabilir. Böylesi bir çeşitlenme sağlanamadığı takdirde parlamentodaki partilerin sayısı zaman içinde, seçim sonrası dönemin ilk günlerine göre artış gösterecektir. Toplumsal dinamikler gerçek temsilcileri üzerinden siyasal alana yansımakla, zoraki büyük partilerdeki öznel ayrışmalar

her zaman nesnel gerekçelerle yaşanan kopuşlar gibi algılanacaktır.

Siyasal yaşamdaki tikanıklıkları aşmanın yolunun, yapay birleşmelerden değil de gerçek ayrışmalardan geçtiği görülmektedir, anti-demokratik birleşme önerileri sürekli toplumun önüne sunulacaktır. Sorunun çözümüne ilişkin aynı çevreler toplumun önüne iki seçenek daha koymaktadırlar. Bunlardan ilkinin oluşturan askeri müdahaleler artık siyasal temsil bunalımına çözüm olamazlar (Müdahalelerin bundan sonra yapılmayacağı anlamı çıkartılmamalı). Çünkü, meşruiyetin kaynağındaki yaşanan daralma ve çeşitlenmenin siyasal alana yansımalarının önlenmesi ile ortaya çıkan bunalım, askeri müdahalelerin bütünsel meşruiyet zemini nedeniyle aşılamaz. İkinci seçenek ise anti-demokratik bir içeriğe sahip olan "Toplumsal Uzlaşma" kavramı ile dile getirilmektedir.

Toplumsal Uzlaşma, bunalımdan çıkışta kulağa hoş gelen öneri olma özelliğini taşıyor. Askeri müdahaleye karşı demokratik bir yol olarak sunulan bu öneri, İSO Yönetim Kurulu Başkanı Hüsamettin Kavi tarafından aşağıdaki sözlerle dile getirilir:

"Bugün Türk toplumunun tüm eksenlerindeki kesimleri bu tecrübeye sahip olmanın bilinci ile, adına 'Toplumsal Uzlaşma' dediğimiz bir ortak payda arayışını en temel ihtiyaç olarak gündeme getirmektedir. Artık Türk toplumuna rağmen, gerçekçi çözümler üretmek mümkün değildir."⁽¹⁾

Toplumsal Uzlaşma, yukarıdaki gerekçelerle çeşitli çevreler tarafından sorunların çözümü için yaygın bir şekilde önerildiğinden anahtar kavram durumuna geldi. Fakat, bu yaygın kullanım çeşitli soruları da akla getirmiyor değil. Türkiye'de ne zaman bir değerlendirme, çözüm ya da kavram yaygın olarak kullanılmaya başlarsa, genellikle toplumun büyük bölümü adına olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Ekonomik, demokratik, siyasal çıkarlar için geniş bir örgütlülüğün olmadığı toplumlarda ortak noktalara ulaşılması ya rastlantıların sonucu olabilir, ya da daha gerçekçi ifade ile, bir toplumsal grubun (sınıf, tabaka, ...) ideolojik hegemonyasından söz edilebilir. Türkiye'de örgütlülüğün gelişkin olmadığı dikkate alındığında, Toplumsal Uzlaşma kavramı üzerindeki uzlaşmanın hangi toplum kesimleri arasında gerçekleştiği sorusu akla gelirken, bu önerinin Türkiye için ne kadar yeni olduğu, yaşamdaki karışılığının ne olduğu ya da olabileceği ardından gelecek soruları oluşturur.

Toplumsal Uzlaşma'nın ne anlama geldiği üzerine soyut tar-

tışmalar yürütmek yerine hangi koşullarda gündeme getirileceğini irdeleyecek olursak, geçmişteki köklerine ulaşp, onlar üzerinden bugünkü karşılığına tüm açıklığı ile ulaşabiliriz. ISO Meclis üyesi Sakıp Sabancı'ya ait aşağıdaki sözler iyi bir çıkış noktası olabilir:

"... Toplumsal Uzlaşma denilince, toplumun hemen her kesiminin temsilcileri bir masanın çevresine sıralanıyor. Bunlar kendi kısa dönemli çıkarlarını, ülkenin uzun dönemli yararı uğruna unutup, ülkeyi yüceltecek, halkın refahını artıracak ortak konularda, ortak politikalar tartışıyor, uygulamalara yeşil ışık yakıyor. Toplumsal Uzlaşma günümüzde demokratik bir sistem haline geldi. Özellikle ekonomik, sosyal, politik, sorunların yoğun olduğu, ülkenin istikrar bekleşiğine girdiği dönemlerde toplumun hemen her kesimini, bu olmaz ise toplumun büyük kesimini temsil edecek kimselerin 'ortak değerler' etrafında toplanmaları, sonra bu değer yargılarının toplum tarafından benimsenmesi, darboğazlardan çıkışı sağlayacak bir güç haline geldi."(2)

Ekonomik, sosyal, siyasal sorunların derinleşip kriz düzeyine ulaştığı ve mevcut siyasal öznelerin zaten zayıf olan kitle bağlarının kopma noktasına doğru hızla gittiği, siyasal temsil bunalımının belirginleştiği bir dönemde, Toplumsal Uzlaşma ancak birleşme, bütünleşme çağrılıyla yaşamdaki karşılığını bulabilir. Kavram böylesi bir içerik kazandığında yakın tarihimizin benzer çağrılarla dolu olduğu anımsanacaktır. Dış ve iç düşmana karşı yapılan birlik ve bütünlük çağrılarının kapsamının genişliği bakımından sonuncusunu 1980 yılında gördük. Daha sonra yapılan çağrılar kap-

sam bakımından dar olup, yankı bulduğu kitleler de sayıca sınırlıdır. Toplumsal Uzlaşma kavramı, birleşme ve bütünleşmeyi 1980'e göre daha üst aşamalarla taşıma girişiminin ifadesidir. Fakat, bu hedefe ulaşmak 12 Eylül sonrası dönemin yarattığı tahribat ve diğer tarihsel gerekçeler nedeniyle olanaklı görünmüyor. İster baskıcı bir görünüm altında, isterse Toplumsal Uzlaşma gibi demokratik görünümli bir kavramın ardına sığınarak alınacak kararlarla yaşa-

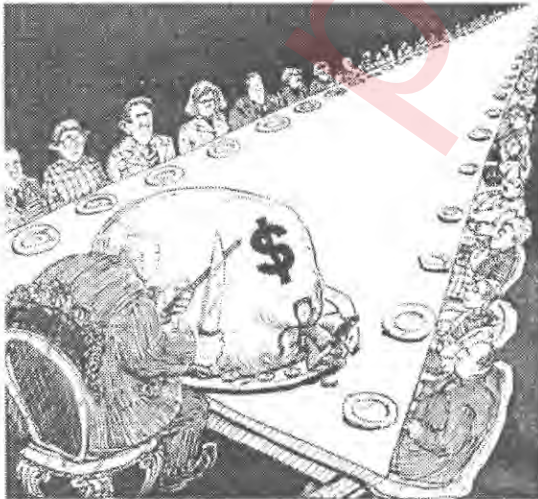
nacak yeni bir olağanüstü dönem, 12 Eylül döneminin kitlesel desteğini (kastedilen sindirmeye dayalı değil, nesnel olarak çıkarları gereği verilecek destektir) bulamayacaktır.

Daha önce belirtilen, siyasal temsilde yapay birleşmelere değil gerçek ayrışmalara gereksinim var tespiti gerektirir, Toplumsal Uzlaşma'nın neden olanaksız olduğunu da açıklamaya yeter. Buna ek olarak, Toplumsal Uzlaşma'nın en hararetli destekçisi olan sermaye, kendi içinde bir hesaplaşma yaşıyor. Güm-rük Birliği, dünya pazarı ile bütünleşme (ya da direnme), özelleştirme, kara-para sorunu, kayıt dışı ekonomisi... tartışmaları mücadelenin en somut yansımalarını oluşturur.

1980 sonrası yaşanan olağanüstü dönem, toplumun genelinin çıkarları doğrultusunda aşılamadığı için Toplumsal Uzlaşma'nın tarafı olması beklenen kesimler kendilerini örgütlü olarak ifade edememektedirler. Yani sıra, bu toplum bölümlerinin tavırlarının peşinen olumsuz olarak görüldüğü atmosferde uzlaşmanın nasıl gerçekleştirileceğini anlamak olası değil. Ekonomik, demokratik, siyasal hakların genişletilmesine gereksinimi olan toplum kesimlerinin yeni fedakârlıklara hazır olduğunu düşünmek, en azından mevcut duruma kendiliklerinden razı olmalarını beklemek saf bir hayal olmanın ötesine geçemez. Buna rağmen Toplumsal Uzlaşma kavramının içeriğinin güzelliği ile uğraşmanın herhangi bir sakıncası olmadığı gibi, sadece niyetler bakımından anlam ifade edebilir. Oysa yaşam, güzel hayal ve niyetlere rağmen ilerliyor.

Dipnotlar:

- 1) Hüsamettin Kavi, *İSO Dergisi*, Nisan 1996 sayı 361, sf. 3.
- 2) Sakıp Sabancı, *İSO Dergisi*, Mayıs 1996 sayı 362, sf. 25.

Batı'yı Açmak: Avrupa Ne Kadar Avrupalı?

Gelecek tamamıyla belli, belirsiz olan geçmiş.

Evita Bezuidenhout

Bizim tarih perspektifimiz, büyük ölçüde ondokuzuncu yüzyıl görüşleri tarafından şekillendirilmiştir. Bu, arkeoloji, sanat tarihi, filoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin ve aynı zamanda Avrupa narsisizminin ve emperyalizminin de gelişme dönemi. Ondokuzuncu yüzyıl hakikat rejiminin gölgesi yüzünden, Avrupa'nın gelişiminde, diğer kültürlerin omuzları üstünde durmakta olduğunu ve bunu yapma yollarını unutuyoruz ve yapısal olarak görmezden geliyoruz.

Jan Nederveen Pieterse

Batı ile Batı-olmayan ya da Kuzeyle Güney arasındaki bölünme, çağdaş tarihin en büyük bölünmesidir. Ana sınır, içeriyle dışarının farkını belirler, küresel sınır ise, kültürel çoğulculuğun sayısız yerel sınırlarında çoğaltılır. Kuzeyin Güneyde olması yaygın bir algıdır; ben burada, Kuzeydeki Güney üzerinde durmak istiyorum. Avrupa-merkezciliğin, Oryantalizmin ve 'öteki'ne Batılı bakış açılarının eleştirileri, iyi oturmuş temalardır. Ben burada değişik bir tür argüman geliştirmek ve Avrupa'nın kendisini sorunsallaştırmak istiyorum. Çağdaş Avrupa'nın, göç yüzünden çokkültürlü bir yapıya sahip olduğu açık, ancak bu Avrupa'ya yüzeysel bir bakış. Onun yerine, Avrupa kültürünün, tarihsel anlamda, ne ölçüde çokkültürel olduğuna bakalım.

Eğer bu size göre ihtilaflı bir argüman, Avrupa hakkında ortaya atılan diğer iddialar da öyledirler. Jean-Marie Le Pen, Avrupalıların çoğunluğunun beyaz olduğunu ve beyaz olmaktan gurur duyduğunu söylediğinde, bu eski moda ırkçılıktır. Flemenk Bloku başkanı, bunun bizim ülkemiz olduğunu ve 'o yüzden göçmenlerin gitmesi gerektiğini' söylediğinde, bu millî kimlik bağlamına oturtulmuş bir argümandır. Bunun 'bizim kıtamız' olduğunu

eklediğinde, şu görüşle karşı karşıya geliriz: Avrupa Avrupalıdır. Bu tür iddialar sıklıkla, 'Avrupa uygarlığı' ile bir nefeste kültürel bir iddia şeklinde ortaya atılırlar. Bunun ışığı altında, şunu sormak uygundur: Avrupa nedir ve ne kadar Avrupalıdır?

Avrupa-merkezciliğin ve Batı'nın muzaffer edasının yüzleri pek çoktur, tıpkı Kuzey-Güney ilişkileri imgesinde ve sefil Üçüncü Dünyanın, 'bizleri' tehdit eden barbar savaş tacirlerinin, kökten-dinci fanatiklerin, uyuşturucu kaçakçılarının ve göçmen sürülerinin geldiği, fakir ve ahlaki düşkünlük içindeki toprakları ile ilgili o aşına basmakalıplar gibi. Kolomb'un yolculuklarının 1992'deki kutlamaları, Vladivostok'tan Los Angeles'e uzanan 'Batı' üstünde yoğunlaştı. Kolomb kutlamaları, dikkatleri beşyüzyıllık Avrupa yayılmacılığı ya da dışı doğru hareketi üstünde yoğunlaştırdı.

Şimdi biz, dikkatimizi tersine, Avrupa'nın ithaline, aldıklarına-

bunlar sadece hammadde değildir-çeviriyoruz. Bu, Batıyı yapıçözüme uğratma büyük projesinin bir parçasıdır. Başka yerlerde, bunu Batının gelişim, ilerleme ve modernleştirme kuramlarının eleştirisi biçiminde tartışmışım (Nederveen Pieterse, 1991); burada sorun, tarihsel bağlamda ele alınmaktadır.

Bizim' tarih perspektifimiz, büyük ölçüde ondokuzuncu yüzyıl görüşleri tarafından şekillendirilmiştir. Bu, arkeoloji, sanat tarihi, filoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin ve aynı zamanda Avrupa narsisizminin ve emperyalizminin de gelişme dönemiydi. Ondokuzuncu yüzyıl hakikat rejiminin gölgesi yüzünden, Avrupa'nın gelişiminde, diğer kültürlerin omuzları üstünde durmakta olduğunu ve bunu yapma yollarını unutuyoruz ve yapısal olarak görmezden geliyoruz. Ondokuzuncu yüzyıl tarih yazıcılığı, 'Avrupa uygarlığı'nın üstünlüğüyle sarhoş olmuş durumdaydı. Hakikat rejimi sadece alışılmış Avrupa duraklarını tanıyordu—Yunanistan, Roma, Hristiyanlık, Rönesans, Aydınlanma. 'Avrupa uygarlığı'nın klasik geçmişi vurgulanıyordu. Klasik geleneğin prestiji, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca baskın hale geldi. Klasikler, Kilise hesabına, soylularla burjuvazi arasındaki kültürel uzlaşmanın temeli işlevini gördü. Bu, Avrupalı seçkinler için ondokuzuncu yüzyıl müfredatında klasik eğitimin önemini açıklar. Tabii, Yunanistan'ın 'Avrupa uygarlığı'nın beşiği' olduğu klişesini de. Eğer Avrupalı olmayan katkılar tanınırsa, bu yine Avrupa konuları ile ilgili olurdu, 'Musevi-Hristiyan uygarlığı' gibi, ya da herşeyin 'Kuzey ırklarının' yaratıcılığı ve dürtüleri yanında önemsiz kaldığı, çevrelenmiş ve örtbas edilmiş haliyle, 'Aryan modeli' tarih gibi.

Böylece, Mısır'ın uygarlığına katkıları kabul edildiğinde, aynı zamanda Mısır'ın, Afrika ile olan bağı kesilmiş ve beyaza boyanmıştı. Aynı şey Girit, Fenike ve Kartaca için de yapılmıştı—hepsi de ırksal sınır veya renk önyargısı nedir bilmeyen karışık bir antik dünyaya aittir. Ve bu, Asya ve Afrika'ya, özellikle de Mısır'a olan borcu, 'uygarlık beşiği' görüşünde bastırılan Yunanistan için de geçerli. Tabii, Yunan uygarlığı, Afrodite'nin dalgaların köpüğünden çıktığı gibi hazır ortaya çıkmadı; Yunan ve Helen uygarlığı, sentetik uygarlıklardı.

Son yıllarda, Avrupa-merkezci tarih yazıcılığı, pek çok noktada eleştiriye uğradı. Aryan modeli terkedildi; Arap dünyasının katkıları, saygın orta yol akademisyenlikte gittikçe artan bir kabul görüyor. Avrupa-merkezci tarih yazıcılığının radikal eleştirisini yapan ciddi yazılar çıktı, Martin Bernal'in Siyah Atina'sı gibi (bu kitapta Robert Young tarafından tartışılıyor). Afrikalı akademisyenler ve Afrika araştırmacıları, Afrika'nın dünya tarihine katkılarının yeniden gözden geçirilmesine yardım ettiler (Diop, 1991; Sertima, 1989; Mokhtar, 1990). Bütün bunların olduğu yer, hala devam etmekte olan tarih sömürgeciliğinin yıkılmasıdır. Önceleri, antropologlar, Batı kültüründe, Batılı olmayan kaynaklardan gelen şeylerin uzun listelerini tutar-

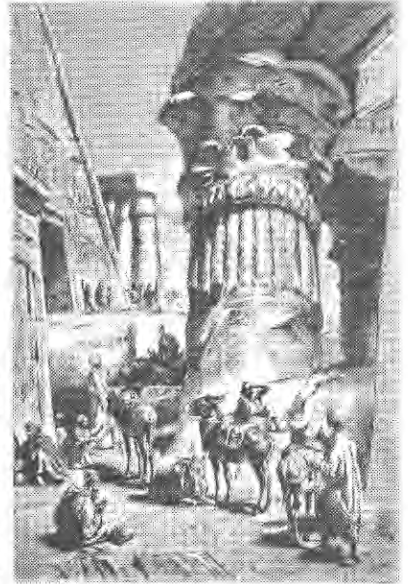
lardı—yiyeceklerden, dilden tutunda geleneklere kadar (Linton, 1936). Şimdiki Avrupa-merkezci tarih revizyonları daha da ileri gidip, Avrupa bilgisi, felsefesi, fizik, kimya, teknoloji, tıp, metalurji vb.nin, Avrupalı olmayan kaynaklardan toplandığını gösteriyorlar. Alfabe, sayısal sistem, cebir, matematik (Ghevergese Joseph, 1987, 1991; Bishop, 1990), astronomi, mimari üsluplar—liste uzayıp gidiyor. Öndördüncü yüzyıla kadar Avrupa'nın değişmez şekilde bilgi ve teknolojinin alıcısı olduğunu farkederek, zaten nasıl başka türlü olabiliirdi ki? Avrupa'dan Şark'a 1338'de ihraç edilen ilk teknoloji ürünü bir saatti (Cipolla, 1980, s.222); bu esnada mekanik saatler Çin'de en azından onbirinci yüzyıldan beri kullanılmaktaydılar (Needham, 1987).

Avrupa ile Avrupalı olmayan arasındaki gerçek sınırlar, 'Avrupa uygarlığı' söyleminin ve imgesinin çağrıştırdığından çok daha bulanıktır. Avrupa kültürü pek çok geçişme çeşidi bağlamında gelişti. Avrupa uygarlığının, Afrika-Asya köklerini gözden geçirir ve Avrupa'ya Avrasya'nın bir parçası olarak bakarsak, Avrupa kültürünün kendisi daha şeffaf hale gelir. Ne de olsa, Arabistan, Hindistan ve Hindi-Çin gibi, Avrupa da büyük Avrasya kara kütesinin sadece bir yanmadasıdır. Tekil ve benzersiz bir Avrupa fikri, sadece dünya tarihini değil, aynı zamanda Avrupa tarihini de anlamamanın önünde bir engeldir.

Böyle bir araştırma, rahatlıkla uzun bir çalışmaya dönüşebilir. Bu yazı, Avrupa kültüründeki, Avrupalı olmayan etkilerin araştırıcı bir taslağından başka bir şey değildir. Bu etkilerin çoğu, Avrupa kültüründeki bir çok 'moda' şeklinde kayıtlara geçmiştir, örneğin Türk usulü, Etyopyacılık, Çin usulü, Mısircılık, Oryantizm, Japonculuk, l'art negre ve primitivizm. Bu yazı, bu modaları gözden geçirmekle ve aynı zamanda, 'modaları' yüzeyin altında derinlere uzanan bu zulların göstergesi olarak yorumlanması ile sınırlıdır. Her ne kadar bura-

Avrupa ile Avrupalı olmayan arasındaki gerçek sınırlar, 'Avrupa uygarlığı' söyleminin ve imgesinin çağrıştırdığından çok daha bulanıktır. Avrupa kültürü pek çok geçişme çeşidi bağlamında gelişti. Avrupa uygarlığının, Afrika-Asya köklerini gözden geçirir ve Avrupa'ya Avrasya'nın bir parçası olarak bakarsak, Avrupa kültürünün kendisi daha şeffaf hale gelir. Ne de olsa, Arabistan, Hindistan ve Hindi-Çin gibi, Avrupa da büyük Avrasya kara kütesinin sadece bir yanmadasıdır. Tekil ve benzersiz bir Avrupa fikri, sadece dünya tarihini değil, aynı zamanda Avrupa tarihini de anlamamanın önünde bir engeldir.

Böyle bir araştırma, rahatlıkla uzun bir çalışmaya dönüşebilir. Bu yazı, Avrupa kültüründeki, Avrupalı olmayan etkilerin araştırıcı bir taslağından başka bir şey değildir. Bu etkilerin çoğu, Avrupa kültüründeki bir çok 'moda' şeklinde kayıtlara geçmiştir, örneğin Türk usulü, Etyopyacılık, Çin usulü, Mısircılık, Oryantizm, Japonculuk, l'art negre ve primitivizm. Bu yazı, bu modaları gözden geçirmekle ve aynı zamanda, 'modaları' yüzeyin altında derinlere uzanan bu zulların göstergesi olarak yorumlanması ile sınırlıdır. Her ne kadar bura-

da vurgulanan şey, 'Güney'in 'Kuzey' üstündeki etkisinin derecesi ise de, bu Batıdaki Avrupa dışı kültürlerin değişen algılanmalarından soyutlanamaz--hakkında etraflı yayınlar bulunan bir konu. Bu tartışmadaki kültüre verilen önem, diğer alanların bu dinamikten dışlandığı anlamına gelmez. Eldeki malzemenin sanatlar ve zanaatlar ile ilgili olması, Batının, Batı dışı kültürel etkileri algılamasındaki gayri muntazamlığı yansıtır. 'Sanat alanında, özellikle görsel sanatlarda, batılı avangardlar, batı dışı kültürlere tamamıyla denkleri olarak bakmışlardır.' Ondokuzuncu yüzyılın sonundan bahsederken, Hobsbawm (1987, s.181) şunları da ekler, 'Bu dönemde onlardan gerçekten geniş ölçüde etkilenmişlerdi.'

Dolayısıyla, sanat tarihinde, en azından daha iyi olan kaynakların çoğunda, Avrupa dışı ilham kaynaklarını yaratma konusunda pek çekingen davranılmamış ve böylesi bağlantıları ortaya çıkarmak için çok çalışma yapılmıştır. Genel tarihte bu çok daha ender-

1453'te Konstantinopolis'in düşmesinden, ondokuzuncu yüzyıla kadar, Avrupalılar, Türkiye'ye uzun süre hayranlık besledi, önceleri kendileri için tehdit oluşturduğundan, sonraları Şark'a açılan kapı özelliğinden ötürü.

dir, bir dereceye kadar Toynbee (1972, Barraclough'dan, 1979) gibi tarihçiler hariç. Kültür ve uygarlık tarihi, 'Batı' ile derinden ilgilidir (Clark, 1969). Siyasi iktisatta, Batı dışı etkilerin tanınması kesinlikle söz konusu değildir (ekonomi tarihleri, 'Batının yükselişi'nin başlangıç noktası olarak, genelde 1500'lerde başlar) (1). Bilim ve teknoloji tarihleri de buna benzer durumdadır, Joseph Needham gibi kişilerin çalışmaları hariç. Diğer taraftan askeri tarihler, sıklıkla icadın Avrupa dışı kaynaklarını kabul ederler (McNeill, 1982). Onun dışında, esas olarak antropolojide, bu bağ kurulmuştur.

AVRUPA'NIN AFRIKA-ASYALI SOYKÜTÜĞÜ

İslam ve Türk usulü

İslam dünyası, hem Hellenizmin devamı, hem de Asya ve Afrika'dan gelen, muazzam bir senteze dönüştürdüğü kültürlerin alıcısıydı. Örnek olarak Bağdat emirliğinin ve Arap İspanya'sının başarılarını gösterebiliriz. Arap üslubunu taklit eden Avrupa mimarisi--Avrupa'nın saray bahçelerindeki camiler, Elhamra'nın büyüleyiciliği (Koppelkamm, 1987)--Arap dünyasından çok etkilenen daha geniş çaplı bir Avrupa projesinin parçasıdır. Popüler eğlence kültüründe, Elhamra

ve Roxy gibi adlar taşıyan Avrupa sinema ve tiyatroları, bunun birer hatırlatıcısıdır: aydınlanma pencereleri, Avrupa'nın hayal ülkesine bakan pencerelerdir. Aynı şekilde Bizans da, uygarlıkların kavşağında, böylesi bir sentezi temsil eder.

Hristiyanlık ve İslam arasındaki ilişki, fazlasıyla sık bir biçimde, Haçlı Seferlerinin ışığında değerlendirilir. Haçlı Seferlerinin kendileri, İslam dünyasından yararlanmanın önemli rol oynadığı, bir dizi karmaşık ilişkiyi ifade eder. Hristiyanlık ve İslam arasındaki ilişki, düşmanca olmaktan çok geçişmeli idi. Onikinci yüzyıl Rönesansı ve Avrupa'daki daha sonraki Rönesans dönemleri, Bizans ve İslam dünyaları ile uzun süren karşılıklı etkileşimler sonucu ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelere öncülük yapan alanlar, bu çok daha gelişmiş dünyalarla doğrudan temas halindeydiler--İtalya, kuzey İspanya ticari kentleri ve Fransa'nın Provans bölgeleri. Böylece, Denizci Prens Henry'nin, Afrika sahillerinde öncü keşfe çıktığı karavelası, Arapların 'dhow' adı verilen üç köşeli yelkenli gemi modellerinden esinlenilerek inşa edilmişti (karavela, Arapça'daki caravos'tan gelir), ve aynı zamanda, Araplar aracılığıyla edinilen, dört köşeli Çin gemilerinin özelliklerini de (kış bodoslaması dümeni, su geçirmez gemi bölmesi ve pusula gibi) benimsemişti (Merson, 1989, s.72,74). Prens Henry, bir kıta olarak, Afrika kıyılarıyla ilgili fikri de,

Cebelitarık'taki Arap denizcilerden almıştı.

1453'te Konstantinopolis'in düşmesinden, ondokuzuncu yüzyıla kadar, Avrupalılar, Türkiye'ye uzun süre hayranlık besledi, önceleri kendileri için tehdit oluşturduğundan, sonraları Şark'a açılan kapı özelliğinden ötürü. Sayısız nesne ve üslup bu mirasa atıfta bulunur, Türk kahvesi, tütün, bal, sarık, kağıt, karışık stilde süsler, seramik, bitkiler (en başta lale) gibi. Türk yapısı eşyalar ithal edilir ve daha sonra Avrupa'da taklit edilirlerdi, İznik çinilerini taklit eden, onaltıncı yüzyılda Padua'da yapılan Kandiana gibi. 1500'lerde, arabesk stili oymalar, Paris ve İngiltere'de yayınlandı; Türk halıları, envanterlerde ve ileri gelen kimselerin portrelerinde yer aldı. Sadece onyedinci yüzyıldaki Hollandalı ustaların portre ve natüremortlarında boy göstermekle kalmadılar, (Theunissen, 1989), aynı zamanda, bize o resimlerin doğal bir parçası gibi görünmekte.

Elizabeth dönemi sonu ve onyedinci yüzyıl portrelerinin neredeyse ayrılmaz bir parçası haline gelen Türk halıları, egzotik nesneler olarak göze çarpmak yerine, en az bireyin portresi kadar önemli görünen değişik motiflerin parlak mozaikinin yaratıldığı resimlere doğal bir şekilde uyuyorlar... Elbetteki, bir çok Elizabeth devri motif, doğrudan bir İran veya Türk taba-

ğından ya da fayansından geliyor olabilir. (Girouard, 1988)1500'lerde, Doğu ticareti, kuzey Avrupa için giderek artan bir öneme sahipti. Venedik artık ticaretteki egemenliğini kaybetmişti, çünkü Lisbon ve Anvers de belli bir önem kazanmıştı. İngiliz Levant Şirketi, 1581'de kuruldu. Bu, Alplerin kuzeyindeki Protestan güçlerle, Osmanlı Türkleri arasındaki bağın politik ve askeri açıdan önemli olduğu bir dönemdi: İspanyol Habsburg imparatorluğunun Katolik egemenliğine ve Papa'ya karşı güçlerini birleştirdiler. Hollanda özdeyişi 'Türkler Papacılara yeğdir', bu döneme aittir. Osmanlılar, İspanyol Habsburg imparatorluğuna karşı Hollanda devrimini ve Porte'li Sefaradileri desteklediler. İstanbul, Hollanda anti-emperyalist savaşına mali destekde bulundu. Aslında, o dönemde Hristiyanlık artık birleşik değildi ve 'Avrupa' henüz yoktu.

Kuzey Avrupa'da resim konularında, bu dönemde üslup ve modada ince fakat muazzam değişiklikler oluştu. Modadaki değişiklikler yüzleri değiştirme noktasına kadar geldi: sakallar inceldi (Reynolds, 1949). Hollanda, Belçika, Lüksemburg'daki onaltıncı yüzyıl resimleri, köylü tiplerini yuvarlak yüzlü ve kaba saba giysiler içinde gösterirken, onyedinci yüzyıl portrelerindeki pek çok kişi, uzun ince yüzler ve sıklıkla ince sakallarla tasvir edilmişlerdir--gerçekte Musevilerinin veya Arap üslup ve fizik yapılarına benzer şekilde. İspanya ve Portekiz'den atılan İspanyol ordusu onları daha uzağa, Amsterdam, Bolonya ve İstanbul'a sürene kadar bir bir güclükle dolu bir yürüyüşle Kuzey'e Anvers'e gitmişlerdi. Beraberlerinde, geniş kapsamlı uluslararası ticaret bağlantılarını (Lisbon'da, Doğu Hint adalarının baharat ticaretini denetliyorlardı) ve Endülüs'teki yüzyıllar süren Arap kültürü aracılığıyla geliştirdikleri kültürlerini de getirmişlerdi (Raphael, 1985; Tanja, 1987). Başka bir deyişle, Endülüs, kuzeye geldi ve bu kuzey Avrupa'nın yükselişi hikayesinin ihmal edilmiş bir parçasıdır: Osmanlı bağlantısının, Sefardiler'in el Endülüs'ün politikası, ekonomisi ve kültürü modern kapitalizmin yükselişine damgalarını vurdular.

Osmanlı Türkleri, 1683'te yenildiklerinde, Viyana kapılarına dayanmışlardı. Batı (occident) hegemonyası yakın bir geçmişe sahip, hatırlamak istemediğimiz kadar yakın. Daha doğrusu, Garp o

une des provinces du rococo.' (Türkiye rokoko tarzının bir şubesi/örneği haline geldi). Avrupa seçkinleri, Osmanlı kültürünü, repertuvarlarının bir uzantısına dönüştürdüler. Türkomanya, parti ve portreler için Türk giysileri giymeyi, Türk kahvesi içmeyi ve bir Türk motifli taşıyan opera ve oyunlara gitmeyi kapsıyordu--örneğin Mozart, Voltaire ve Goethe'nin eserleri gibi (Kopplin, 1987; Schöning-Kalender 1987; Schiffer, 1982).

Etyopyacılık

Onüçüncü yüzyıldan onbeşinci yüzyıla kadarki dönem, 'Etyopyalı olan şeyler için duyulan istek ve tercih' anlamında, bariz bir Etyopyacılık dönemi idi. Antik çağdaki Etyopyacılığın aksine, --örneğin, Homeros dönemi Yunanlılar arasında--bu, Hristiyan bir Etyopyacılıktı. Prester John efsanesi, Arap Kralının popüleritesi, Kraliçe Şiba'nın çağdaş resimlerde siyah biri olarak tasviri ve Aziz Moris gibi pek çok siyah azizin ortaya çıkışı bundan kaynaklanır (Nederveen Pieterse, 1992, blm.1; Devisse, 1979). Avrupa'da Afrika'nın popüleritesinin artışı altında yatan, Hristiyan Afrikalıların, Hristiyanlığı kuşatan Müslümanlara karşı müttefik olabilecekleri fikriydi.

Rahip-kral Prester John'un, çok uzaklardan çocuk İsa'ya tapınmak için gelen Üç Kral'dan birinin soyundan geldiği hayal edilmişti; O, Müslüman egemenliğindeki topraklarda, uzakta bir yerdeki efsanevi Hristiyan krallığının kralı olarak tanınıyordu.

Rahip-kral Prester John'un, çok uzaklardan çocuk İsa'ya tapınmak için gelen Üç Kral'dan birinin soyundan geldiği hayal edilmişti; O, Müslüman egemenliğindeki topraklarda, uzakta bir yerdeki efsanevi Hristiyan krallığının kralı olarak tanınıyordu. Onikinci yüzyılda, sahte 'Prester John Mektubu' şeklinde ortaya çıkan efsane, bir çok yöne dağılmış olan Nestoryalı Hristiyanlarla yeniden ilişki kurmaya çalışan

Latin Hristiyanların çabalarına bağlanabilir. Buna göre, Prester John'un efsanevi krallığı, önce Türkiye'de yer alıyordu, sonra Çin'de (Marko Polo onu aramaya gitmişti), ya da Etyopya'da, orada Koptlar, Hristiyan Kilişesini ayakta tutmuşlardı: 'Bu efsanevi rahip-krallığın orijinali, onbeşinci yüzyılda halleflerinin kesin olarak onunla özdeşleştiği Habeşistan'ın Hristiyan yöneticilerinden biri olabilir. Ama Polo'nun zamanında, genel inanış, bu krallığın Uzak Doğu'da bir yerde olduğu yolundaydı' (Latham, 1958, s.22). Onyedinci yüzyıldan itibaren, Avrupanın ileri gelenlerinin portrelerinde yer alan küçük siyah uşaklar, Oryantalizmin ve kültürel ödünç alışı ilk biçimlerinden biri olarak, Araplardan derlenmiştir. Siyah uşak, zengin evlerde, bir statü sembolü haline gelmişti, önce Venedik ve İspanya'da ve daha sonra kuzey Avrupa'da.

Rönesans üsluplarından olan 'Paradoxa' (yaygın inancın tersini savunan fikirler), gerçek veya hayali uzak kültürleri, yaygın gelenek ve fikirleri eleştirme aracı olarak ve eğlendirici konuşma malzemesi sağlamak amacıyla kullanılırlardı. Amerika'nın 'soylu vahşi'leri, bu işlevi gördüler, aynen sonraları Montesquieu'nün Lettres Persanes'indeki 'Persler' gibi. Avrupa'nın, Arap dünyasının aracılığı olmaksızın Asya ve Afrika ile doğrudan temas kurduğu dönemden itibaren, Avrupa kültürü için derin ve geniş sonuçlar doğuracak, yeni etkileşim yolları yerleşti.

Çin Üslubu

Çin'in Avrupa'daki ünü, antik Doğu-Batı bağlantısı, İpek Yolu kadar eskidir. Marko Polo'nun, onüçüncü yüzyılda Kubilay Han'ın Çin'ine yolculuğundan sonra, Çin, Avrupa'nın hayal gücüne güçlü biçimde hitap eder oldu. 1620'de, Francis Bacon, üç icadın, matbaa, barut ve pusulanın, 'tüm dünyanın durumunu ve görünüşünü değiştirdiğini' gözlemlemişti (Aktaran: Merson, 1989, s.82). Her üçü de Çin'de icat edilmiş ve Avrupa'ya doğrudan (barut), ya da dolaylı (pusula, Araplar aracılığıyla) getirilmişti.

Avrupalı yayılmacılığın yolları, Çin üslubu ile bezelidir. Doğu Hint Adaları Şirketleri, gemilerinde ve fabrikalarında, Çin'in ihraç ettiği porseleni kullanırlardı. Çay tüketimi (daha sonraları kahve ve kakao), fincan, demlik ve tabak talebini doğurdu. İçecekler Şark'tan olduğuna göre, içildikleri porselen de (china) öyle olmalıydı. Avrupalılar, ancak onsekizinci yüzyılda porseleni kendileri üretebileceklerdi (Temple, 1986, s. 91-4).

Akılcı despotizmine hayran olunan Çin, bir çok Aydınlanma konusuna ilham kaynağı oldu. Bununla beraber, Çin ve genelde Asya, onyedinci yüzyıldan itibaren, Fransa ve İngiltere'de farklı roller oynadılar. Fransa'da Asya hayranlığı, reformcu ve radikaller tarafından koz olarak kullanıldı, İngiltere'de ise, Asya sıklıkla, radikallerin değil, gelenekçilerin repertuarında boy gösterdi. Yunanistan'ın, Şark uygarlığının ileri mevkii olarak yorumu--Avrupa-merkezciliğin çağdaş eleştirmenleri tarafından ileri sürülen bir tez--'antik' olduğu-

nu kendisi de itiraf eden William Temple tarafından, onyedinci yüzyılın sonlarında, zaten yapılmıştı. O, 'Antik ve modern bilgi üstüne deneme' adlı eserinde şöyle der, 'Her kim, antik Hint ve Çin bilgisi ve fikirleri ile ilgili anlatımları gözlemlediyse, aralarında, bütün o Yunan ürünleri ve kurumlarının tohumlarını kolaylıkla bulacaktır.' Onun deyimiyle Çin, 'dünyada şimdi bilinen en büyük, en zengin ve en kalabalık krallık' idi (Aktaran: Marshall ve Williams, 1982, s.132,133). Temple'in müridi Jonathan Swift, onun Çin hayranlığını paylaşıyor ve Konfüçyüs kültürüyle yakın benzerlikler gösteriyordu.

Fransa'da, Fizyokratlar, XV. Louis'yi, bir Çin imparatoru ve kendilerini de münavevler sınıfı olarak hayal etmeyi seviyorlardı. Bernal'in dediği gibi, 'Onların nezaretinde, Çin, Fransa üstünde önemli bir kültürel etki yaptı ve onsekizinci yüzyılın ortasındaki merkezi ve akılcı politik ve ekonomik reformların hepsi olmasa bile çoğu, Çin'in modellerini takip etti' (1987, s.172-3). Voltaire, Diderot ve Quesnay gibi filozoflar, Çin'i Avrupa'nın izlemesi gereken bir model olarak yüceltmışlerdi. Aynı zamanda, belirli ödünç almalar da söz konusu olmuştu. 'Onsekizinci yüzyılın sonuna gelinmeden, 1789'daki Fransız Devrimi'nden bile önce, Talleyrand, devlet memurlarının yazılı sınavı sistemini Çinlilerden uyarlamıştı, bu uygulamaya daha sonra Avrupa'nın başka yerlerinde de başlandı' (Merson, 1989, s.122). Weber'e göre, modernliğin yapıtaşlarından biri olan, kamu idaresinin modernleşmesi, ilk olarak Çin örneğine dayanmaktadır. Çin'in sınav sistemi, Parson'un evrenselciliğinin habercisi oldu ve statü kazandı.

Joseph Needham'ın Çin bilimi ve teknolojisi hakkındaki çalışmaları, onların olağanüstü ilerlemelerini belgelemektedir. Needham'ın bulgularını, anlaşılır dilde bir anlatımla, Robert Temple şöyle değerlendiriyor:

Modern tarımın, gemiciliğin, petrol endüstrisinin, astronomi gözlemvlerinin, müziğin, onlu sistem matematiğin, kağıt paranın, şemsiyenin, oltaların, el arabasının, çok-kademeli roketlerin, silahların, sualtı ma-

yınlarının, zehirli gazın, paraşütlerin, sıcak hava balonlarının, insanlı uçuşların, brandy'nin, whisky'nin, satranç oyununun, matbaanın ve hatta buharlı makinanın temel çiziminin, hepsinin Çin'den geldiğinin farkına varmak, Batılılar için olduğu kadar Çinliler için de şaşırtıcıdır. (Temple, 1986, s.9; Needham, 1981). Ancak, bunların ilk kez Çin'de icat edilmiş ya da 'Çin'den gelmiş' olmaları oldukça farklı noktalar ve çalışmalarda her zaman açıklığa kavuşturulmazlar.

Mısırıcılık

Onsekizinci yüzyılda, antik Mısır modası başgösterdi. XIV. Louis'nin roi soleil (güneş kral) olarak 1661'de yerleşen kültü, bariz Yunan (Apollo) ve Roma (Augustus) çağrışımları taşımaktadır, ancak aynı zamanda güneşe ve Mısır güneş tanrısı Ra'ya tapınma konusuna gönderimde de bulunabilir. Mısır'ın yeniden dirilişi, Roma'da, onsekizinci yüzyılda gerçekleşir--barok Roma'daki obeliskler buna örnektir. Fransa'da ise, Napolyon'un Mısır seferine denk gelir (1798). O dönemde masonluk locası, pek çok ilericüyü barındırıyordu ve Mason efsanesi, imgeleri ve mimarisi, Mısır motiflerini tercih etmekteydi (Bernal, 1987, s. 173-7). Masonların Mısır sevgisi, Mozart'ın Zaubersflöte'sinde görülmüştür (1791) (Kreidt, 1987, s. 60-75). Cagliostro, Masonluğu, 'Mısırılaştırmaya' çalıştı ve Napolyon'un seferinin peşinden, 'Mısır töreleri', Fransız masonluğunda bol miktarda üretildi.

Türk ve Çin motifleri, rokoko ile birlikte geri çekilirken, Mısır üslubu, neoklasizmle karışıp, kütüphaneler, müzeler, okullar, hapishaneler, mezarlık kapıları ve sinagoglarla Mason tapınakları için özellikle uygun olduğu düşünülen mimari bir üslup olarak yaşamaya devam etti. Anıtsal geometrileriyle, Mısır binaları, klasisizmin eski öncülleri gibiydiler. Sonsuzluğu çağrıştırdıkları için, 'yüksek' ve pedagojik açıdan uygun bir hüsu duygusu uyandırdıklarına inanılıyordu. Bu yüzden de, devlet gücünü göstermekte de kullanılıyorlardı, özellikle Napolyon'un imparatorluğu döneminden kalma, Paris kentindeki çeşitli anıtların da tanıklık ettiği gibi (Koppelkamm, 1987, s.20).

Moda, fethi izledi ve Napolyon'un Mısır seferini takiben, Oryantalizmin yükselişi geldi. Özellikle Fransa'da, bu, Flaubert, Nerval, Delacroix, Ingres ve daha pek çoklarının eserlerinde gözlenebilir (Said, 1985; Kabbani, 1986). 1811'de, Carl Maria von Weber, Abu Hassan operetini besteledi. 1812-1823 arasında, sadece Rossini 'Şark' konulu sekiz opera yazdı, Ciro in Babilonia, Tancredi, L'italiana in Algeri, Il Turco in Ita-

lia, Armida, Moin Egitto, Maometto II ve Semiramide (Kreidt, 1987, s. 76).

Hindistan

Hindistan, Almanya ve İngiltere için, özellikle önemli olmuştur. Hint felsefeleri, Alman İdealist felsefesi üstünde açıkça belli bir iz bırakmıştır. Dietmar Rothermund'un deyimiyle, 'Hindistan'daki felsefi ilgi, Alman İdealizminin yükselişi ile derinden bağlantılıdır' (1986, s.4). Friedrich Schlegel'in Über die Sprache und Weisheit der Indier 'i (1808), sınır tanımaz bir hayranlığın temelini atmış oldu: 'Herşey, kesinlikle herşey, Hint kökenlidir' (Aktaran: Bernal, 1987, s. 230). Schopenhauer'in Die Welt als Wille und Vorstellung'u, kolaylıkla bir son dönem Vedanta (temel Hindu felsefesi) metni sanılabildi. 1893'te, Bombay'da bir konuşmada, Schopenhauer'in müridi Paul Deussen, 'Hint, Yunan

ve Alman metafiziğinin uyumu'na dikkat çekmişti; Cankara, 'Dünya büyüdür, yanılsamadır' der; Plato ise 'Bu bir gölgeler dünyasıdır, gerçekler değil' der; Kant da 'bu sadece görüntü, kendisindeki şey değildir' demektedir ('Garp metafiziği ile ilişkilerinde Vedanta felsefesi', Aktaran: Rothermund, 1986, s.4). Batı'nın en doğusundaki ülke olarak, Almanya geleneksel açıdan, Şark etkilerine büyük bir

açıklık ve onlarla yakınlık sergilemiştir. Kutsal Roma İmparatorluğu ile Bizans arasındaki ortaçağ ittifakı, bunun bir parçasını oluşturur (Heer, 1966) ve Almanya'nın Venedik'e olan ilgisi de öyle--Venedik, Avrupa'nın Şark etkilerini aldığı başlıca nokta ve aynı zamanda oculus totius Occidentis 'dir (Garp'ın gözbebeği) Goethe, Wagner ve Thomas Mann'ın eserlerinde olduğu gibi. Alman arkeologlarının (Winckelmann) ve filologlarının (Nietzsche), antik Yunan'a, Truva'ya ve Miken'e ilgisi, Almanya'nın, 'Doğuya bakma' alışkanlığının da bir parçasıdır.

İngiltere'nin Hindistan ile ilgili görüşleri, çeşitli aşamalardan geçti. Warren Hastings, İngiliz subayları tarafından yürütülecek akademik bir Hindistan araştırması geleneğini başlattı. William Jones, Bengal Asya Demeği'ni, 1784'te kurdu. Onun himayesinde, Bhagavad Gita gibi, pek çok Sanskrit metni, İngilizce'ye çevrildi. Onun Sanskrit hakkındaki görüşleri, William Temple'in, Çin'in ve Hindistan'ın, yüzyıl önce, Yunanlılar ve Romalılara göre statüleri hakkındaki görüşlerine benzer: 'Sanskrit dili, çok eski olmasına rağmen, harika bir yapıya sahiptir; Yunanca'dan daha mükemmeldir,

Latince'den daha geniştir ve her ikisinden de daha

ince ve zariftir' (Aktaran: Said, 1985, s.79). Fakat, reformcular 1820'de Hindistan'a ayak basınca, tavırlar, Hindistan hakkında hayal kırıklığına ve İngiliz mission civilisatrice, şark despotizmiyle ve Hindu putperestliğiyle ve kırsal durağanlıkla savaşıma dönüştü (Parry, 1971, s.415-24; Archer ve Lightbown, 1982).

Kültürel dialektik

Şimdi daha yeni dinamiklere, Avrupa'nın kültürel 'yamyamlığına' ve Avrupa'nın kültürel 'hazımsızlığına' dönebiliriz. Ondokuzuncu yüzyılın sonu, Yeni Emperyalizm çağı, Avrupa kültüründe Asya ve Afrika akınında gerçek bir yoğunlaşma yaşadı: Emperyalist çağ ilerledikçe, batı dışı unsurlar, batı kültürü içinde artan şekilde ön plana çıktılar. Yüzyılın bitimine doğru, batı emperyalizmi ve sömürgeciliği dorukta, şovenizm ve ırkçılık en yoğunken, ironik bir biçimde, batı kültüründeki batı dışı yönelimler de daha önce görülmemiş seviyelere çıktı (Nederveen Pieterse, 1989/1990, s. 371)

'Kültür' ile Fas veya Mısır'a, İran veya Filistin'e turlar düzenleyen 'Thomas Cook'un (1869'da kurulmuştu) adları ikiz deyimler gibi anılmaya başlanmıştı. Operalar ve oyunlar, iç Avrupa'da, Afrika ve Asya etkileri sergilemektedir--Aida (Verdi'nin 1869'da Süez Kanalı'nın açılışına övgüsü), Queen of Sheba, Oberon, Moses, Ceasar and Cleopatra ve Harem.

Japonculuk, üçkatlı, temel bir etki yaptı--Dizayn ve Jugendstil (tasarım ve genç üslup) için yer hazırlayan Sanat ve Zanaat hareketinde; modernizme yolu açan resimdeki avangard harekette; ve on yıl ya da daha uzun zaman için belirleyici olduğu yüksek modada (Berger, 1987). Empresyonizm, Monet, Van Gogh, Toulouse-Lautrec, Whistler, Degas ve süsleme sanatlarında art nouveau, bu etkinin aşına örnekleridir.

Ressam ve şairler, endüstri öncesi ülkelere seyahat ettiler ve oraları erotik sığınaklar ve fin de siècle Avrupa'sıyla kıyaslanan unsurlar olarak tasvir ettiler--Paul Gauguin Tahiti'ye, Henri Matisse Fas'a ve Arthur Rimbaud, Pierre Loti ve André Gide siyah Afrika'ya gittiler. Fin de siècle'dan sonra, Batılı sanatçıların stüdyoya giderken etnoloji müzesinden geçmeleri adet oldu. L'art negre, fauvizm, Matisse, Picasso, kübizm ve farklı bir biçimde, Douanier le Rousseau, bu akımın örnekleridir. Tabii ki, bu çok daha geniş bir çemberi kapsıyor--örneğin, Debussy'nin siyah Amerikan müziğine ve Cavalı Endonezya orkestrası gamelan'a olan ilgisi, Dvorak'ın siyah Amerikan müziğine ilgisi (Sympho-

nie der Neuen Welt ve Negerkwartett, ikisi de 1900'den önce bestelenmiştir), Endülüs flamenkosunun Ravel üstündeki etkisi, Java ve Japon sanatının Jan Toorop'un eserleri üstündeki etkisi ve Artaud'un Bali tiyatrosuna olan ilgisi gibi.

Özellikle milli nitelik sayılan ifadelerin çoğu, aslında Asya ve Afrika etkileri taşıyor. Hollanda Mavi Delft seramikleri, stil, şekil, motif ve renk bakımından Çin porselenlerini taklit etmiştir. Sanat tarihinde 'Belçika çizgisi' diye bilinen şey, ressam Henry van de Velde tarafından, Japon etkileriyle geliştirilmiştir (Berger, 1987, s.198).

Alma Politikaları

Ortaya çıkan sorulardan biri, Avrupa veya Batılı hegemonyadan önce ve sonraki dönemlerde, Batı ve Batı dışı dünyalar arasındaki geçişim modellerindeki farklılıkla ilgilidir. Kesişim noktası, bana göre, birçok hikayenin başladığı (Marx ve Wallerstein'de olduğu gibi) 1500 yılı değil, 1800'dür. Kısaca, 1800 öncesindeki Avrupa, Avrupa dışı dünyalarla esas olarak bir karşı karşıya öğrenme şekli içindedir. İslam dünyası, Bizans, Osmanlı imparatorluğu, Çin, Hindistan ve İran, kendilerinden öğrenilecek birer örnekler ve/veya hayal ve mutluluk ülkeleridirler, Binbir Gece Masalları gibi hikayeleri de Avrupa kültürüne aktarılmıştır. Ütopya olarak idealize edilirler, Prester John'un krallığı gibi inciden alınma ve klasik hayaller; Yeni Cennet, veya Amerika gibi Yeni Altın Topraklar diye yansıtılırlar. Bu öğrenme şekillerinden biri, savunmaya yönelik asimilasyondur: Avrupa dışı kültürler, Avrupa (kendini inşa etme sürecinde), onlara karşı daha iyi silahlanıp, kendini daha iyi koruyabilsin diye asimile edilirler.

Hegemonyadan ya da 1800'den sonra, farklı bir model yerleşir. Kültürel alış eskisi gibi devam eder, ama tavırlar değişmiştir. Avrupa dışı dünyaların olumsuz biçimde değerlendirilmeleri zaten hep vardı, ancak artık ön plana çıkmıştır ve Avrupa kendini tebrik eden bir havaya girer. Örneğin, önemli bir dönüm noktası, 1800'den sonra, artan bir biçimde, durağanlık, yozlaşma ve çürüme diyarı olarak algılanan Çin'e karşı bu tavır değişikliğidir. Afyon Savaşları, bu tavra örnek teşkil ederler ve Çin'in kaderinde belirleyici olmuşlardır. Hayal ürünleri, ütopyadan distopyaya dönüşür--tıpkı Romantik kahraman olarak görülen soylu vahşilerin dönüşüme uğrayıp, Hristiyan misyonerler tarafından 'dibe batmış kafirler' şeklinde temsil edilmelerinde olduğu gibi. Önceleri romantikleştirilen hayal ülkeleri ve

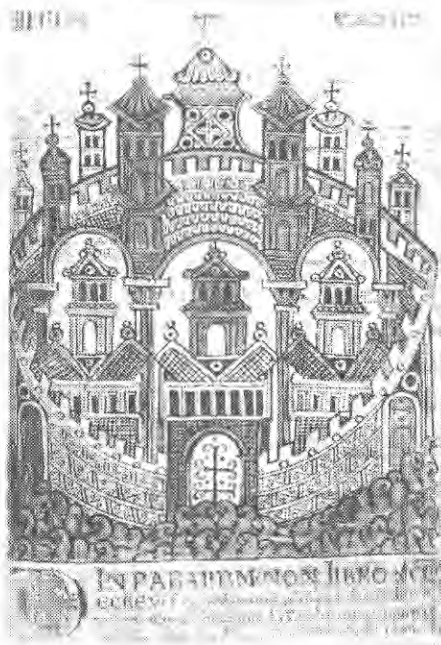
Japonculuk, üçkatlı, temel bir etki yaptı--Dizayn ve Jugendstil (tasarım ve genç üslup) için yer hazırlayan Sanat ve Zanaat hareketinde; modernizme yolu açan resimdeki avangard harekette; ve on yıl ya da daha uzun zaman için belirleyici olduğu yüksek modada

Cennet bahçeleri, artık korkutucu ve tehditkar tonlarda yeniden ifade edilmektedir; Şark, çürüme, bozulma ve despotizm bel-dileri olarak yeniden yaratılır; Arabia felix artık mutlu veya şanslı değildir. Bir zamanların çok takdir edilen, Etyopyacılığın ve Priester John'un, muhteşem imparatorunun ve Arapların altın ve gümüş memleketi olan Afrika'nın karanlık ve karamsar adı Karanlık Kıta'dır. Öcülüşme tavırları takınılmış ve baskı politikaları izlenmiştir.

Yerli kültürler çarpıtılır: ödünç alma sürer, ama şimdi yabancılaşma, kendine mal etme ve yağmalama olarak. Tanıma terimleri daralır: Avrupa dışı etkiler, esas olarak Avrupa kültüründeki 'zayıf' ve 'kadınsı' yönlerde tanınır, sanatta, dinde, moda ve tasarımda. Avrupa'nın endüstrileşmesi, endüstri öncesi kültürlerin zanaat tekniklerini özüne katıp, onları endüstriyel sürece uyarlamıştır. Böylelikle, son derece incelikli olan şal deseni (Gombrich, 1979, s.139), Hint tekstilinden İngiliz tekstiline aktarılmıştır. Hollandalı tekstil üreticileri, Cava batığını endüstriyel mumlu baskı tekniğine uyarlamış, Afrika motif ve desenlerini eklemiş ve Afrika'nın her yerinde bu kumaşı satmışlardır. Bu özel bağlamda, Kuzey-Güney ilişkileri, baskın üretim şekliyle ondan önceki şekil arasında geçen, küçümseme ile nostalji, tiksinti ile idealize etme gelgiti içindeki karışık/belirsiz ilişki genel olgusunun bir örneğidir.

Böylesi Avrupa dışı etkiler gözlemlendiği takdirde, Avrupa'da, onlar hakkında aşağılayıcı laflar etme geleneği olduğu görülür. Tanındıkları anda bir kenara atılırlar, farkedildikleri anda uca itilirler ve takdir edildikleri kelimelerle aynı zamanda geçersiz sayılırlar. Bu anlam karmaşası, durmadan tekrarlanır: 'ilerici' İngiliz tarihçi Victor Kiernan'ın gözlemi buna bir örnektir: yirminci yüzyıl Avrupa'sı daha aynı, daha bütün, ama aynı zamanda daha az Avrupalıdır; 'yerleşmektedir,' herşeyden önce ahlakında, yüzyıl önceki giysisiz yerli hayatının misyoner dehşeti yanında tezat oluşturan modern, beyaz kadının yarı çıplaklığında görüldüğü gibi. (Kiernan, 1981, s.55-56).

Burada, 'Avrupa'nın, şüpheye yer bırakmayacak şekilde, yirminci yüzyılda 'daha az Avrupalı' hale gelen tek bir varlık olarak düşünüldüğüne dikkat edelim, Avrupa dışı kültürler ve onların Avrupa üstündeki etkilerine karşı bu tür istemeden verilen karışık anlamlar, Avrupa kültürünün kendisi ile ortaya çıkan daha derin bir anlam karışıklığının da örneğidir. Bazen 'vahşi' ve

'ilkel', şeref payesi ve baskın kültürden uzaklaşmanın işareti olarak ele alınır-eleştirel ütopya ve militan yabancılaşma geleneğine uygun olarak.

Avrupa dışı kültürler, sıkça Avrupa içindeki egzotik kültürler olarak taşındıkları aşikar statüyle eş tutulurlar; o yüzden de Kuzey-Güney kültürler arası ilişkisinin karmaşık ağı, tek boyutlu egzotik konumuna indirgenir.(2) Çağdaş görüşte, egzotik değerlendirilirken en ağır basan yön, erotik olandır. Bu, Avrupa dışı kültürlerin etkisini, merkez-çevre terimleriyle ifade etmenin başka bir yoludur: egzotik, çevreye aittir-süs, dekor, merak, eğlence, tahrik olma--ve o yüzden, Avrupa kültürünün merkezi, değerleri

ve başarıları hiç bir zaman şüphe altında değildir. Analizin terimleri, aşılması imkansız söylemsel bir çatı kurar. Bununla bağlantılı bir yaklaşım, Avrupa dışı kültürün etkisini, daha önce bahsedilen moda ve akımlar (örneğin, Çin ve Türk üslupları) şeklinde ele almaktır ya da iptila (mania) veya saplantı gibi psikolojik bozukluk anlamına gelen deyimlerle ifade etmektir (Mısıriptilası, Türkiptilası) (örnek Sweetman, 1987). Avrupa kültürünün temel kimliği, 'yabancı' etkiden korunmaya devam eder, çünkü terminoloji, Avrupa dışı katkıları, Avrupalıların sapkınlıkları veya zaafı olarak gösterir. Ayrıca, Avrupa dışı katkılar, anormal psikolojik durum yakıştırmaları yüzünden kötülenir veya önemsizleştirilirler.

Batı kültüründeki Avrupa dışı etkileri nitelemek için kullanılan başka bir terim, içine alma 'dır. Böylece, dünya-sistemi teorisinde, Avrupa ya da Batı, 'modern dünya sistemi' sıfatıyla, 'dış bölgeleri' 'içine alır' (Wallerstein, 1974). Bu, tarihsel dinamiğin çok yanlış bir sunuluşudur: gözden kaçırılan şey, 'Avrupa'nın sadece bu Avrupa dışı etkileri almakla kalmayıp, aslında onlar tarafından oluşturulduğu, yani 'Avrupa'nın kendisinin küresel etkilerden yaratıldığıdır (Bergesen, 1990).

Çeşitli değerlendirmeler, genellikle Avrupa dışı etkilerin, Avrupa'nın gerçek modern kimliği yanında kıyıda kaldığını varsayar. O zaman da, tam da bu modern kimliğe ait bir çok akım-kurucu deyimlerin--mimarî, tasarım, resim ve soyut sanatta--aslında, 'modern çağın', o kadar küçümsediği modern öncesi, 'çok eski' kültür ve gelenekler örnek alınarak yapıldığı ortaya çıkması ironiktir. Bu, başka şeylerin ve yukarıda adı geçen Japonculuk ve l'art negre'in rolünün yanı sıra, soyut Arap

sanatı ve süsleme motiflerinin, Kandinsky ve Bauhaus ve Stijl'in diğer sanatçıları üstündeki etkisini de kapsamaktadır (Weisberger, 1985). Modern alışveriş merkezleri, ondokuzuncu yüzyıldaki cam çatılı kapalı çarşının geliştirilmiş halidir, o da Şark pazarı/çarşısının Avrupa tarafından uyarlanmış halidir (Bedarida, 1985, s. 103).

Bu kültürel alışveriş ve diyalektik, sorunsuz değildir. Ünlü Hint sanatçısı K.G. Subramanyan, 'artık ne Batının ne de Doğunun eskisi gibi olmadıkları' gözleminde bulunur (1987, s.73) ve Batılı sanatçılar arasında, Batı dışı sanatın kabulünde meydana gelen yorum yanlışlarından söz eder. Ayrıca, 'bizim kendi Doğu kültürü bilgimiz, batılı yorumlar tarafından şekillendirilmiştir' der. Susantha Goonatilake (1982, 1991), ezip geçen Batı etkisi yüzünden, Üçüncü Dünya araştırmacı akademisyenlerinin, kendi bilimsel gelenekleriyle temaslarının koptuğunu iddia eder.

Bunun Avrupa kültürünü getirdiği nokta neresidir? En iyi Fransız lokantası şimdi Tokyo'dadır (James, 1989). En iyi Avrupa klasik müziği, yakında Japonya'da çalınabilir. Avrupa güzel sanatlarının en seçkin eserlerinden bazıları, Japonya yolu üzerindedir. Bu bağlamda, küreselleşme yeni ufuklar açar. Küreselleşme, basit anlamda bir kültür emperyalizmi değildir ve tek-kültür yaratmaya yönelik olduğu da söylenemez; onun yerine, 'üçüncü kültürler' ve yeni sentezler üretir, Dünya Müziği, Paris'teki Dünya Büyücüleri sergisi, 'Pencap Popu' gibi (Zwerin, 1990).

Bütün bunlar sadece küresel kültürün yemek yapma ve süsleme konusunda birleşmesi anlamına mı geliyor? Yemek, moda, müzik ve eğlence, hegemonyacı kültür duvarında egzotik bir duvar kağıdı mı? Batı dışı kültürel unsurların yağmalanması, basite indirgenmesi ve çarpıtılması, baskın gelen modeller mi? Yaratıcı uyarlama ve birleştirmeye hala ender mi rastlanıyor? Belki. Sorun, tam da Avrupalı ya da Batılı kültürün

ne olduğunun resmi, seçkin-çarpıtılmış tanımı yüzünden--ABD'de, buna 'Platon'dan Nato'ya' denir (McBride, 1988)--gerçek yaratıcı kültürler arası karşılıklı etkilemenin boyutlarının görünürebile olamamasıdır.

Yukarıdakilerden çıkan sonuç, bir yere kadar, Avrupa uygarlığı dediğimiz şeyin, aslında, tarihsel, siyasal ve coğrafi nedenlerden ötürü, bize Avrupalı veya Batılı bir sentez biçiminde gelen evrensel bir insan mirası olduğudur. Söykütüğün kıtalararası, sentez ise Avrupalıdır. Sentezin Avrupalı oluşu önemlidir, ancak söykütüğünün kıtalararası oluşu da aynı derecede anlamlıdır.

kütüğünün kıtalararası oluşu da aynı derecede anlamlıdır. Doğu Batı arasındaki ilişkilere dair, Robert Temple şunları söylemektedir:

Doğu ve Batı, özde ve gerçekte, çoğumuzun, görünüşe bakarak inanmaya yönelttiğimiz kadar birbirinden uzak değildir ve Doğu ve Batı, herşeyi kapsayan çok güçlü ve belirli bir sentezde zaten birleşmişlerdir. Bu sentez içinde, günlük hayatlarımızı yaşarız ve bundan kaçış yoktur. Modern dünya, ayrılmaz biçimde kaynaşmış Doğulu ve Batılı malzemelerin bileşimidir. (1986, s.9)

Avrupa'nın Gelişmesinin Özgül Durumları

Avrupa'yı yapıçözümüne uğratmak, onun önde gelen tanımı olan modernliği yapıçözümüne uğratmaktır. Bu, bir postmodernizm temasıdır. Ancak, modernliğin, postmodern eleştirisi, şu ana kadar büyük ölçüde, Avrupa içi ile sınırlı kalmıştır, Batılı sorulara Batılı cevaplar veren Batılı bir sınav. Postmodernlik, modernliği varsayar ve çağırıştırır. Bu tartışma neredeyse tümüyle, Güneye sırt çevirerek yapılır. O nedenle, burada farklı bir rota izlemek gerekiyor: Avrupa'nın özel durumlarıyla uzlaşma yolu, diğer kıtaların aksine şekilde gelişmesindeki hususiyeti açıklamaktır: başka bir deyişle, Avrupa'nın gelişmesinin özel durumlarını açmaktır.

Rönesans, Aydınlanma, de-

mokratik devrim, sanayileşme ya da genel bir sembole göre modernleştirme çağı neden Avrupa'da? Buna cevap verirken, esas olarak iki seçeneğimiz var; bu gelişmeyi Avrupa'nın içinden kaynaklanan veya dış etkilere bağlı olarak büyüyen faktörler bağlamında yorumlayan bir açıklama. İç kaynaklı yaklaşım, kolaylıkla şovenizme yolaçabilen, Avrupa'nın hususiyeti ve benzersizliği iddiasında bulunur. toplumsal-siyasal zeminde: Bodin, Montesquieu ve Buffon'un 'uygarlığı olanaksız kılabacak kadar sıcak' argümanı; dini zeminde: Jafeth'in kutsaması ve Ham'in laneti veya Calvinizm ve Protestan ahlakı; ırk zemininde: beyaz veya Kafkas ırkının erdemleri, diğer insanlara doğa tarafından daha az yetenek verilmiş olması; ya da daha ileri giderek, çokgenlilik/türlülük (polygenism) zemininde: başka kültürler, başka türler. Nihai olarak, bütün bunlar Avrupa ayrımcılığı ya da 'ayrı gelişimi' teması üzerine çeşitlemelerdir. Değişik türde etkili bir argüman da, Avrupa'nın bu şekilde gelişmesinin nedeninin, imparatorluk ve merkezi otoritenin Avrupa'da başka yerlerdeki kadar gelişmeyişi olduğunu savunur. O zaman, Avrupa feodalizmi, Avrupa'nın geri kalmışlığının göstergesiydi ve bundan dolayı, daha fazla yerel özerklik mümkündü. Bu tezi, Samir Amin'in çalışmasında buluyoruz (1989): vergi ödeme üretim şeklinin tamamlanmamış (inachevè) gelişimi. Bu, kentlerin özerkliğinin Avrupa'nın gelişiminde belirleyici unsur olması hakkındaki klasik argümana benzemektedir. Esas olarak bunların her ikisi de, şimdi 'geri kalmışlığın ayrıcalığı' şeklinde yeniden ifade edilen klasik Garpli özgürlük teması üstüne çeşitlemelerdir. Ancak, vergi ödeme şeklinin gelişmediği ya da çöktüğü bölgeler ve dönemler de vardır. Örneğin, kraliyete ara verilen geçiş dönemleri gibi, veya coğrafi uzaklık nedeniyle HindîÇin, güney Hindistan, Malay dünyası ve Afrika'nın bazı bölümlerinde olduğu gibi. Fakat bazı gelişmelerin gerçekleştiği yer Avrupa'dır. Böylelikle, eğer konuyla bağlantılıysa bile, bu açıklama en azından yetersizdir. O nedenle, bu toplumsal-siyasi argümana, bu bağlamda pek sık sözü edilmeyen ve dış kaynaklı etkileri hesaba katan başka bir boyut ekleyelim: coğrafi ve tarihsel şartlar.

Coğrafya: Avrasya'nın parçası olarak Avrupa'nın, 'cap d'Asie' (Valéry'nin deyişiyle), kendisinden sonra daha ötesinde tek bir yer vardır: hep batıya doğru. Tarih: Avrupalılar batıya yönelmişlerdi, çünkü onbeşinci yüzyılda güneye ve doğuya giden yollar, İslam dünya-

sı ve Selçuklu ve Osmanlı Türkleri'nin baskıları yüzünden kapalıydı. İslam dünyasının refahı, üç kıta arasındaki aracı pozisyonuna dayalıydı--Asya'dan gelen İpek Yolu, Afrika'dan gelen altın ticareti ve Avrupa ile bağlantılı kervan ticareti. Onaltıncı yüzyıldan itibaren, Avrupa okyanusa yöneldi, çünkü bütün kara yolları kapatılmıştı ve bu yüzden dört kıta arasında aracı rolünü üstlendi. Bu, artık Akdeniz Avrupası değil, Atlantik Avrupası dönemidir. Yaklaşık 1500'den 1800'e kadar, üç yüzyıl boyunca, bu Avrupa'ya, diğer kıtalarda kıyıköşe bir konumdan fazlasını vermedi--coğrafi, ekonomik, askeri, kültürel açılardan kıyıköşe bir konum. O zamana kadar, üç yüzyıl süren bu küresel olarak merkezi konumun çoğalan sonuçları, sanayi devrimini mümkün kılan kültürel gelişim ve sermaye birikimi seviyesine ulaşmaya başladı. Avrupa'nın küresel öncülüğü bir anlamda ancak o zaman başladı. Tez: Avrupa'ya özgü

Avrupalılar batıya yönelmişlerdi, çünkü onbeşinci yüzyılda güneye ve doğuya giden yollar, İslam dünyası ve Selçuklu ve Osmanlı Türkleri'nin baskıları yüzünden kapalıydı. İslam dünyasının refahı, üç kıta arasındaki aracı pozisyonuna dayalıydı. Asya'dan gelen İpek Yolu, Afrika'dan gelen altın ticareti ve Avrupa ile bağlantılı kervan ticareti.

olan şey, unsurların kendisi değil, onların birleşimidir. Bu unsurların herbiri diğer kültürlerde de bulunabilir, ama coğrafi ve tarihi şartlar yüzünden ancak Avrupa'da etkili bir sentez yaratabilmişlerdir. Tabii ki bu, Avrupa sentezinin doğasını çözümlemeyen sadece ana hatlar içeren bir açıklamadır; çünkü öylesi bir analiz için Hristiyanlığın rolü (örnek, Mann, 1986, blm. 15), bilimin gelişimi ve bilim

ile dinin ilişkisi gibi başka bir takım unsurların işin içine katılması gerekirdi.

Avrupa'nın ünlü duraklarının herbirine yakından bakıldığında--Yunanistan, Roma, Hristiyanlık, Rönesans, Aydınlanma--kültürel birer karışım oldukları ortaya çıkar: Yunanistan, Mısır, Fenike ve Asya uygarlığının ileri noktasıdır; Roma, Yunanistan, Mısır ve Kartaca'ya büyük ölçüde borçludur; kökeninde bir Asya dini olan Hristiyanlığın, Bizans, Nestorcular ve Gnostiklerle olan Avrupa-dışı birlikteliği bazen Avrupalı birliktelilerinden, örneğin Latin Hristiyanlığından daha büyük önem kazanmaktadır; Rönesans, Arap uygarlığı aracılığıyla getirilen Helen uygarlığının yeniden ortaya çıkışıdır ve Avrupa-dışı kültürlerle derinden bağlantılıdır; Aydınlanma, Avrupa-dışı etkilere son derece açık başka bir dönemdir ve Çin'den Mısır'a sadece Aydınlanma'nın diğer yüzü olan Romantik akımda değil, aynı zamanda Akıl modernleştirme programlarının kültürel soykütüğünde de belirgin olarak yer alır.

Avrupa'nın en ünlü felsefeleri, siyasi ilkeleri, bilgi biçimleri, teknolojileri, sanat ve üsluplarının, daha yakından incelendiklerinde, karakter, kaynak ve kompozisyonlarının çokkültürlü oldukları ortaya çıkar. Çokkültürlü Avrupa ve Batı'nın gerçekliklerini gözden geçirir-

ken, insan kültürünün evrensel karakterine, soyut ve uzak birşey değil, gündelik gerçeklik biçiminde tanık oluruz. Garp, nüfus açısından çokkültürlü hale gelmeden çok önce, zaten tarihsel olarak çokkültürlüydü. Batı-dışı dünyalarla kültürel geçişme, Avrupa'nın yüzyıllar boyu küresel ticaret ve ilişkilerindeki yapısal ara-

cı konumunun sonucudur. Emperyalizm, baskı ve dayatma, hikayenin yalnızca, göreceli olarak geç kalmış sayılabilecek ve kısa ömürlü bir yüzüdür; özümleme, asimile etme ve uyarlama, emperyalizmin narsisizmi tarafından gölgelenmiş olan madalyonun öbür yüzüdür. Avrupa kültürü, melez bir kültürdür.

Notlar

Bu makale aslında St Patrick's College, Maynooth, the University College of Cork, De Horst, Driebergen ve University of the Western Cape, Cape Town'da 1992'de konuşma şeklinde sunulmuştur. Wim Wertheim'e Dvorak ve Debussy hakkında verdiği bilgi için ve Robin Blackburn'e daha evvelki versiyonlar için yaptığı yorumlardan ötürü müteşekkirim. Bu, 1992'de İrlanda'da University College of Cork'ta, Sosyoloji Bölümü'nün Occasional Paper Series'de yayınlanmış metnin gözden geçirilmiş halidir.

1) '1500 kompleksi' Nederveen Pieterse'de tartışılır (1989/1990, blm.1). İlginç bir istisna Gills ve Frank'tır (1990).

2) Rousseau ve Porter (1990)'ın birinci sınıf olmakla birlikte ekzotikte odaklanan çalışmaları ve Stuttgart'daki Württembergische Kunstverein, Exotische Welten, Europäische Phantasien (1987) sergi ve katalog serisi örnekler.

Kaynakça

- Amin, Samir (1989) Eurocentrism, Londra: Zed Press.
- Archer, M., ve Lightbown, R. (1982) India Observed: India as Viewed by British Artists 1760-1860, Londra: Viktorya ve Albert Müzesi.
- Barraclough, G. (1979) Turning Points in World History, Londra: Thames ve Hudson.
- BÉdarida, F. (1985) 'Population and the urban explosion', Briggs, A. 'da (der.), The Nineteenth Century, New York: Bonanza Books.
- Berger, K. (1987) 'Dreimal Japonismus', Exotische Welten--Europäische Phantasien, Stuttgart: Cantz.
- Bergesen, A. (1990) 'Turning world system theory on its head', Featherstone, M.'de (der.), Global Culture, Londra: Sage.
- Bernal, Martin (1987) Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization, cilt 1, Londra: Free Association Press.
- Bishop, A. J. (1990) 'Western mathematics: the secret weapon of cultural imperialism' Race and Class, cilt 32, no 2.
- Chailley, J. (1972) The Magic Flute: Masonic Opera, Londra: Gollancz.
- Cipolla, C. M. (1980) Before the Industrial Revolution: European Society and, Economy, 1000-1700, 2nci baskı, New York: Norton.
- Clark, K. (1969) Civilization: A Personal View, New York: Harper and Row.
- Devisse, Jean (1979) The Image of the Black in Western Art, cilt 2: From the Early Christian Era to the Age of Discovery', Bölüm 1: 'From the demonic threat to the incarnation of sainthood', New York: William Morrow.
- Diop, Cheik Anta (1991) Civilization or Barbarism: An Authentic Anthropology, Chicago: Lawrence Hill (Fransızca aslı 1981).
- Gheverghese Joseph, G. (1987) 'Foundations of Eurocentrism in mathematics', Race and Class, cilt 28, no 3.
- Gheverghese Joseph G. (1991) The Crest of the Peacock: Non-European Roots of Mathematics, Londra: IB Tauris.
- Gills, B. K. ve Frank, A. G. (1990) 'The cumulation of accumulation: theses and research agenda for 5000 years of world system history', Dialectical Anthropology, cilt 15.

- Girouard, Mark (1988) 'In fee to the gorgeous East' Times Literary Supplement, 27 Mayıs-2 Haziran.
- Gombrich, E. H. (1979) *The Sense of Order: A Study in the Psychology of Decorative Art*, Oxford: Phaidon.
- Goonatilake, S. (1982) *Crippled Minds: An Exploration into Colonial Culture*, Yeni Delhi: Vikas.
- Goonatilake, S. (1991) *The Evolution of Information: Lineages in Gene, Culture, and Artifact*, Londra: Pinter.
- Heer, F. (1966) *The Intellectual History of Europe*, New York: World Publishing.
- Hobsbawm, E. J. (1987) *The Age of Empire, 1875-1914*, Londra: Weidenfeld ve Nicholson.
- James, B. (1989) 'Creating la creme de la France in Tokyo', *International Herald Tribune*, 5 Aralık.
- Kabbani, Rana (1986) *Europe's Myths of Orient*, Londra: Pandora.
- Kiernan, V. G. (1981) 'Europe in the colonial mirror', *History of European Ideas*, cilt 1, no 1.
- Koppelkamm, S. (1987) *Exotische Architekturen im 18. und 19. Jahrhundert*, Berlin: Ernst & Sohn.
- Kopplin, Monica (1987) 'Turcica und Turquerien', *Exotische Welten--Europäische Phantasien'de*, Stuttgart: Cantz.
- Kreidt, D. (1987) *Exotische Figuren und Motive in Europäischen Theater*, Stuttgart: Cantz.
- Latham, R. (1958) 'Introduction', *The Travels of Marco Polo'da*, Harmondsworth: Penguin.
- Linton, Ralph (1936) *The Study of Man*, New York: Appleton Century Croft.
- Mann, Michael (1986) *The Sources of Social Power*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Marshall, P.J., ve Williams, G. (1982) *The Great Map of Mankind: British Perceptions of the World in the Age of Enlightenment*, Londra: Dent.
- McBride, Elissa (1988) 'Western Civ: from Plato to Nato', *The Activist'de*, no 21.
- McNeill, W. (1982) *The Pursuit of Power*, Chicago: University of Chicago Press.
- Merson, J. (1989) *Roads to Xanadu: East and West in the making of the Modern World*, Londra: Weidenfeld and Nicholson.
- Mokhtar, G. (der.) (1990) *Ancient Civilizations of Africa*, Cilt 2: *General History of Africa*, Paris ve Londra: UNESCO ve James Curry.
- Nederveen Pieterse, Jan (1989; 1990) *Empire and Emancipation*, New York/ Londra, Praeger/Pluto Press.
- Nederveen Pieterse, Jan (1991) 'Dilemmas of development discourse: the crisis of developmentalism and the comparative method', *Development and Change*, cilt 22, no 1.
- Nederveen Pieterse, Jan (1992) *White on Black: Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture*, New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Needham, Joseph (1981) *Science in Traditional China*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Needham, Joseph (1987) *Heavenly Clockwork: The Great Astronomical Clocks of Medieval China*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Parry, J. H. (1971) *Trade and Dominion: The European Overseas Empires in the Eighteenth Century*, Londra: Weidenfeld and Nicholson.
- Raphael, C. (1985) *The Road from Babylon: The Story of Sephardi and Oriental Jews*, New York: Harper and Row.
- Reynolds, R. (1949) *Beards*, New York: Harcourt, Brace, Jovanovitch.
- Rothermund, D. (1986) *The German Intellectual Quest for India*, New Delhi: Manohar.
- Rousseau, G. S., ve Porter, R. (der.) (1990) *Exoticism in the Enlightenment*, Manchester: Manchester University Press.
- Said, E. W. (1985) *Orientalism*, Harmondsworth: Penguin.
- Schiffer, R. (1982) *Turkey Romanticized: Images of the Turks in the Early 19th Century English Travel Literature*, Bochum: Studienverlag Brockmeyer.
- Schöning-Kalender, Claudia (1987) 'Türkisches gestern und heute: verschwindet die Exotik bei Anwesenheit der 'Exoten'?', *Exotische Welten-Europäische Phantasien'de*, Stuttgart: Cantz.
- Sertima, Ivan Van (ed.) (1989) *Egypt Revisited*, 2nci baskı, New Brunswick, NJ: Transaction Books.
- Subramanyan, K. G. (1987) *The Living Tradition: Perspectives on Modern Indian Art*, Kalküta: Seagull Books.
- Sweetman, J. (1987) *Oriental Obsession: Islamic Inspiration in British and American Art, 1500-1920*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tanja, J. (1987) 'Brabantse Monsieurs, Vlaemsche Yve-raars en Hollandtsche Botticheyt: Het beeld van de Zuidnederlandse immigranten in de Noordelijke Nederlanden, 1580-1630', *Vreemd Gespu-is'de*, Amsterdam: Ambo.
- Temple, R. K. G. (1986) *China, Land of Discovery and Invention*, Wellingborough: Patrick Stevens.
- Theunissen, H. (der.) (1989) *Topkapie & Turkomanie*, Amsterdam: Bataafsche Leeuw.
- Toynbee, A. (1972) *A Study of History*, Londra: Thames and Hudson.
- Wallerstein, I. M. (1974) *The Modern World-System*, New York: Academic Press.
- Weisberger, E. (der.) (1985) *The Spiritual in Art: Abstract Painting 1890-1985*, Los Angeles/New York.
- Zwerin, M. (1990) 'Taking 'Punjabi Pop' around the world', *International Herald Tribune*, 8 Şubat.

Türkçesi: Sevdâ Akyüz

Yuva Denilen Yer: Kimlik ve Farklılığın Kültürel Politikaları

"Varoluşun eski biçimlerinin tükenmiş olduğu söylenebilir, yeni biçimler ise henüz ortaya çıkmış değil ve insanlar çölde petrol arar gibi yeni biçimler arıyorlar."⁽¹⁾

Saul Bellow

Jonathan Rutherford

Farklılık üzerine düşünmeye başladığımda, Arabistanlı Lawrence'ın "oğlanlara özgü" fantezisi beni çok cezbetmişti. Onun büyük perdede, eleştirel alkışlarla da olsa yeniden ortaya çıkması beni şaşırtmadı. Beni ona doğru çeken şey salt kendi eril nostaljim değildi. Film ve efsane çelişkili duygular, bağımlılıklar ve kimliklerle mücadele eden bir adama ilişkindi. Çöl Lawrence'ı, cinselliği, erkekliliği ve İngilizliği ile karşı karşıya getirmişti. Araplar ve onların kültürüyle özdeşleşmesi, kimliğinin beyaz adam olma merkezi konumunu saptırmıştı. Öykü, bizim kendi kesinliğimizle kültürel, cinsel ve siyasal kimliklerimizin çoğuna meydan okuyan postmodern dünyanın sarsıcı bir imgesiydi.

Batı Avrupalı gözünde çöl, esrarengiz bir alan gibidir; sınırları, yaşamaya elverişli olan ile yaşamaya elverişli olmayan arasına bir çizgi çeker. Ama tuhaflığına karşın baştan çıkarıcı bir cazibesi vardır. Lawrence, "The Seven Pillars of Wisdom" adlı eserinde: "Benim olayımda," diye yazar, "bunca yıl Arap giysileriyle yaşamam ve onların düşünce biçimlerini benimsemem beni İngiliz benliğimden kurtardı ve Batı ve uzlaşımlarına (convention) yeni bir gözle bakmamı sağladı: Benim adıma hepsini yok ettiler." Burada çöl kültürel bir metafor (eğretileme, istiare) olarak karşımıza çıkıyor. Kültürümüzün sınırlarını ve onu destekleyen bilgiyi ve değerleri simgeliyor, ancak aynı zamanda bütün

bunların bozulduğu bir mekânı da. Çöl Lawrence'ı ne Arap ne İngiliz haline getirdi. "Bir biçimi yitirdim ama başka bir biçim de edinemedim." Baudrillard daha çağdaş bir saptamayla olayı şöyle yorumlamaktadır: "Çölde insan kimliğini yitirir."⁽²⁾

Batı'nın hiyerarşik dilinde, yabancı; ötekiliği, farklılık alanını ve korkularımızla kaygılarımızın yöneldiği nesneyi simgeler. Benim Lawrence'a olan hayranlığım, onun marjinalin merkeziyle karşı karşıya gelmenin yıkıcı ve huzursuz edici etkilerini yaşamış ve dile getirmiş olmasıdır. Çöl, bir farklılık metaforu olarak, varlıkları ve politikaları toplumumuzu derinden bölen ırkların, cinslerin ve sınıfların ötekiliğini yansıtır. Ötekilik, bu kavramların siyah-beyaz, eril-dişil, heteroseksü-

el-homoseksüel olarak kutuplaşmış olmalarında yatar; terimlerin biri daima baskın diğeri zayıftır ve kimliklerimiz bu yönde biçimlenmiştir. Farklılık, bu bağlamda, ötekinin etkisi olarak algılanır. Ama, farklılık üzerine konuşabilen bir kültür politikası bu hiyerarşileri kırma, bu kutuplaşma dilini ve onun eşitsizliğe ve ayrımcılığa ilişkin maddi yapısını bozma yolunu gösterir.

Farklılık sözcüğünü kesinliğin yok edilme güdüsü anlamında kullanabiliriz. Bu bir değişim, dönüşüm ve melezleşme deneyimini simgeler ve değişime eşlik

Batı sermayesi, kapitalist üretimin mantığını yeniden yaratacak disiplinli ve disiplin koyucu bir toplum oluşturmaya çalışırken; pazardaki farklılığın tanıtılmasının yanı sıra çoğulculuğu ve çeşitliliği gayrimeşrulaştıracak geleneksel ahlaksal ve cinsel değerleri yeniden kurma girişimleri de olagelmıştır.

eden bütün o tamamlayıcı korkuların, endişelerin, karmaşaların ve tartışmaların odak noktası olarak hareket ettiği için rağbettedir. Ama kültürel politikaya bir yaklaşım biçimi olarak da neler olduğunu anlamamıza yardımcı olur: Bir kuram, politika, kültürel deneyim ve kimlik çeşitliliğini yeni ittifaklar ve akımlar içinde bir araya getirerek yeni uygulamalar ve dillerin başlangıç noktası olabilir. Bu tür bir politika, kimlikleri, eninde so-

nunda homojen bir doğaları olduğunu varsayan temel bir bütünlük içine sokmaya gerek duymaz. Tersine o özcülüğün ve tek-kültürlülüğün bir eleştirisidir, kimliklerin sabit olmayan ve "üstbelirlenme" özelliklerini öne çıkarır. Farklılığın kültürel politikası hem kimliklerin birbirine bağımlı ve bağıntılı doğalarını hem de onların birbiriyle kıyaslanamazlıklarını ve özerk olma siyasal haklarını kabul eder.

Jean Paul Sartre: "Mazoşizm" diye yazar, "bir tür baş dönmesi olarak tanımlanır; kayaların ve toprağın önündeki bir yarda duyulan baş dönmesi değil de Öteki'nin öznelliği önündeki uçurumda duyulan bir baş dönmesidir."⁽³⁾ Sartre'in mazoşizme karşı eril ve ikirciklik tutumunda merkez'in tipik farklılık korkusu yatar – üstün ırkçının kirlenme ve çamura bulanma korkusu, eşcinsel fobisi olanın pisenme ve eşcinsel iğfal korkusu, eril edilginlik tabusu. Merkez Öteki'ni kendi dehşeti ile kuşatır. Merkezin sınırlarını belirleme ve güvence altına alma mücadelesinde akıldışı nefreti ve düşmanlığı ateşlemesi, kendini kendi olmayandan kurması, kendinin dağılma korkusundandır. Siyasal terminolojide kişisel endişe sınırlarına başvuran daima Sağ olmuştur. Hegemonyacı politikasının özünde, daima kit-
lelerin ilgisini ırksal, cinsel ve ulusal politika konularına çekmek yatar. Sağ (ve Thatcherizm) her zaman farklılığın kural çiğneme tehlikesine ve yer değiştirmelerine karşı güçlü savunmalar ve iyi korunmuş sınırlar vaat etmiştir. Bileşen kimliklerinin evrensel doğası olduğunu iddia etse bile, Kendi ve Öteki'nin kültürel, cinsel ve ırksal ikiliğini koruma mücadelesi toplumsal egemenlik ve eşitsizlik biçimlerini oluşturur ve yeniden üretir.

Bir paradoks olarak, sermaye farklılığa aşık olmuştur. Reklamcılık bize benzersizliğimizi ve bireyselliğimizi pekiştiren şeyleri satarak gelişir. Artık mesele Jones'lardan geri kalmamak değil onlardan farklı olmaktır. Dünya müziğinden Üçüncü Dünya yörelerinde egzotik tatillere, etnik TV yemeklerinden Peru örme şapkalarına kadar kültürel farklılıklar satar. Bu, ürün ilişkilerinin "farklılığı"dır, uluslararası sermayenin üretmiş olduğu

belirli bir zaman ve mekan deneyimidir. Dilin ve kültürün metalaşmasıyla, nesneler ve imgeler özgün göndermelerinden kurtulur ve anlamları neredeyse sınırsız çeviriye açık bir görünüm alır. Farklılık bir tehdit oluşturmaktan ya da iktidar ilişkilerini belirlemekten çıkar. Ötekilik, sunabildiği değişim değeri, egzotikliği ve zevkleri, heyecanları ve serüvenleri nedeniyle rağbet görür. İktidar ilişkileri emperyalizmden çok turizme ya-

kındır, maddelerin kamulaştırılmasından çok anlamların kamulaştırılmasıdır.

Batı sermayesi, kapitalist üretimin mantığını yeniden yaratacak disiplinli ve disiplin koyucu bir toplum oluşturmaya çalışırken; pazardaki farklılığın tanıtılmasının yanı sıra çoğulculuğu ve çeşitliliği gayrimeşrulaştıracak geleneksel ahlaksal ve cinsel değerleri yeniden kurma girişimleri de olagelmıştır. 1960 sonları ve 1970 genel seçimlerindeki Heath'in politikasından beri Sağ, aile ve ulusu hegemonyacı kimliğinin ana temaları olarak öne çıkarmıştır. Bayan Thatcher şöyle diyor: "Aile ve ailenin korunması gerçekten yalnızca özel yaşamımızdaki en önemli şey değil, her toplumun yaşamındaki en önemli şeydir, çünkü bütün bir ulus bu birimin üzerine kurulmuştur."⁽⁴⁾

Aile, cinsellik ve ırk politikaları, ulusal siyasal söylemlerin konumlarının ve dillerinin değişmesine katkıda bulunmuştur: "Sözde aileler", AIDS, göç, etniklik ve ulusal kimlik giderek sınıfsal politikaların kodlarının yerine geçmiştir.

Sınıf hala toplumsal dinamikleri kavramayı sağlayan kavramsal bir gerekliliktir ama süreçlerinin yeniden oluşturulması ve eski sınıfsal kimliklerin ve kültürlerin zayıflaması, *öteki* kültürel ve toplumsal çatışmaların çoğalması ve yayılması ile aynı zamana denk gelmiştir. Bu geçiş döneminde yazmak benim için kişisel ve siyasal bağlamda kendimi yeniden konumlandırma süreci oldu. Benim politikam bizim hastalıklı temsili demokrasimizin egemen siyasal söylemine marjinal bir konumdaysa da, ben öznel olarak merkezden, iktidarın ve bilginin (tam ve değişmez olmasa da) merkezi kaynaklarını biçimleyen bu ideolojik, söylemsel (discursive) ve maddi yapıların içinden yazıyorum. Farklılığın kültürel politikası üzerine olan çoğu yazı marjinal konumlardan formüle edilmiştir – benim kendi etnik, cinsel ve sınıfsal konumumun Öteki olarak yapılandığı konumlara yerleşir. Feminizm, eşcinsel özgürlüğü ve siyah politikanın çıkışı bu konumları baskı ve ayırım alanlarından, direniş alanlarına dönüştürme mücadelesi vermiştir. Bunu yaparak, kimliklerin bağıntılı doğasını ileri sürerek, benim benlik duygumu dağıtmışlar, eksikliklerini ve inkarlarını ortaya çıkarmışlar ve bunlara dayanan kimliğimi parçalamışlardır.

Belki bu, Lawrence efsanesine olan hayranlığı ve bunun benim için neden bir belirsizlik metaforu ha-

Jean Paul Sartre Renault fabrikalarında. İşçi sınıfı eylemleriyle aydınlar arasında 1960'larda sıkı bağlar vardı.

line geldiğini açıklar. Bu ayırım bölgelerini arkadaşlıklar, aşk ilişkileri ve evlilikler ya da siyasal eylemleri ve dayanışmaları ile aşmış olan iktidarın ayrıcalıklı söylemleri ve yapıları içinde konumlanan bizim gibiler için, merkez ve marjinal arasındaki bu çoğu zaman mahrem, huzursuz edici ve yıkıcı ilişki dışlayıcıdır. Karmaşık cinsellik, ırk ve sınıf konjonktürleri ve ayırım ve egemenliğin katmerli ve mikro ilişkileri içinde çoğumuz, hem bireysel öznelliklerimizde hem de kişisel ilişkilerimizde bu sınırları aşarız. Kim olursak olalım, farklılık bizi merkezleştirmeyle tehdit eder. (Bu bağlamda Sağ, düzen isteği, yakınlık özlemi ve aidiyet duygusuyla bize pek az hitap eder.)

Kimlik ve Sol: Bir Düşüm

Hey arkadaş! Buradan kenté nasıl gidilir?

Ve dedi ki: Şimdi şu yeni alışveriş merkezini yapacakları yerden sağa dön. Düz git ve çevreyolunu yapacakları yeri geç ve yeni spor merkezi olacak olan yerden sola dön. Ve şu drive-in* bankayı yapmayı düşündükleri yere gelene kadar ilerle. Kesin bulursun.

Ve dedim ki: Burası olmalı.⁽⁵⁾

Hareket halinde bir yerlerden yazıyorum. Laurie Anderson'ın kayıp ve yer değiştirme üzerine postmodern ağıtı benim "sınırlara" ve "konumlara" bağımlı bir politikayı yazmaya ilişkin kendi kararsızlığımdan söz ediyor. Lynne Segal, "Slow Change or No Change: Feminism, Socialism and the Problem of Men"⁽⁶⁾ adlı denemesindeki eleştirel bir soruda, bizlerden, Sol'un hem yanında hem de karşısında olanlardan, bir yanıt bekliyor: "Sol'un bu yeni ve sert eleştirmenleri, kendilerinin nereden geldiklerini sanıyorlar ki?" Segal bizim özgün bir özgürlükçü Sol'dan geldiğimizi ve şimdi buna karşı olduğumuzu ve kınadığımızı düşünüyor. Ama sabit konumlara indirgenemeyecek daha karmaşık bir siyasal özdeşleşme sorunu ortaya koyuyor. Benim 1970'lerdeki geçmişimin öyküsü: "Özgür okul" hareketi, antinükleer politika, erkeklerin cinsiyet ayrımcılığı karşıtlığı, anarşizm ve daha sonra punk kültürel politikası. Ama ben artık orada değilim ve bunların hiçbirisi artık yok, en azından benim bildiğim biçimlerde. Benim bunlarla olan ilişkim özünde simgeseldi, Sol'la da öyle: Bu ilişki benim için görüngübilimsel deneyimlerimi düşsel homojen bir yapıya oturtmaktı. "Sol" bizim

için bir özdeşleşme terimidir. Ama son on yıllık deneyim bu Sol'un yalnızca heterojen (bunu hep biliyorduk) olmakla kalmayıp bileşenlerinin hiçbir temel ortak mantık, değer ya da politikası olamayacak kadar çeşitlilik gösterdiğini ortaya koydu. Tamamen pragmatik boyutta ya da seçim ve taktik nedenleri olmaksızın "Sol" hakkında konuşmak bir anlam ifade etmiyor-sözünü ettiğimiz nedenler bağlamında bile pek anlamlı değil.

Özdeşleşme üretken olmak durumundaysa, asla durağan ya da değişmez bir nesneyle birlikte varolamaz. Bu kendi ile yapı arasındaki bir karşılıklı değişim, bir dönüşüm sürecidir. Eğer nesne durağan kalır, gelenekler içinde kemikleşir ya da radikal bir biçimde değişen dünyadan soyutlanırsa, eğer kuramsal temelleri bu değişime uyamazsa o zaman onun kültürü ve politikaları yenileşme yeteneklerini yitirir. Yalnızca geçmişten söz edebilen simgesel dili bizi başka bir uğrakta dondurur. Meaghan Morris böylesi bir yapıya ilişkin bir öykü anlatıyor:

"Hala bu figür (Sol) olabileceği kadar efsanevi olabilir ama aslında benim politikaya ilişkin pek çok kaygımı dile getiriyor... Juliet Mitchell'in Psycho-analysis and Feminism'in yayınlanmasının hemen ardından Sydney'e yapmış olduğu ziyareti kim unutulabilir ki?.. Mitchell'in yaptığı verimli ve aydınlatıcı konuşma bittiği anda, Sol'un sesi, arka sıralardan küstahça bağırarak karabasan sesi duyuldu: "Peki Juliet, Şili'ye ne olacak?"(7)

Bu ses, kesinliklerini bırakmama mücadelesi veren; korkmuş bir çocuğun giden annesine yapışması gibi, imgesel bir kimliğe yapışmış olan "Sol'un" sesidir. Bu Oedipal drama benim kendi politik özdeşliklerimle çinlamaktadır. "Sol" benim bir an önce ötesine geçmeyi gereksindiğim ve istediğim oedipus-öncesi anneye benliyordu. Ama bu ikirciklilik, eşzamanlı aynılık ve farklılaşma ihtiyacı farklılık korkusunu gösterir. Önceki kültürel metaforuma dönecek olursak, bu öfkeli meydan okuma, sadece yitip gitmeyen, farklılıkla yüz yüze gelen ve onunla yaşayamayan çöldeki sestir. Bunu, "Sol" denilen bu düşsel yekpare anıtı ve benim onunla ikircikli özdeşleşmemi, onu terk ettiğim yer olarak görüyorum. Ayrılışım June Jordan'ın yorumundaki ruhla başlar: "Ama herkesin bir eve ihtiyacı vardır; böylece hiç değilse terk edebileceğiniz, birçok insanın da nereden geldiğinizi söyleyebilecekleri bir yeriniz olur."(8)

1983'te Komünist Parti'ye katıldım. İttifaklara bağlılığı ve Gramsci'ci hegemonya politikasının büyüyen etkisi, bana örgütlü Sol'un daha ciddi kesimlerinin farklılık politikasıyla olan çelişik ve sorunlu ilişkisini

gösterdi. 1970'lerin yeni toplumsal hareketleri sosyalizm ve Marksizmi yeni siyasal özneler ve uygulamalarla karşı karşıya getirdi. Yapısal ve kurumsal eşitsizliklerden Sol'un benimseyebileceği bir dille söz ettirilese de, tepkici politikaları "eski" ve "yeni" Sol'ların ve kuramsal yapılarının başa çıkabileceği bir boyutta olmaktan çok uzaktı. Batı Marksizminin büyük resimlere verdiği önem ve sınıfsal güçlerin nesnel ilişkilerini "vurgulama" uygulaması bu gelişen uzlaşmaz çelişiklere hitap edemiyordu. Yeni toplumsal hareketler, siyasal parametreleri kişisel ve özel yaşamı kapsayacak biçimde değiştirerek,

Sol'un dar eşitlik kavramını çökertip Marksizm'in bu yeni özne politikasında yetersiz kaldığını ortaya koydular. Yeni siyasal bileşenlerin doğuşunu sağlayan Sol aynı zamanda onların farklılıklarını inkar etmeye çalıştı. Bütün toplumsal ilişkileri sınıfın belirleyici varlığına indirgeyen dar bir ekonomik materyalizm tanımı bu farklı kimliklerin temel homojenliğini kanıtlamaya çalıştı.

Ortaya çıkan yeni özgürlükçü "Yeni Sol" toplumsal hareketlerin özerk doğasını tanıyan bir başka konum vaat etti. Ağırlıklı olarak ev işgalleri, feminizm ve cinsel politika gibi toplumsal sorunlar etrafında örgütlenerek, örgütlü Sol'un hiyerarşik ve devletçi geleneklerinden ayrıldı. Benzer gruplar ve bilinç yükselmesi terapi ve yeni kişisel ve cinsel ahlak biçimleri sınıf politikasının geleneksel bağlamı içine sokuldu. Ama heterojen doğasına, eylemlerinin çeşitliliğine ve yeni toplumsal hareketlerin bölümleri ile olan karşılıklı ilişkilerine rağmen, kuramsal temeli Marksizm'in klasik kavramı içinde kaldı. Bu Yeni Sol'un, toplumsal hareketlerin yeni öznelerinin farklı belirlenimlerini ve karşılıklı ilişkilerini kuramlaştırma yetisini yok etti. Sonuç olarak, "Big Flame" gibi topluluklar uzlaşmaz toplumsal çelişkileri hâlâ sınıf politikasına indirgeyen bir politikaya bağlı kaldı. Farklılıkları bir homojenlik içinde birleştiren temel bir bütünlük inancı devam etti.

Ortaya çıkan yeni özgürlükçü "Yeni Sol" toplumsal hareketlerin özerk doğasını tanıyan bir başka konum vaat etti. Ağırlıklı olarak ev işgalleri, feminizm ve cinsel politika gibi toplumsal sorunlar etrafında örgütlenerek, örgütlü Sol'un hiyerarşik ve devletçi geleneklerinden ayrıldı. Benzer gruplar ve bilinç yükselmesi terapi ve yeni kişisel ve cinsel ahlak biçimleri sınıf politikasının geleneksel bağlamı içine sokuldu. Ama heterojen doğasına, eylemlerinin çeşitliliğine ve yeni toplumsal hareketlerin bölümleri ile olan karşılıklı ilişkilerine rağmen, kuramsal temeli Marksizm'in klasik kavramı içinde kaldı. Bu Yeni Sol'un, toplumsal hareketlerin yeni öznelerinin farklı belirlenimlerini ve karşılıklı ilişkilerini kuramlaştırma yetisini yok etti. Sonuç olarak, "Big Flame" gibi topluluklar uzlaşmaz toplumsal çelişkileri hâlâ sınıf politikasına indirgeyen bir politikaya bağlı kaldı. Farklılıkları bir homojenlik içinde birleştiren temel bir bütünlük inancı devam etti.

1980 başlarındaki ekonomik gerileme özgürlükçü Sol'un sonunu getirdi. Kusurları ne olursa olsun, Marksizm'in yeniden değerlendirilmesini ve farklılık politikaları yardımıyla mücadele edilmesini sağladı; bunun en iyi örneği belki de *Beyond the Fragments* girişimidir. Bu, 1970 başlarında, Gramsci'nin yazılarının yeniden keşfedilmesiyle başlayan bir süreçtir. Bu Gramsci'ci güç, kısmen, İngiltere Komünist Partisi'nin *The British Road to Socialism*'in 1977 versiyonu olan Strateji belgesinde yer almıştır. Çözümleme ve stratejileri Gramsci'ci "Avrupa komünizmi ile eski Komünist Enternasyonal'in geleneksel Marksizm-Leninizm'inin çelişen talepleriyle yazılmıştır. Geniş demokratik cephe, yeni

toplumsal hareketlerin siyasal önemini tanıma ve onları işçi hareketiyle ittifaka sokma yolu olarak düşünülmüştür. İttifakın özünde sorunsuz bir homojen işçi sınıfı imgesi vardı. Sonuç olarak ittifakların olsa olsa ancak pragmatik ve araççıl (instrumental) olabileceği kavramına ulaşıldı. Sınıf ve parti siyasal ilişkilerin dışında tutulduğundan dönüştürücü bir politikanın varlığı olanaksızdı. Bunlar Marksist-Leninist ortodokslik içinde sorgulanamaz kesinlikler ve ittifakların örgütlenme alanı olarak kaldı. Ve siyasal literatürde önemli rol oynayan Kadınlar, Siyahlar ve Eşcinseller üçlü yönetimi doğdu ama bunun sol politikanın pratik faaliyetlerinde yer almaması Marksist pratik içinde derin rahatsızlığa yol açtı. Karışıklık, cinsellik, ırk ve cinsiyetin (gender) sınıfla herhangi bir siyasal bağlantısı olamayacağı varsayımından kaynaklanıyordu. Özerklikleri tanınmıştı ama Marksizm'in kuramsal dili ve kategorilerinin bir sonucu olarak "kadın meseleleri", "eşcinsellik sorunu" ve "ırk problemi" böylece akıntıya bırakıldılar; bu terimler bunların öteki insanların sorunu olduğunu ima ediyordu ve cinsiyet ayrımcılığı, ırkçılık ve homofobi dışarda bir yerlere atıldı. Kaba bir sınıf indirgemeciliğini reddeden geniş demokratik ittifaklar politikası, önceden varolan kararlı bir sınıf dayanışması dışında, bu farklı bileşenler arasında herhangi bir ilişkiyi kuramsallaştırmadı. Toplumsal hareketlerin farklı siyasal uygulamaları ile Sol ve işçi hareketine yönelik eleştirileri, bir tür siyasal karantina altına alındı. Kültürel muhafazakarlıkla birleşen bu kuramın başarısızlığı erilleşmiş, hiyerarşik ve demokratik olmayan yapının devamını sağladı. Komünist Parti (KP), demokratik merkezîyetçi yapısı ve Fordçu seri üretim ve kitlesel sınıf politikası çağına bağlılığıyla, kendi politik retoriği ve temsiliyle çağın gerisinde kaldı.

KP değişen siyasal manzaraya uyum sağlama mücadelesi verirken, İşçi Partisi içindeki Sol gruplar da yeni toplumsal hareketleri ve bileşenlerini yerel hükümet politikasına dahil etmeye çalışıyordu. 1980 ortalarına kadar, bu öğelerin baskın siyasal ifadesi, her kimliğin doğasının değişmezliğini varsayan bir "koşulsuz politikalar" biçimini almıştı. ırk, cinsiyet ve cinsellik politikalarıyla olan yenilikçi ilişkilerinde belediye sosyalizminin yeni biçimleri, bu kuramsal zayıflık nedeniyle sarsıldı. Tıpkı KP'nin geniş demokratik müttefikleri gibi, özerkliği tanıdı (hatta KP'ye oranla daha az ölçüde) ama bu farklı mücadele ve politikaların karşılıklı ilişkilerini tanımadı. İnsanların biçimlenişlerini ve kimliklerini birden fazla ilişki bağlamında, örneğin, aynı anda ırk ve sınıf bağlamında düşünemiyordu. Toplumsal hareketlerin içindeki ve aralarındaki farklılıkların karmaşıklığıyla da başa çıkamıyordu. R. W. Connell:

"Nihai çözümlemede, koşulsuzculuk erki tanıyabilir ama çözümlemesinden uygulamalı politika ögesini çıkartır: Tercih, kuşku, strateji, planlama, hata ve dönüşüm" der.(9) Bireyler tıpkı bir pastanın katları gibi çok sayıda baskı kategorileri içinde toplanır – siyah, eşcinsel, işçi sınıfı, sakat. Bu deneyimler arasında karmaşık bir etkileşimin varlığı bir anlam ifade etmez.

Bir kesinti ve azalan kaynak ortamına karşı yerel yöneticiler, çatışma eğilimlerini yönetsel iyileştirmelerle çözmeyi amaçlayan Fabian tarzı bir politika uyguladılar. Bu siyasal çıkmaz içinde, ahlakçılık, öfke, güvensizlik ve hizipçilik gelişti. Sonuç diyalog eksikliği oldu. Beyazlar ırklarından utanıyor, erkekler cinsiyetlerinden ötürü suçluluk duyuyor ya da ihtiyatlı davranıyorlardı ve cinsellik herkesin çekinerek dolaştığı bir arena haline geldi. Bunların politika ve açıklamalarının meşruiyeti ait olduğu baskı kategorisi tarafından onaylanıyordu. Siyasal ahlakçılık, tekbiçimciliği teşvik ederek ve entelektüel ataleti sağlayarak kimliklerin sınırlarını denetlemeye başladı. İşçi Partisi içindeki mücadelelerinde "azınlıkların" siyasal bağlılığını son derece dikkatli bir biçimde kazanmaya başlayan "katı sol"ca dile getirilen yeni bir "işçilik" ya da köktencilik oluşmaya başladı.

1984-85 madenci grevi, Sol'un sınıf-temelli politikaya yönelik herhangi bir revizyonu reddeden kesimlerinin haklı çıkması olarak yorumlandı. Burada, işçi sınıfının bütün bir yaşam biçimini savunduğunu ve beyan ettiğini ilan ettiler. Bir tür sansür ve bununla birlikte olayların daha karmaşık olabileceği görüşünü ya da herhangi bir eleştiriyi şiddetle reddeden bir sol şovenizm gelişti. Herhangi bir öncelik sorgulaması, örneğin grev gözcülüğü üzerine bir tartışma, sınıfa ihanet ya da orta sınıf bozgunculuğu suçlamalarıyla karşılaşılıyordu. Grev dönemi, kendisinin ahlaksal doğru olduğunu iddia eden bir sınıf politikasının egemenliği altındaydı – kızgınlığı, toplumsal ve siyasal gerçeklik üzerindeki azalan etkisi ile doğru- dan bağlantılıydı. Bu bağlamda madenci grevi "Sol'un son anlarını simgeliyordu. Erkek sendikacılığının siyasal maşizmi egemendi: Yine Saltley Gate gerçekleşecekti. Aksi takdirde herkes birden batacaktı. Sol'un eleştiri yetisine ve strateji duygusuna sahip kesimleri susturulmuş, İşçi Partisi'nin sağ kanatı ve sol şovenizmin ahlaksal tiranlığı arasında sıkışmıştı.

Bunun en açık kanıtı, Maden Ocaklarının Kapatılmasına Karşı Kadınlar Hareketi'nin çıkışına, sol şovenistlerin yanıtı olmuştur. Kadın grupları, feminizmi alakasız bir burjuva politikası olarak suçlamak için kullanılmıştır. Sonuç olarak, erkek-güdümlü sol, grev ilerledikçe ortaya çıkan yeni siyasal biçimlerin siyasal itaati-

ni sağlayacak üslubunu ve uygulamalarını sürdürebilmiştir.

Azınlık toplulukları, eşcinsel ve lezbiyen gruplar, toplum örgütleri ve feminist politikayla gelişen yeni ittifaklar, grevin, tek bir mücadele içinde birleşmiş homojen işçi sınıfı grevi olduğuna ilişkin solcu iddiaya meydan okudu. Toplumdaki heterojen farklılıkları yansıtan bu yeni ittifaklar yeni bir radikal ortaklaşacılığın esasını simgeliyordu. Kadınların imgeleri ve temsilleriyle grevin solcu söyleminin bir parçası olduklarını belirtmek gerekir ama kadınların siyasal katkıları, erkeklerin yanında bir sınıfsal dayanışma politikası temsil etmenin ötesinde marjinal kalmıştır. Kadınlar grevin simgesel bir motifi olmuş, cesaretleri ve esneklikleri övülmüş ama cinsel farklılığın ve feminist politikanın doğruluğunun inkarıyla astlaştırılmışlardır.

Grev, sınıf ve öznellikler etrafında sol şovenizme karşıt yeni devrimci politika biçimleri üretmiştir. Bu yeni sınıf kavramı, erkekler ve kadınlar, siyahlar ve beyazlar ve heteroseksüeller ve homoseksüeller arasındaki değişen ilişkiler içinde oluşmuştur. Grevin gündelik yaşamı, yeni ortaklaşa kimliklerin izlerini taşıyan dönüşümlü bir politika üretmiştir. Yeni ittifakların oluşumuyla, onları başlangıçta yaratmış olan kimlikler ve toplumsal ilişkiler dönüşmüş, kategori politikalarının sınırlarını aşmıştır. Gramsci'nin yazmış olduğu gibi bu tür siyasal kimlikler, "yeni tarihsel dönemin ilk temsilcileri" olacaklardır, "yeni ideolojik ve kuramsal bir bileşimin çekirdeğidirler. Daha önce ikincil ve ast hatta tesadüfi olan artık birincil olacaktır."⁽¹⁰⁾

Kimlik ve toplumsal oluşumların siyasal olarak aktarılabilir ve tam olmayan niteliklerinin üzerinde durduğundan, Gramsci'nin yorumu, farklılığın kültürel politikasını desteklemektedir. Marksizm'in birçok yorumunda, en liberal anlarında bile, ekonomik temelde ve üst-yapı arasında doğrudan bir karşılıklı ilişki olduğu varsayılır. Sınıf "ezelden beri" belirleyici bir öge olarak görülmüştür ve bileşenlerinin yalnızca nesnel koşullarını tanımları yeterlidir. Ama siyasal kimliklerin ve özdeşleşmelerin oluşturulması böylesi tekil ve öngörülebilir bir mantığa indirgenemez. KP'nin geniş demokratik ittifakının başarısızlığının ve belediye sosyalizminin yeni toplumsal hareketlerle olan ilişkisinin kötü sonuçlanmasının nedeni bu yeni siyasal kimliklerin sabit kategoriler olduğu varsayımdır.

Madenci grevinin siyasal ittifakları kimliğin tek bir sınıfsal mantığa indirgenemezliğini göstermiştir. Kimlik, deneyimlerin ve öznel konumun farklı öğelerinden oluşur ama eklemlendikleri zaman, özgün öğelerinin

toplamından daha fazla birşey haline gelir. Örneğin, sınıfsal öznelliklerimiz yalnızca cinsiyetimizle yan yana birlikte varolmazlar. Daha çok sınıfımız cinsiyetleşmiş (gender), cinsiyetimiz ise sınıflaşmıştır. Bu öğelerin bir "üçüncü terim" içinde bir araya gelmesi sürecine eklemlenme denir.⁽¹¹⁾

Farklılık: İki Adım Ötesi

Gramsci bu eklemlenmeyi "eleştirel ayırtılandırmanın başlangıç noktası" olarak tanımlamıştır: Bu, kişinin gerçekle ne olduğunun bilinci ve bir envanter bırakmaksızın sonsuz

izler bırakmış olan, şu ana kadarki tarihsel sürecin bir ürünü olan "kendini bilmektir".⁽¹²⁾ Kimlik, içinde yaşadığımız toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkilerle geçmişimizin konjonktürünü ortaya çıkarır. "Her birey yalnızca varolan ilişkilerin sentezi değil aynı zamanda bu ilişkilerin tarihinin de sentezidir. O geçmişin bir özeti-⁽¹³⁾ dir." Kimliklerimizin oluşturulması, ancak bu eklemlenmenin bağlamı içinde, günlük yaşamımızla, ekonomik ve siyasal itaat ve egemenlik ilişkilerinin keşilmesi içinde anlaşılır. Bu karmaşık kimlik yapılanmasına hakim olacak ve onu belirleyecek nihai bir karar verici mantık yoktur. Althusser'in, nihai durumu belirleyen "Ekonomi Hazretleri" olduğu ünlü deyişinin tersine⁽¹⁴⁾, onun varlığının ilk anda hissedildiğini, eklemlenmenin koşullarını hazırladığını ama asla sonuçlarını belirlemediğini ileri sürmek daha doğru olur.⁽¹⁵⁾ Marks'ı başka sözcüklerle tekrarlayacak olursak, tarihi insanlar yapar ama kendi seçtiğimiz koşullar altında değil.

Bu eklemlenme politikası değişmezlik ve özcülüğün her türlü biçiminden kaçınır; toplumsal, siyasal ve sınıfsal oluşumlar (formations) a priori varolmazlar, eklemlenme ürünüdürler. Stuart Hall bunu "hiçbir şeyin hiçbir şeyle gerekli ya da temel karşılığı olmaması"⁽¹⁶⁾ politikası olarak dile getirmiştir, bu, toplumsal ilişkilerin temel bütünlüğü olduğunu varsayan Marksizm'e büyük ölçüde ters düşmektedir. Marksizm'in evrenselci tahminlerinin yer değiştirmesi ve toplumsal bütünlük kuramı iddiası bizi yeni kuramsal alanlara götürmektedir. Marksizm'in bu "yapıbozumu"nun amacı onun emek-sermaye çelişkisinden ve sınıf kategorilerinden vaz geçmek değil, ama onun belirli dokunulmaz terimlere yüklediği ayrıcalığın yanlışlığını kanıtlamaktır..

"Bu, Marksist kuramın savlarının ve doğruluk alanının sorgulanması olayı değildir; biz bu kuramın içine derinden işlemiş olan birşeye karşıyız: Yani, tek istediği kategorileri aracılığıyla tarihin özünü ya da temel anlamını mı kavramaktır?"

Laclau ve Mouffe bu retoriksel sorularına olumlu yanıt veriyorlar.

Farklılık kültürel politikasının çıkışı yeni siyasal özneler ve kültürel kimliklere olduğu kadar, Britanya sosyalizmine egemen olan solcu politikaya karşı da bir yanittir. Kimlik ve farklılığın anlaşılmasını sağlayan, Jacques Derrida'nın (ve diğerlerinin), Marksist kuramın eksikliklerinin anlaşılmasına yardımcı olan postyapısalcı yazılarıydı. Özcülüğün ve sınıf indirgemeciliğinin tasfiyesi, potansiyel siyasal çatışma alanlarının çoğalmasını sağlamış, sosyalist politikanın dar kuramsal parametrelerini kırmıştır. Yaşamın hangi alanında olursa olsun, her toplumsal ilişki, her öznellik potansiyel bir çatışma alanıdır. Böyle bir politika artık yalnızca tekil emek ve sermaye mücadelesiyle yüzleşmekle kal-

İkicilik dağılma ve yansıtma ile aynı biçimde çalışır: Merkez kaygılarını, çelişkilerini, akıldışılıklarını ast terime yükler, onu kendi kimliğinin antiteziyle doldurur; Öteki, bütün yabancılığıyla, merkezin çok iyi tanıdığı ama kendisinin dışına yansıttıklarını gösterir ve simgeler.

maz, çağdaş toplumsal ve siyasal çatışmaların çoğalması ve yayılmasına hitap edebilen bir karşıkültür olma potansiyelini de elinde bulundurur. Toplumsal hareketlerin ve kültürel kimliklerin özerkliğini kabul ederek ancak karşılıklı bağımlı doğalarını da tanıyarak bireysel tarihsel eylemliliğe yer açar. İnsani niyetlerimiz ne başka bir yöne sapmıştır ne de "ezelden beri" vardır, onlar daha çok karmaşık bir farklı öğeler matrisinin ürünleridir. "The Relation of the Poet to Daydreaming"de Freud arzular üzerine konuşurken bu niyet sürecini yakalamıştır:

"Böylesi bir örnekle, arzunun, geçmişin kalıplarına dayanan bir gelecek tasarlamak için şu andaki bir olayı nasıl kullandığını göreceksiniz."(18)

Derrida'nın politikaya karşı olan çekingenliğine ve Marksizm'e bağlanmayı reddetmesine karşın, yazıları farklılığı kuramlaştırabilecek bir dil sağlamıştır. Bir filozof olarak, tüm anlam hiyerarşilerimizin kaynaklandığı, kimi doğru ya da içkinliğin başlama anına dayanan Batı bilgi sistemlerinin yapıbozumuna girişmiştir. Bu anlamlamayı aşan anlamın güvencesine bağımlılık sözmerkezcilik (logocentrism) olarak adlandırılır. Onun ileri sürdüğü evrensel doğru sayılarak böylesi bir bilgi sistemi kültürel bölünmüşlüğü gizler ve farklılığı hiyerarşik ilişkilerini koruyan erk yapılarının üstünü örter. Düşüncenin bu sözmerkezci biçiminin merkezi ikili işlemlerin ve ayrımların sistemidir. Bu seçkin ve doğruyla yetkilendirilmiş terimler, olmadıklarını dıştalarak ve marjinalleştirerek bu statüye ulaşırlar. Bu iki-

ciliğe (binarism) dilimize işleyen cinsel ayrımcı yapı iyi bir örnektir. Etkin-edilgin, kültür-doğa, akılcı-duygusal, sert-yumuşak, eril-dişil – bu ikilikler cinsiyetçi anlamlar taşırlar: Bunlar kadınların egemenlik ve baskı altında tutulmalarını destekleyen ve meşrulaştıran tarihsel ve ideolojik erklerin ürünleridir.

Söylemsel ve maddi etkinliği içinde, bir terim merkezi temsil eder, dışlanan terim ise marjinaldir. İkicilik, anlamın dil içindeki heterojen olasılıklarını sabit itiyeye bölmüşlükler içinde toplayarak farklılık potansiyelini kutupsal karşıtlıklara indirger. Anlamın bu akışkanlığı yeni kimliklerin doğuşunu düzen ve disiplin altına alır. Anlamın olasılıklarının sabitlenerek dondurulduğu işte bu noktada kenar oluşur. Ama bu, merkezi terimin dış sınırlarını belirleyen basit bir çizgi olmanın ötesindedir çünkü bir ek işlevi görür, merkezin eksikliklerini ve aynı zamanda kimliğini tam olarak tanımlamak ve onaylatmak için nelere gereksinimi olduğunu gösterir. Böylece o her ne kadar merkezin yerinden edilen bir parçasıysa da gene de onu kendi kimlik-sizliğinde tanımlayan bir bütünleyicidir.

İkicilik dağılma ve yansıtma ile aynı biçimde çalışır: Merkez kaygılarını, çelişkilerini, akıldışılıklarını ast terime yükler, onu kendi kimliğinin antiteziyle doldurur; Öteki, bütün yabancılığıyla, merkezin çok iyi tanıdığı ama kendisinin dışına yansıttıklarını gösterir ve simgeler. Marjinalliğin bu süreç ve temsillerinde baskın söylem ve kimliklerin özünde bulunan şiddet, çatışmalar ve nefret ortaya çıkar – ırkçılık, homofobi, kadın düşmanlığı ve sınıf aşağılamaları bu cephenin ürünleridir. Ama merkezin bir eki olan kenarın bir direnme alanı olması doğasında vardır. Varlık iddiası egemen, hegemonyacı oluşumların öznelliklerini, söylemlerini ve kurumlarını meydana getiren bu bilgi biçimlerinin yapısını bozmakla tehdit eder. Burada, erk ilişkileri ve tarihsel güçle anlamı kutupsal karşıtlıklar içinde örgütledikleri noktada, dil bir mücadele alanı haline gelir. Farklılık patolojik bir hale gelip meşruluğu reddetse bile, yeni terimler ve yeni kimlikler kenarda yaratılır. "Siyah Güzeldir", "Kızkardeşlik Güçlüdür", ve "Eşcinsel Gururu" gibi eski savlar ikiciliğin ötekilik mantığını kırmıştır.

Raymond Williams'ın "Structures of Feeling"de söylediği gibi, kimlikler bu konumda oluşturulur. Williams'a göre, yeni toplumsal grupların ve öznelliklerin beliren kimlikleri, söylemi ve dili bu kimliklerin deneyimlerini tam olarak dile getirmesine izin vermeyen bir egemen kültürle karşı karşıya gelir. Williams bu düşünce söyleme mücadelesini "anlambilimsel kullanılabilirliğin (availability) en kenarında"(20) olmak olarak tanımlar. Bizi kendimize ve ötekilere karşı temsil edecek gerekli sözcükler pek de bizim kavrayışımızda değildir. Duygu yapısı, deneyim ve dil arasında kalmıştır,

Peter Middleton bunu kendilerinin olan dönüşlü (reflexive) kendini anlama terimlerini henüz bulamadıkları bir tamamlamamış toplumsal ilişkiler durumu" diye tanımlar.(21) Williams, yalnızca dili toplumsal ilişkilerin tarihsel süreci içine yerleştirmekle kalmaz, anlamı (signification) da, insanların coşku, gereksinim ve duygularıyla ilişkili olarak bir yere koyar. Bize miras kalan kurumsal söylemlerin cinsiyetçi doğası içinde, duygu akılcılığına göre her zaman ikincil konumda yer almıştır. Williams bu kutupluluğa duyuların bilişsel (cognitive) olduğunda ısrar ederek karşı çıkar: "Düşünceye karşı duygudan değil, hissedilmiş düşünceden ve düşünölmüş duygudan söz ediyoruz." (22)

"Duygu yapıları" soyut bir dilbilimsel alanın ötesine geçmemizi ve böylece öznellikten ve kimlik oluşturmaktan söz edebilmemizi sağlar. Ancak, bu dil aracılığıyla duygu oluşturulması (ve tersi) cinsiyetçi bir süreçtir, kızlar ve oğlanlar Oedipus kompleksinin karmaşalarını ve 'ilk sevgi nesnelerinden' ayrılmalarını aktarıırken, dilin olanakları ve deneyimle olan bağlantısı kızlar ve oğlanlar için farklıdır. Cinsel farklılık, duygularımızın dille olan ilişkisi üzerinde önemli bir rol oynar ve psikoanaliz kuramlarına dönerek, farklılığın kültürel tanımı içinde yapılanmış yoğun duyguları açığa çıkarmaya başlayabiliriz. Bir kültürel politika astlaşma deneyiminin yaratmış olduğu birçok mevkiye hitap edebilmelidir – erkeklerin kadınlara uyguladığı şiddet, ırkçılık, homofobi, çocukların işkence ve tacize uğraması, sınıf üstünlüğü vb. Bu derin önyargı yapıları, aşağılama ve nefret merkezin kenara olan karşılığıdır. Dönüşlü bir politika kendimizi anlamamıza, kültürel-siyasal kimliklerimizin biçimlenmesine ve bunların nasıl geniş sembolik ve siyasal özdeşleşmelere karşılık geleceğine yardımcı olur.

Bugün, bu dönüşlü farklılık politikası bizi bir geçiş süreci içine sokmaktadır. Zayıflayan eski siyasal özdeşleşmeler ile henüz oluşum ya da doğma sürecinde olan yeni kimlikler arasında kalmış durumdayız. Laurie Anderson'ın "Big Science" adlı şarkısındaki "kent manzarası gibi geleceğin simgesel izleri mevcuttur ama hala betimlenmeleri ya da somut varlıkları yoktur. Yeni politikaların ve yeni öznelliklerin keskin ucu bu marjinalite ilişkisi içinde varolmaktadır. Ama burada bir paradoks söz konusudur; kenar direnir kendi sözcüklerini bulduğu zaman, yalnızca bunları bastıran baskın söylemleri ve kimlikleri merkezileştirmekle kalmaz, kendi anlamını da dönüştürür. Merkezi kendi farklılıklarıyla istila ederken, kendi içsel farklılıklarını da geliştirmeye başlar. 1970 sonları ve 1980 başlarındaki ka-

dın hareketi bunun bir örneğidir. Lezbiyen, siyah ve işçi sınıfı feminist politikaları feminizme kendi farklılığına dayanan doğalarıyla karşı koydular. Feminizm femi-

nizmlerini tanımak zorunda kaldı. Kimlik, asla durağan bir konum değildir, geçmişinin ve ne olacağının izlerini taşır. Kimlik, farklılıklar oyununda ve kendi yaşamlarımızın anlatısında kesin olmayan geçici bir noktadır. Ama böylesi bir anlayış, kimliklerin değişimini ve sapmalarını kabullenirken, sınıf oluşumunun söylemsel olmayan öğele-

rini ve herkesin nereye ve ne kadar gidebileceğini belirleyen, güçlü kısıtlayıcı bir rol oynayan sermaye mantığını da gözardı etmemelidir.

Yuva Ondan Söz Ettiğimiz Yerdir.

Modern yaşam bize, tarihte benzeri olmayan insan gelişiminin gelecek umudunu elinde tutan birçok özne konumları ve potansiyel kimlikler yükler ama aynı zamanda bunlar parçalanma ve psikoza yol açabilecek bir açmazı temsil ederler – kişisel, ortak ve ahlaki sınırlarının yokluğu yüzünden korku içindedirler. Bu "ardına kadar açık" postmodern dünyada bedenlerimiz; tarihsellik ile kendi ortak ve kişisel geçmiş bilincimiz için çok gerekli olan uzaysal ve dünyasal koordinatlarından yoksundur. "Ait olmama" bir gerçekdışılık duygusu, soyutlanma ve tamamiyle dünyadan "kopma" böylesi bir kültürün içindeki yaygın hastalık olacaktır. Dış dünya ile olan ilişkilerimizdeki çatlak, kendi kendimizle olan ilişkimizdeki parçalanmayla benzer kılınır. Bizim kimlik ve kişisel tutarlılık ve anlaşılabilirlik mücadelemiz bu içsel ve dışsal, kendi ve öteki arasındaki eşğin merkezinde yer almaktadır.

Eğer bu benlik duygusunu oluşturamazsak, şizofren ve rahatsız bir varlığa kalan tek uygulanabilir alternatif çekilme ve saklanmadır. Yalnızca kendimizi temsil edebileceğimiz ve kabul ettirebileceğimiz bir kişisel bütünlük duygusuna sahip olabildiğimiz zaman – bu yuvadır, aidiyettir. Eartha Kitt, BBC Radyo 4'te Anthony Clare'ın yaptığı röportajda beyaz ırkçılık ile içinde büyümüş olduğu siyah topluluğun kendisini reddetmesinden ötürü yaşamış olduğu umutsuz tarihsel açmazı anlatırken Clare ona yuvasının neresi olduğunu sorar. "Yuva benim içimde" diye yanıtlar.(23) Birçok insanın kendisini kayıp ve güvensiz hissettiği bir zamanda kendimi siyasal ve kişisel olarak konumlama çabası olan bu yazıya beni geri döndürüyor. Benim bu imgesel Sol'la olan özdeşleşmem, her zaman hislerin en kaypak olanını, aidiyet duygusunu arayışım sonucu olmuştur. Bir yerlerde, benim için önceden varolan bir yer olduğu inancı vardı – bütün yapmam gereken onu

bulmaktı. Ancak kolayca içine girebileceğimiz hiçbir hazır kimlik ya da kategori yoktur.

T.E. Lawrence, bu belirsizliğin yanıtını RAF'daki yaşamın anonimliğine ve disiplinine çekilmekte bulmuştu. Postmodern dünya belki de bize daha fazla seçenek sunmaktadır. Bu yeni yaşam biçimleri, daha demokratik ilişkiler ve yeni öznellikler mücadelesi içinde yuvaya dönüş söz konusu olamaz. Bu tür bir politika, "yuva"nın keşfi ve yapılması olmalıdır— postmodern ve onun toplumsal parçalara ayırmasının ötesine geçen değerler ve ortaklıkların biçimlenişi. Ve "yuva" sözcüğünü burada yalnızca kendi ve kimlik duygusu oluşturmak için değil, aynı zamanda farklılığın değerini bilen ve kendi çeşitliliği içinde gelişen bir kültürün motifi olarak kullanıyorum. Farklılık kültürel politikasının görevi, parçalara ayrılmış, kendisinin aleyhine dönmüş, insan özerkliğini ve yaratıcılığını yok eden bir sınıfsal sistem tarafından zehirlenmiş bir sivil toplumla yüzleşme olmalıdır. İşçi Partisi'nin toplumsal ilişkilerin dönüşümü yerine kabullenilmesini öneren "değerlerin gözetilmesi" çağrısından daha fazlasına ihtiyacımız var. Bir iyileştirme ve onarma kültürü gereklidir, toplumumuzdaki şiddet, baskı ve kişisel aşağılama büyük boyutlardadır. Bireylerin erki azaldıkça daha fazla marjinalleşip daha fazla amaçsızlaşıyorlar. Çağdaş bağlamda belki de ana babalarının elinde çocuklar en büyük acıyı çekiyor ve eşitsizlik ve ayrımcılık nedeniyle, kültürümüz onların acısına, aşağılanması ve utancına sırt çeviriyor.

Bitirirken, televizyonda görmüş olduğum, Rüşdü karşıtı yürüyüşü protesto eden (Mayıs 1989) "Kökten-dinciliğe Karşı Kadınlar" grubunu hatırladım. Beyaz ırkçıların ve bazı Müslüman erkeklerin saldırısına uğrayarak, "arada kalma", ne oraya ne buraya ait olmama durumuna itildiler. Ancak kendi kişisel, siyasal mücadeleleri aracılığıyla bu belirsiz melezlik durumunun üstesinden gelebileceklerdir. Yeni kimlikler yaratarak ırk ve cinsiyet politikalarında yeni bir konjonktür oluşturacaklardır. Açmazları, aslında Rüşdü olayının kendisi, farklılığın içinde karşılaştırılmaz bir öge olabileceğini akla getirmektedir. Ama kültürler ve kimlikler asla tamamen ayrı, homojen varlıklar olamazlar; aksine farklılıkların karşılıklı ilişkileri çeviri ve müzakere ile belirtilir. Farklılığın kültürel politikası, yeni etik ve demokratik yapılar aracılığıyla kıyaslanamazlık ile birlikte, hem farklılığı tanıyan hem de onun uzlaşmaz çelişkilerini (antagonisms) çözmeyi yüklenmiş bir kültür içinde yaşamak demektir. Bu, birlikte yaşamayı öğrenmeliyiz diyen şu eski liberal özdeyişe önem veren bir kültür ve bireysel duyarlılık demektir-birlikte yaşamayı, değer ve iktidar hiyerarşilerine dayanan muhalefetler oluşturmaya çalışarak ya da kutupluluk politikası aracılığıyla değil, itaat ve ayırım ilişkilerini değiştirerek ve kendimizin ötekiliğini kabul ederek öğrenmeliyiz.

Notlar:

1. Saul Bellow, Michael Ignatieff ve Martin Amis ile konuşma, *Voices: Modernity and its Discontents*, Spokesman / Hobo Press, Londra 1987.
2. Jean Baudrillard, "The Politics of Seduction"dan alıntı, Suzanne Moore ve Stephen Johnstone ile konuşma, *Marxism Today*, Ocak 1989.
3. Jean Paul Sartre, *Being and Nothingness*, Methuen, Londra 1972, s. 138.
4. Margaret Thatcher, Julie Cockcroft ile görüşme, *Daily Mail*, 4 Mayıs 1989.
5. Laurie Anderson, "Big Science", Big Science albümünden, Warner Brothers 1982.
6. Lynne Segal, "Slow Change or No Change: Feminism, Socialism and Problem of Men", *Feminist Review*, (The Past Before Us-Twenty Years of Feminism), Routledge, Londra 1989.
7. Meaghan Morris, "Politics Now", *Pirate's Fiancée: Feminism. Reading. Postmodernism*, Verso, Londra 1988.
8. June Jordan, "Living Room", *Notes Towards Home*, Thunders Mouth Press ABD 1985.
9. R. W. Connell, *Gender and Power*, Polity Press, Cambridge 1987.
10. Antonio Gramsci, *Selection from Prison Notebooks*, Quintin Hoare ve Geoffrey N. Smith çevirisi, Lawrence & Wishart, Londra 1971, s. 195.
11. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, "Beyond the Positivity of the Social: Antagonisms and Hegemony", *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, Londra 1989.
12. Antonio Gramsci, "Notes for an Introduction and Approach to the Study of Philosophy and the History of Culture", (editör) David Forgacs, *A Gramsci Reader*, Lawrence & Wishart, Londra 1988, s. 326.
13. Aynı eser.
14. Louis Althusser, "Contradiction and Overdetermination", *Lenin and Philosophy*, NLB / Verso, Londra 1971.
15. Stuart Hall, Mayıs 1988'de, London School of Economics'de Marxism Today'in düzenlediği "68 Gösterisi".
16. Stuart Hall, "Minimal Selves", *ICA Document 6*, Identity, Londra 1987.
17. Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, "Introduction", *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, Londra 1987.
18. Sigmund Freud, "Creative Writers and Daydreaming", Art and Literature, Böl. 14, Pelican, Londra 1987.
19. Raymond Williams, "Structures of Feeling", *Marxism and Literature*, Oxford University Press, Oxford 1977.
20. Aynı eser.
21. Peter Middleton, "Why Structure Feeling", *News from Nowhere* (Raymond Williams: Third Generation) No. 6, Oxford, ilkbahar 1989.
22. Raymond Williams, aynı eser.
23. "In the Psychiatrist's Chair", BBC Radyo 4, Temmuz 1989.

(*) drive-in: İnsanların arabalarından inmeden hizmetlerinden yararlandıkları yer. (y.n.)

Türkçesi : İrem Sağlamer

Büyük Ekonomisi; Kâr-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi^(*)

Ar. Gör. Dr. Fuat Ercan

1. Giriş:

Parasal değişkenler ve bu değişkenlerin etkileri 1970'lerle birlikte dünya-ölçeğinde işleyen bir süreç haline gelmiştir. Dünya ölçeğinde ekonominin artan oranda parasal düzenlemelere konu olması, ekonomik yaşam üzerinde finansal değişkenlerin öneminin artmasına yol açmıştır. Üretken sermaye yatırımlarının hızının kesildiği günümüz ekonomisi, kapitalizme içkin olan bir eğilimin daha da güçlenerek ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kapitalist ekonominin tarihsel olarak belirli dönemlerinde spekülâtif aktiviteler ivme kazanır.

Finansal işlemlerin kapitalizmdeki temel işlevi süregelen üretken faaliyetleri desteklemek olurken, bu hiyerarşik ilişki tarihsel olarak bazı dönemlerde tersyüz olarak finansal yapıların sanki ekonomik yapılar üzerinde etkin olduğu izlenimini verir. 1970'lerden sonra ekonominin bu yöndeki işleyişini tanımlamak üzere *kumarhane kapitalizmi* ya da *ekonomisi* kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ulusal baskı ve sınırlamalardan kurtulan sermaye, özellikle para-sermayesi, uluslararası ölçekteki faiz ve döviz kuru farklılıklarını, kârlı bir şekilde kullanmaya yönelmiştir. H.P. Minsky'nin göz alıcı analizinde bu durum *para yönetici kapitalizm* olarak tanımlanmıştır (Minsky, 1989). Bu aşamada *para*, piyasada en çok alınıp satılan meta haline geliyor ve paranın fiyatı olan faiz ise akıl almaz düzeylerde artışlar gösteriyor. Neo-liberalizmin yarattığı koşullar içinde, döviz ve faiz ile sermaye hareketliliğinin aşırı serbestliği, banka yöneticileri, ücret fonları, bankerler, brokerler ve diğer para ile uğraşan kesimleri aniden önemli bir konuma itmiştir; bu uzman para yöneticileri ellerinde varolan finansal varlıklarının kısa dönemde artarak geri dönmesini sağlayacak kısa dönem sermaye akım kombinasyonlarını maksimize ederek varlıklarını de-

Özellikle 1970 sonrası ekonomik yapılarda üç önemli parasal değişken olan faiz, döviz kuru ve normal malların fiyatlarında gözlemlenen değişiklikler, para ve finans olgusunun ekonominin genel işleyişini açısından yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır.

ğerlendirmeyi amaçlarlar (Minsky, 1989). Bu amaç çerçevesinde, tam bir büyük ekonomisi (Voodoo economy) ile karşı karşıyayız (Harvey, 1990, 329). Bu bir büyük ekonomisidir; çünkü daha sonra göstereceğimiz gibi faiz, toplam artık değer bir kısımdır. Üretken faaliyet ile desteklenirse faizin reel temeli vardır, oysa Minsky'nin vurguladığı gibi para yönetici kapitalizmin kârlılığının en yüksek noktaya çıktığı dönemde, emeğin sömürüsü ya da üretkenlik artışı oldukça alt düzeydedir (Minsky, 1989). Tüm bu gelişmeler dünyada mal hareketlerinden bağımsız olan, oldukça hacimli bir para büyüklüğü, para-sermaye akımı yaratmıştır. Sermaye birikim sürecinin önündeki varolan engellerin kaldırılması ve ekonomik olanın tüm diğer toplumsal ilişkiler üzerindeki egemenliği sonunda ürünün vermiştir; bu ürün bütün dünyanın bir kumarhaneye dönüşmesidir. S.

Strange'nin tanımlaması ile bu "dünya ölçeğindeki kumarhanede (gazinoda) hayal edemeyeceğimiz miktarda para ile kumar oynanmakta ve kumar, gece olduğunda, dünyanın diğer tarafına giderek devam etmektedir. Büyük kentlerin gökdelenlerinde ve genellikle genç insanlar bu oyunu oynamaktadır. Bu insanların gözleri bilgisayarın ekranında değişen fiyatlar üzerinde sabitleşmiştir. Oyun kıtalar arası telefon ya da elektronik makinelerle oynanmaktadır (Strange, 1986, 3). Dünya ölçeğinde savaş sonrası ABD'nin hegemonik gücü ve buna bağlı olan uluslararası para sisteminin (Bretton-Woods) iflası uluslararası parasal işlemlerin daha da belirsiz bir ortamda gerçekleşmesine neden olurken, finansal işlemlerde uygulanan teknolojiye gözlemlenen gelişme ile yeni elektronik ve iletişim sistemleri para-alım satım işlerini ve dolayısıyla finansal yapıları tamamen yeni bir düzeye taşımıştır. Yeni finansal düzende, ulusal paralar, dövizler, ve şirket his-

seleri bilgisayar ekranlarında günün her saatinde izlenebilmekte ve dünyanın öteki ucuna ulaşabilmekte. Uluslararası bankaların işlem hacmi yeni finans sisteminin boyutları hakkında bilgi vermesi açısından oldukça yararlı, 1960'ların ortasında uluslararası bankaların işlemi dünya toplam üretiminin sadece yüzde birine denk düşerken bu oran, 1970 ve 1980'li yıllarda artarak, 1980'nin ortalarında toplam dünya ekonomisinde üretilen miktarın yüzde 20'sine ulaşmıştır. Uluslararası yeni finans sisteminin geliştirdiği, yeni finansal araçlar büyük boyutlara varan işlem hacimleri yaratmıştır. 1980'lerde neredeyse hiç bilinmeyen swaps, 1991 yılında 2,5 trilyon dolara varan bir işlem hacmine/sözleşmeye konu olmuştur. Tam anlamıyla bir kumar olan finansal gelecek (future) piyasalarında gelişme aynı şekilde 1990'larda 1. 2 trilyon dolar düzeyine çıkmıştır (Magdoff, 1992,57). Sonuç olarak 1970'lerde başlayan üretim temelli kriz beraberinde üretken sermayenin artan ölçüde spekülasyon ve aktifliklere kaymasına neden olmuştur. Spekülasyonun hacmi büyüdükçe para-alım satım piyasasında belirsizlik ve risk artarak kısa sürede muazzam kârlar yada kısa sürede muazzam zararlar bu piyasayı adete bir kumarhaneye çevirmiştir. S. Strange'nin vurguladığı gibi, istesek de istemesek de, kumarhane ekonomisinin günlük işlemlerinin içinde yer alıyoruz. Kumarhane ekonomisinin yarattığı belirsizlikler, artan (azalan) faizler, artan (azalan) döviz kurları ve büyük hacimlere varan para sermayesinin artan hareketliliği günün birinde yaşadığımızı belirle-mekte. Toplumsal zenginliğin temel olan endüstriyel üretim faaliyetleri, spekülasyon faaliyetleri nedeniyle her geçen gün mutlak olarak azalmakta (hollowing out), bunun direk sonucu ise fabrikaların kapılarını kilit vurulması, işçilerin işsiz kalması ve işsizler ordusunun 1970'lerden itibaren hızlanarak artmasıdır. Kumarhane ekonomisinden kolay ve hızlı bir şekilde elde edilen kazancın artan boyutu, beraberinde üretken sermayenin hızla para-sermayesine kaymasına neden olmuştur-uluslararası bir firma olan General Electric 1981 yılı ile 1985 yılları arasında artan oranda finansal kazançlara yönelmiş ve bu üç yıl içinde finansal kazançları üçe katlandığı gibi toplam finansal varlıkların miktarı 20 trilyon dolara çıkmıştır.

Özellikle 1970 sonrası ekonomik yapılarda üç önemli parasal değişken olan faiz, döviz kuru ve normal malların fiyatlarında gözlemlenen değişiklikler, para ve finans olgusunun ekonominin genel işleyişi açısından yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Yukarıda verdiğimiz örnekler ve açıklamalar yüzeyle ilişkin ele alışırlar olup, bu boyutta kalarak finansal yapı ve ilişkileri ve bu ilişkilerde belirleyici rol üstlenen para olgusunu ve özellikle faiz olgusunu anlamamız oldukça zor ya da en azından eksik olacaktır. Bu anlamda günü birlik yaşamımızın birer parçası olan bu değişkenlerin bilimsel analizi ve bilimsel bilgisine ulaşmak

için *aktüel dünyada* yaşanan bu tekil olguları ekonomi disiplinin sahip olduğu kavramsal donanım açısından ele alarak analizinin yapılması gerekiyor. Bunun başka bir anlamı, yaşanan *aktüel gerçekliğin* bütünsel, öze ilişkin bir çerçevede analiz edilmesidir. Böylece, ekonomik analizin gelişmiş araçları ile kapitalizmin genel yapısal özellikleri açısından sorunun ele alınması gerekiyor.

Kumarhane ekonomisi olarak adlandırılan son döneme ilişkin finansal yapıların artan etkinliğini ele aldığımız yukarıdaki vurgular özde içinde yaşadığımız günümüz dünyaya ilişkin bir dizi *kirli ve aktüel algılamaların* alt alta sıralanmasından başka bir anlama gelmiyor. Bu alt alta sıralama ve aktüel olanı sorgulamadan, bu dünyaya ilişkin para, faiz, döviz kuru gibi kavramları sorgulamadan ele alma sonuçta; *yüzeydeki toz bulutlarına bakarak.. bu toz bulutlarını gizemli ve önemli bir şey diye ilan etmemizden öte bir anlam taşımaz.* 1970'lerle birlikte ekonomik yaşamda belirleyici olan finansal ilişkileri *aktüel ve kirli* ya da Marx'ın vurgusu ile "yüzeydeki toz bulutlarına bakarak" anlamamız ve bu dönemin bilimsel bilgisini üretmemiz olanaklı değildir. Süreci anlamak, analiz etmek için yüzeyle yansıyan bir dizi toz bulutunun peşine düşmek değil, toz bulutuna neden olan değişkenleri analiz etmemiz gerekiyor. Böyle bir analizin yapılabilmesi için 1970'lerden itibaren artan ölçüde önemli olan *para ve faiz* kavramlarının kapitalist ekonomi içinde ne anlama geldiğine bakmalıyız. Bu analiz bize sonuçta faiz kavramının anlaşılması için, faiz kavramının kendi içeriğine kavuştuğu ekonomik bütün hakkında düşünmemiz gerektiğini gösterecektir. Bu anlamda faiz kavramı ile bütünsel süreç olarak kapitalizm arasındaki bir dizi içsel ilişki açığa çıkacak ve sürecin bilimsel bilgisine ulaşmak için bütünsel işleyişe ait temel dinamiklerin tanımlanması gerekliliği kendisini gösterecektir. Bu gereklilik aynı zamanda toz zerreciklerinin arkasında yatan öze ilişkin süreçleri anlamamıza ve öz ile özün kendini açığa çıkardığı biçimler arasındaki canlı ilişkiyi yakalamamıza olanak verecektir. Bu ilişki kurulmadığında, kapitalizme özgü olan yapı, süreç ve ilişkiler sanki ekonomik yapıya *dışsal* ya da ekonomik ilişkilerde *hastalıklı* bir durum olarak tanımlanmakta. Süreci anlamak için nedenlerden çok sonuçlar üzerinde durulması, ve sonuçları sonuçlara bağlayarak açıklama bir dizi yanlış kavramlaştırmaya yol açmıştır. Kriz dönemlerinde *kâr-faiz hiyerarşisinin* tersine çevrilerek krize karşı bir önlem olarak yaşama geçirilmesi kapitalizmin ekonomik tarihinde sıkça rastlanan bir olgu olmasına rağmen, ülkemizde de yaşanan finansal yapı ve faize ilişkin gelişmeler "*rant ekonomisi*," ve buna da bağlı olarak "*rantiye sınıfı*" gibi yetersiz tanımların yapılmasına neden olmuştur.⁽¹⁾ Finansal yapılarda gözlemlenen süreç ve ilişkileri açıklamak ise finansal yapı ve ilişkileri kapitalist ekonominin ulaştığı aşamaya

bağlayarak açıklama yerine, kendileri de sürecin birer sonucu olan tekil olgular ya da uygulanan iktisat politikalarına (faiz oranlarının yükseltilmesi, 32 Sayılı Karar, beklentiler) bağlama eğilimi belirleyici olmuştur (Boratav; 1994, Sak; 1995).

2. Marksist Ekonomide Artı-Değerin Paylaşımından Açığa Çıkan Bir Kavram Olarak Faiz Olgusu

Genel geçer iktisat yazınında pek fazla dikkate alınmayan *Marksist ekonomik* analiz kapitalist ekonomiye ilişkin geliştirdiği eleştirel bütünsel yaklaşım genel olarak kapitalist ekonomide para olgusunu, özelde ise finansal ilişkilerde belirleyici olan faiz kavramının analizinde bir dizi potansiyelleri içinde taşımaktadır. Faiz kavramının kaynağı ve faizin varlığına neden olan ilişkiler Marx'ın geliştirdiği teorik çerçevede önemli bir değişkendir. Egemen iktisat yazınında faiz kavramının analizi sorunun özünü yakalamaktan uzaktır. Faiz kavramını belirli bir miktar paranın belirli bir zaman için borç verilmesi ve vade sonunda borç verilen paranın çoğalarak geri dönmesi şeklinde kavramlaştırıldığında yani Marx'ın vurgusu ile yalnızca elden çıkartmayı ve geri dönme olarak incelendiğinde sorunun anlaşılması olası değildir. Yukarıda vurguladığımız anlamda ekonomik olguları sadece kendilerini açığa çıkarttıkları biçimde ele alma, görüntülerin arkasında yatan ilişkilerin, içsel dinamiklerin analize katılmaması diğer kavramlar gibi faiz kavramının anlaşılmasını engellemiştir. Bu konuda Marx'ın eleştirisi oldukça anlamlıdır; Sermaye- kâr ya da daha iyisi sermaye-faiz, toprak-rant, emek-ücretler formüllerinde, değer ve genellikle servetin öğeleri ile kaynakları arasındaki *icbağıntı* olarak gösterilen bu ekonomik üçlü formülde, kapitalist üretim tarzının tam bir gizem haline getirilişini, *toplumsal ilişkilerin şeylere çevrilmesini, maddi üretim ilişkilerinin, bunların tarihsel ve toplumsal belirlenimiyle doğrudan birleştirilmesiyle görürüz* (Marx, 1990, 728, vurgular bana ait). Sorun faiz kavramı olunca gizem daha da artmakta.

Marx'ın geliştirdiği çerçeve içinden bakıldığında faizin kaynağı üretim sürecinde yaratılan artı-değerdir. Faiz, kârın -artı-değerin- bir kısmı, özel bir kategori olarak toplam kârdan kendi adına (faiz olarak) ayrılan bir kısımdır (Marx, 1975a, 471). Marx faizin kaynağını işaret eden bu vurgunun yanı sıra klasik iktisatta sorunun ele alınışını yoğun bir şekilde eleştirmiştir; Faiz, kârın, yani faal kapitalistin işçiden sızdırdığı artı-değerin bir parçasından başka bir şey olmadığı halde,

Marx'ın geliştirdiği çerçeve içinden bakıldığında faizin kaynağı üretim sürecinde yaratılan artı-değerdir. Faiz, kârın -artı-değerin- bir kısmı, özel bir kategori olarak toplam kârdan kendi adına (faiz olarak) ayrılan bir kısımdır

şimdi tam tersine faiz sanki sermayenin tipik ürünü, asıl ögesi ve, girişim kârı şeklindeki kâr ise, yalnızca yardımcı bir öğe ve yeniden-üretim sürecinin bir yan ürünü olarak görünür. İşte böylece, sermayenin, ser-

mayenin fetiş biçimine ve fetiş sermaye kavramına ulaşmış oluyoruz... Bu, paranın ya da bir metanın, yeniden-üretim sürecinden bağımsız olarak kendi değerinden bağımsız olarak kendi değerini genişletme yeteneği- sermayenin çok kaba bir biçimde esrar perdesiyle örtülmesidir (Marx, 1990, 345).

Faizin kaynağı üretim süreci olmasına rağmen, faiz ödemeleri dolaşım alanında gerçekleşir (Harris, 1976, 147). Dolaşım sürecinde gerçekleşen faiz olgusu, özünde kapitalist ekonomide paranın üstlendiği işlevlerin yani *para olarak para* ve *para olarak para* işlevine bağlı olarak *sermaye olarak para* işlevi faize konu olan ilişkilerin temelini oluşturur. Para-burada, fiilen ister para ister meta şeklinde varolan belli bir miktarda değer bağımsız ifadesi olarak alınmaktadır-kapitalist üretim esası üzerinde sermayeye çevrilebilir, ve böylece belli bir değer olmaktan çıkıp kendisini genişleten ya da artan bir değer haline dönüştürülebilir. Para kâr üretir, yani kapitaliste, emekçilerden belli bir miktar karşılığı ödenmemiş emek, artı-ürün ve artı-değer sızdırma ve buna sahip çıkma olanağı verir. Böylece para, para olarak kendi kullanım değeri dışında, ek bir kullanım değeri, yani sermaye olarak hizmet etmekten ileri gelen bir kullanım-değeri niteliği kazanır. Paranın bu kullanım-değeri demek ki sırf sermayeye çevrildiği zaman ürettiği kârı kapsar. Para, bu potansiyel sermaye niteliği içerisinde, kâr üretme aracı olarak, bir meta halini alır, ama *sui generis* bir meta. Ya da aynı şey demek olan, sermaye, sermaye olarak bir meta halini alır (Marx, 1990, 298).

Paranın sermaye olarak kullanılması sermaye ilişkilerinin en fetiş biçimi olarak tanımlanan *faiz getiren sermaye* ve bu sermayeyi elinde bulunduran *para-kapitalistlerinin* varlığına neden olur. Faiz getiren sermaye ve bu sermayeyi elinde bulunduran bir kesimin varlığı bir dizi toplumsal ilişkinin gelişmesine neden olur. İlişki en basit anlamıyla şu şekilde açıklanabilir; Parasını faiz getiren sermaye olarak değerlendirmek isteyen para sahibi, bunu bir üçüncü kişiye devreder, onu dolaşım alanına sokar ve *sermaye* olarak meta haline getirir: sırf kendisi için değil başkaları içinde sermaye haline getirir. Para, yalnızca onu veren kimse için sermaye olmayıp, daha başlangıçta bir üçüncü kişiye sermaye olarak artı-değer yaratan, kâr yaratan bir kullanım-değeri ile yüklü bir değer olarak verilmiştir: bu, kendi, hareketinde kendisini devam ettiren ve

işlevini yerine getirdikten sonra, ilk sahibine, bu örnekte para sahibine dönen bir değerdir. Şu halde para, ondan, yalnızca belirli bir süre için ayrılmakta, geçici bir süre için sahibinin zilyetliğinden çıkıp, iş yapmakta olan kapitalistin zilyetliğine geçmekte ve böylece ne ödeme şeklinde elden çıkarılmakta ne satılmakta, ama yalnızca ödünç verilmekte, ve önce, belli bir zaman aralığından sonra çıkış noktasına dönmek ve ikinci olarak da, gerçekleşmiş sermaye olarak-kullanım değerini, artı-değer yaratma gücünü gerçekleştirmiş bir sermaye olarak- geri, dönmek koşulu-na bağlı olarak elden çıkarılmakta (Marx, 1990, 302). Sosyal bir ilişki olarak faiz getiren sermaye ile üretken sermaye sahibi arasındaki ilişki ve bu ilişkinin temel amacı olan artı-değer ile artı-değerin kâr ve faiz olarak ayrılması detaylandırılması gereken en önemli değişkenler olmakta.

3-Artı-değer, Girişim Kârı ve Faiz İlişkisi;

Marx *Grundrisse*'nin son bölümünde faiz konusunu ele alırken en azından iki noktanın incelenmesi gerektiğini belirtir. "Önce kârın, kâr ve faiz olarak ikiye bölünmesi... İkisi arasındaki ayırım, sınıai kapitalist sınıfının yanı sıra bir mali kapitalist sınıfı ortaya çıktığında elle tutulur gözle görülür hale gelir. İkinci olarak, sermayenin bir meta haline gelmesi, ya da metanın (paranın) sermaye olarak satılması... Mali kapitalistlerle sınıai kapitalistlerin iki ayrı sınıf oluşturmaları, ancak kârın iki ayrı gelir dalına bölünmesi sayesinde mümkündür" (Marx, 1979a, 720). Artı-değerin ikiye bölünmesi yani girişimci kârı ile faizin belirlenmesi olgusu; "Brüt kârın, her ikisi de aynı sermaye ve dolayısıyla bu sermayenin ürettiği kâr üzerinden farklı yasal haklara sahip iki ayrı kimse arasında sırf *nicel* bölüşümü böylece, hem borç alınan sermaye ile iş gördüğü sürece sanayi kapitalisti için ve hem de, sermayesini bizzat kendisi kullanmadığı sürece para-kapitalisti için *nitel* bir bölünüm halini alır. Kârın bir kısmı şimdi *bir biçim* içerisindeki sermayeden bu haliyle gelen bir ürün olarak, *faiz* olarak görünür; diğer kısmı, sermayenin özgül bir ürünü olarak, karşıt bir biçimde, ve dolayısıyla *girişim kârı* olarak görünür" (Marx, 1990, 329). Faiz ile girişimci kârı arasındaki ilişkiyi aşağıdaki özdeşlikle gösterebiliriz.(2)

$$R=P+In \quad (1)$$

Burada R= toplam kârı gösterirken, p=girişim kârı ve In=faizi göstermekte (Lianos, 1987, 35).

Bu özdeşlikten hareketle, faizin toplam kârın bir kısmı olduğu gerçeğine bağlı olarak faiz kârın yalnızca sanayi kapitalisti tarafından para-kapitaliste

ödenen kısmı olduğuna göre faizin üst sınırı kârın kendisi olur ve bu durumda üretken kapitalistin cebine indireceği kısmı=0 olur (Marx, 1990, 315). zellikle son yıllarda gözlemlenen faiz oranının büyük miktarlara ulaşması gerçeği ve bu gerçeği anlama çabalarının yoğunluğu bu kavramlaştırmayı oldukça önemli kılmakta. Üretim sürecinde yaratılan değer miktarına bağlı olan faiz, eğer bu miktarın büyük bir kısmı ya da tamamına sahip olursa bu genel olarak ekonomide yaşanan bir bunalımı işaret etmektedir. Bunalım sırasında bireysel sermaye, girişimci sermaye sahibi için faiz ödemeleri bazen yaratılan kârın da üstüne çıkabilir ve çıkmaktadır ki, bunun anlamı bireysel sermaye sahibinin sabit varlıklarını likit haline getirmesidir. Böylece daha sonra ele alacağımız kriz dönemi faiz ilişkisi önemli bir değişken olarak karşımıza çıkar. Şimdi parasal kavramlar dolayımında yukarıdaki özdeşliğimizi daha da geliştirelim. zdeşlikteki mutlak büyüklükler arası ilişkiler kolayca oranlar arası ilişkilere çevrilebilir. Sabit ve değişken sermaye parasal terimlerle C+V olarak tanımlanmış olsun. Bu büyüklükler kârın toplam miktarını belirleyen büyüklüklerdir. Özdeşliğin her iki tarafını C+V'ye bölecek olursak;

$$R/C+V=(P/C+V)+(In/C+V) \quad (2)$$

Buradan kâr oranına ulaşabiliriz; $p=R/C+V$. Üretim sürecinin bir kısmının tamamen endüstriyel kapitalist tarafından, bir kısmının para kapitalisti tarafından finanse edildiği gerçeğinden hareket ettiğimizde ve eğer borç alınan ya da borç verilen parayı A ile gösterecek olursak, endüstri kapitalistinin üretimi finansını C+V-A olarak gösterebiliriz ve burada A para piyasasından, kredi ilişkileri dolayımında üretimin başlaması için yapılan borçlanmayı işaret etmektedir. Bir önceki eşitlik şimdi şu şekilde yeniden yazılabilir:

$$R/C+V=(P/C+V)*(C+V-A/C+V-A)+(In/C+V)*A/A \quad (3)$$

Bu eşitlikten sonra;

- (i) kâr oranı= $p=R/C+V$, ve,
- (ii) girişimci kârı $r=P/C+V-A$ olacak,
- (iii) faiz oranı ise $i=In/A$

Bir önceki eşitlik şimdi kâr oranı olarak yeniden yazacak olursak;

$$p=r(C+V-A/C+V)+i(A/C+V) \quad \text{olacaktır.} \quad (4)$$

$A/C+V=k$ olarak tanımlayacak olursak, sonuçta $C+V-A/C+V=1-k$ eşitliği aşağıdaki gibi de yazılabilecektir.

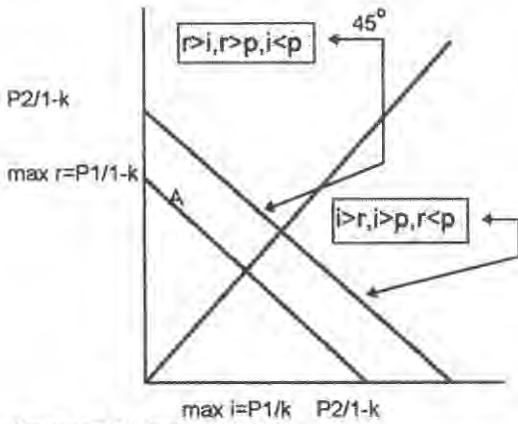
$$P=r(1-k)+ik \quad k<1 \quad (5)$$

Eğer sabit bir kâr oranının var olduğunu düşünecek olursak, faiz oranının maksimum ve minimum oranlarını açıkça görebiliriz;

$$r=(p/1-k)-(ik/1-k) \quad (6)$$

Şekil:1 Girişimci Kârının Oranı ve Faiz Oranı İlişkisi

Kaynak:T.P.Lianos(1987.35)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi girişimci kârı(r), 0 olduğunda faiz oranı(i) maksimum olmakta. Yani $r=0$ olduğunda, maksimum faiz oranı; $i=p/k$ olacaktır.

Faiz oranı(i) minimum yani 0 olduğunda girişimci $k < r$ maksimum olacaktır; $r=p/1-k$. Lianos yukarıda özetlediğimiz vurgularını daha sonra grafik üzerinde göstermiştir. Buna göre 6 numaralı eşitlik p ve k 'nin verili olduğu koşullarda grafik üzerine taşımıştır. $P=p_1$ eşitliği için 6 numaralı eşitlik için negatif eğimli doğru-sal bir çizgi olacaktır. Kâr oranı (p) arttığında ise p , p_2 olarak yukarı doğru paralel bir şekilde artacaktır. Burada vurgulanması gereken iki olgu vardır; bunlardan biri faiz oranının kâr oranından daha fazla olabileceği gerçeği ($k > 1$). İkincisi ise faiz oranının girişimcinin kâr oranına eşit olabileceği gerçeğidir ($i=r$). Yani A noktasında $i=r$ 'dir.

Bu sonuçlar verili kâr oranlarında elde edilen sonuçlardır. Bununla birlikte kâr oranı sabit değildir. Kâr oranları ekonomideki genişleme ve daralma dönemlerine bağlı olarak değiştiği için, bu kâr oranlarındaki değişim eğilimlerinin etkileri girişimci kârı ve faiz üzerinde açığa çıkar. "Faiz oranı ile kâr oranı arasındaki bağıntı, bir metnin piyasa fiyatı ile kendi değeri arasındaki bağıntıya benzer. Faiz oranı, kâr oranı ile belirlendiği sürece bu oran, özel bir sanayi kolunda egemen olan özgül bir kâr oranı ile, ya da hele, belli bir iş alanında herhangi bir kapitalistin elde edebileceği fazladan bir kâr ile değil, daima genel bir kâr oranı ile belirlenir. Bu nedenle ortalama faiz oranı, genel kâr oranın saf ya da güvenilir bir ifadesi olmamakla birlikte, genel kâr oranı, aslında ortalama faiz oranında görgücul ve bilinen bir gerçek olarak görünür" (Marx, 1990, 321). Marx'ın ısrarla belirttiği gibi kâr oranının bir kısmını oluşturan faiz ödemelerinin oransal olarak kârın ne kadarını oluşturduğunu bilmemize olanak sağlayaca-

cak genel bir yasa yoktur. Buradaki vurgu hiç kuşkusuz oldukça önemlidir. Bir ülkede egemen olan- ve sürekli dalgalanmalar gösteren piyasa oranlarında farklı bulunan- ortalama faiz oranı, herhangi bir yasa ile belirlenmez. Burada, iktisatçıların doğal bir kâr oranından ve doğal bir ücret oranından söz ettikleri anlamda doğal faiz oranı diye bir şey yoktur (Marx, 1990, 319). Vurgu bir yandan klasik ve neo-klasik iktisat da varsayılan *doğal faiz oranının* geçersizliğini işaret ederken, diğer yandan belirli bir sınır içinde yani toplam kârın sınırları içinde (bazen bu sınırları da aşarak) değişebileceği vurgulanmıştır. İkinci vurgu aslında Marx'ın faiz analizini Robertson'un ödünç verilebilir fonlar teorisine yaklaştırmaktadır. Faiz oranları tıpkı metallerin piyasa fiyatı gibi her an sabit bir büyüklük olarak bulunur, çünkü, para piyasasında, bütün borç verilebilir sermaye, toplu bir kitle olarak faal sermayenin karşısında yer alır, ve böylece, bir yanda borç verilebilir sermaye arzı ile, öte yanda buna olan talep arasındaki bağıntı, faizin herhangi bir anındaki piyasa düzeyini belirler (Marx, 1990, 322).⁽³⁾ Öte yandan faiz oranı kısa süreler içinde piyasa koşullarınca belirlenmesine rağmen, faiz oranının belirlenmesindeki alt ve üst sınırı belirleyen unsur kâr oranı olacaktır.

Kâr oranı eğer sabit değilse, yani kâr oranı ekonomik şartlara bağlı olarak düşüp, yükseliyorsa, bu düşüş ve yükselişler faiz oranı ile girişimci kârını belirleyecektir. Modern sanayi üzerinde hareket ettiği çevrimlere bakacak olursak -hareketsizlik hali, artan canlılık, gönenç, aşırı üretim, bunalım, durgunluk, hareketsizlik durumu, vb. gibi inceleme alanımızın dışında kalanlar- düşük bir faiz oranını genellikle bir gönenç, ya da fazla kâr dönemine tekabül ettiğini, faizdeki yükselmenin gönençten ayrı düştüğünü ya da bunun tersinin olacağını, ve tefeciliğin en uç noktasına kadar ulaşan azami bir faiz düzeyinin bunalım dönemine rastladığını görürüz... Bununla birlikte, düşük bir faizin durgunluk ılımlı bir yükselme gösteren faizin, canlanan bir faaliyet sırasında görünmeleri de olanaklıdır (Marx, 1990, 317).

Faiz oranı ve girişimci kârının oranı, kâr oranına bağlı olduğu için toplam kâr oranındaki değişimler faiz ve girişimci kârını etkileyecektir. Varsayalım ki kâr oranı minimum düzeyinde olsun (p_1) ve bu düzeyde ise girişimci kârının oranı (r), faiz oranına(i) eşit olsun; şimdi ekonominin yeniden canlandığını ve kâr oranında yükselme olduğunu düşünelim, $r_1 i_1$ çizgisi paralel bir şekilde kayacaktır ($r_2 i_2$). Faiz oranı ve girişimci kârı dinamik bir süreç içinde bir birini izleyerek bir çember çezecektir. Faiz oranı düşerken, girişimci kârı yavaşça yükselmeye başlayacaktır. Daha sonra girişimci kârı maksimum noktaya çıkıncaya kadar yükselecektir. Kâr oranı maksimum noktaya ulaştığı andan itibaren, girişimci kârı düşmeye başlayacak faiz oranı yükselmeye başlayacaktır. Bu bir süre sonra ekonominin resesyono-

na girmesine neden olacaktır. Resesyonda ise girişimci kârı hızla düşmeye başlayacaktır. Gerek r gerekse i'deki düşüş, faiz oranı minimum noktasına ulaşınca kadar devam edecektir. Ekonomideki gözlemlenen genişleme ve daralma dönemlerinin faiz oranlarını yükselmesi ya da azalması, özünde finans sorunu ile karşı karşıya kalan girişimcinin para-sermayesine olan ihtiyacı ile yakından ilişkili bir olgudur. Bu dinamik ilişki kapitalist ekonomide değer-üretim krizlerine karşı paranın hayali değerler yaratarak (kredi mekanizması) bireysel sermaye sahiplerinin üretken faaliyetlerini sürdürmelerine olanak tanır. Burada para ve kredi mekanizmasının temel aktörleri devlet ile kredi veren banka ve benzeri kurumlardır. Üretilen değerlerin realizasyon problemi bir noktadan sonra yaratılan hayali değerlerin (para-sermaye) realizasyonu problemi ile karşılaşır ki bu ekonomide bir anlamda kriz iken diğer anlamda yeniden yapılanma sürecinin başlaması anlamına gelir. Üretim süreci için para-sermayesi işlevi gören finansal araçlar *çifte realizasyon kriziyle* birlikte şiddetli bir *gelir dağılımı* ve dahası *mülkiyet paylaşım* aracına dönüşürler.

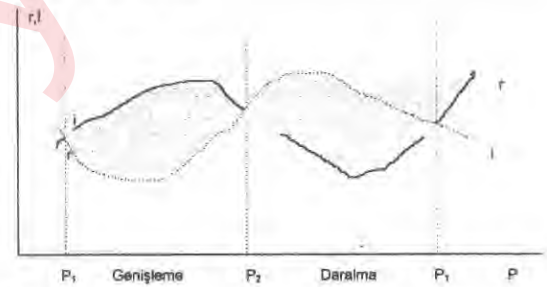
Ekonominin krize girdiği yani kâr oranlarının düşüşü resesyon dönemlerinde, doğal olarak girişimci kendisinin elindeki para-sermayesi oranı azaldığı ölçüde borçlanmaya yönelecektir, bu ise Marx'ta tamamen parasal değişkenler olarak ele alınan para-sermayesinin piyasa fiyatını artıracaktır. Diğer yandan ekonomide gözlemlenen bir genişleme döneminde ise, kâr oranlarının yüksek olması, beraberinde üretimin finansı için gerekli para-sermayenin büyük bir kısmının üretimde yaratılan artı-değerden karşılanması nedeniyle faiz oranı düşük olacaktır.

Marx'ın faiz analizi görülebileceği gibi Klasik ve neo-klasik iktisat yazınından oldukça farklıdır. Klasik ve neo-klasik iktisat açısından bakıldığında Marx faiz olgusunu açıklarken ulaştığı gerçeklik noktası daha çok kapitalist ekonomide paranın üstlendiği işlevleri ve para tanımı ile yakından ilişkilidir. *Faiz ödemelerine kaynaklık eden ilişkiler özünde paranın sermaye olarak kullanılma işlevinden kaynaklanmaktadır, faiz oranının kaynağı ise bizzat üretim sürecinde yaratılan artı-değerdir.* Bu anlamda egemen iktisadi analizde geçerli, olan vurgu, yani kârın faiz oranına bağlı olduğu ya da faiz oranının yatırım yapıp yapmama yönünde bir etkisi olduğu vurgusu yerine ekonomi bir bütün olarak ele alınarak kâr oranının miktarı dolayımında faiz oranı analiz edilmekte. Diğer yandan faizi likit paradan vazgeçmenin karşılığı olarak ele alan Keynesyen analiz ise nesnel / ekonomik süreçleri bireysel ve psikolojik değişkenlere bağlaması ve bu anlamda çok fazla ampirist olması ile Marx'ın analizinden önemli ölçüde ayrılmakta.⁽⁴⁾ Burada önemli olan nokta, ekonomide faiz yönelimli sermaye ya da sermayeye dönüştürülebilecek paranın kaynakları iki başlık altında toplanabilir;

a) nesnel süreçler; özellikle yaratılan artı-değerin artan miktarına bağlı olarak paranın açığa çıkması ve üretim sürecinin kendi iç dinamiklerinden açığa çıkan paralar ile burada ele almadığımız toplumun diğer kesimlerinin gelirleri⁽⁵⁾ para-sermayesinin nesnel temellerini oluşturunca,

b) para-sermayesinin kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak kurumsallaşması, yani bankaların gelişmesi beraberinde tüm bu kaynakların bu kurumlar aracılığı ile talep edene aktarılması, yani bankaların hayali para yaratmaları. Bankaların hayali para yaratmaları ve bunu borç olarak vermelerinin temelinde bir yandan bu kurumların kâr amaçlı kurumlar olması yatarken, diğer yandan bu kurumlar sayesinde potansiyel olarak üretilen artı-değerlerin realizasyonu gerçekleştirilmekte. Bu anlamda yukarıda banka sermayesini açıklarken gösterdiğimiz gibi hayali para yaratmanın temel kaynağı yine üretim sürecinde yaratılacak değerler olacaktır. Ekonominin krize girmesi ya da yeni-değer üretim koşullarının zorlaşması beraberinde belirli özgürlük sınırı içinde hareket eden bankaların bu özgürlüğünü kısıtlayacaktır. Kredilerin büyük kısmının geri dönmemesi bankaların hayali para yaratma özgürlüğünü sınırlandıracaktır ve bu anlamda da artan riski karşılamak üzere faiz oranlarında da artış gündeme gelecektir.

Şekil 2. Gelişme ve Daralma Dönemlerinde Faiz Oranları ve Kâr Arası İlişkiler

Kaynak: T. P. Lianco (1987:35)

4- Para-kapitalistleri (faiz) ve Üretken Kapitalistlerin (girişimci kârı) İşçiler (ücret) Üzerindeki Etkisi;

Faizin "artı-değerin bir parçasından başka bir şey olmadığını" belirten Marx, diğer yandan faiz kategorisi ile ya da para-kapitalisti ile ücret kategorisi ya da emekçilerle doğrudan bir ilişki olmadığını belirtir. Faiz ... doğrudan emeğe karşıt bir durum olarak değil de, daha çok, emekle ilişkisi bulunmayan ve düpedüz bir kapitalistten diğerine bir ilişkiyi temsil eder. Dolayısıyla, bu sermayenin emekle olan ilişkisinin dışında ve onunla herhangi bir bağlantısı olmayan bir niteliktedir. *Faiz, kapitalist ile emekçi arasında değil, iki kapitalist*

arasındaki bir ilişkidir (Marx, 1990, 336, vurgular bana ait). Her iki kesim özünde toplumsal bir sınıfın ortak üyeleridir ve Weeks'in vurguladığı gibi sermaye birikim sürecini olanağı kılacak farklı işlevler yüklenmişlerdir. Artı-değerin kapitalistler arası bölüşümü ise daha çok sınıf içi rekabete bağlı olarak belirlenir (Weeks, 1981, 136). Sınıf içi rekabet, borç verilebilir sermayenin fiyatında dalgalanmalar şeklinde gözlemlenir. Yine yukarıda belirttiğimiz gibi bu dalgalanmaları uzun dönemde belirleyen olgu sermaye birikim sürecinin içsel dinamikleri daha da önemlisi kâr oranlarının miktarıdır.

Faiz ve girişimci kâr arasındaki ilişkiler *dolaşım alanına* ait ilişkiler olurken, emek ile toplam kâra ait ilişkileri *üretim alanına* ait ilişkilerdir. Teorik açıdan böyle bir ele alış hiç kuşkusuz anlamlı olsa bile, kapitalist ekonomide gözlemlenen bir dizi değişme ve gelişme bu ilişkileri daha kompleks ve birbirine geçişli hale getirmiştir. Özellikle kredi kurumlarının sermaye birikim sürecine bağlı olarak aşırı gelişmesi beraberinde gerek dolaşım alanında özellikle bölüşüm ilişkilerinde, gerekse üretim alanında Marx'ın yukarıda ele aldığı ilişkilerin daha da girift ve birbirine bağlı hale gelmesine neden olmuştur.

Faiz olgusunun, Marx'ın vurgulamasından farklı olarak bir çok açıdan ücret kategorisi (ve işçiler) üzerinde etkileri olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ücret ile faiz arasındaki ilişkiler son dönem gelişmeler ışığında iki açıdan ele alınabilir. İlki, direkt olarak ücret-faiz ilişkisi olarak; ikinci olarak, girişimci kapitalisti ile para-kapitalisti arasındaki ilişkilerin sonucu dolaylı ilişkiler açısından. Faiz ödemelerini kapitalistler arası ilişkiler olarak ele alan Marx'ın vurgularına karşılık⁽⁶⁾ kapitalist ekonominin ilerleyen aşamalarında gelişen kredi kurumları ve artan eksik-tüketim eğilimleri beraberinde faiz ödemelerinin bir kısmının işçiler ile kapitalistler arasında gerçekleşmesine yol açmıştır. İlişki iki boyutta ele alınabilir;

a-) İlk elden işçilerin yeniden-üretim süreçlerini gerçekleştirirken gerekli olan ihtiyaçlarını gidermek için borçlanması, maliyeti faiz olan bir ilişkinin varlığına neden olur. Yani bu gün tüketici kredileri olarak tanımladığımız kredi biçimi, ücretler ile para-pazarlayan kurumlar arasında önemli bir ilişkinin varlığını göstermektedir.

b-) İkinci olarak da, son yıllarda gözlemlenen yüksek faiz politikalarını işaret eden D. Bryn, bu politikaların özünde emek gücünün değerini düşürme yöntemlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Emek gücünün değerini

düşürmenin bir yolunun emeğin üretkenliğini artırmak olduğunu belirten yazar ikinci yolun ise tüketim düzeyini düşürmek olduğunu belirtmiştir. Yüksek faiz oranları, tüketici kredilerinin maliyetinin artması ya da diğer faize dayalı ilişkilerin daha da maliyetli olmasına neden olduğu ölçüde kullanılabilir gelirin bir kısmı faiz olarak para-kapitalistlerine aktarılmakta. Ücret ile faiz arasındaki bu ilişki, ya da Harris'in belirttiği faiz oranları üzerinde sürdürülen çatışma, üretim alanını etkileyen bir ilişki olmanın ötesinde, *bölüşüm alanına* ait *bölüşüm ilişkilerini etkileyen* bir ilişkidir (Harris, 1976, 161).

Diğer yandan gelir kaynağı olarak ücretlerin harcanmayan kısımlarının bankaya aktarılması, kapitalist olmayan ücretli kesimin borç verilebilir kaynaklara etkisi olduğu için ayrıca analiz edilmesi gereken bir konu olarak karşımızda durmakta. Ücretli kesim ya da işçilerin tasarruflarının nedenlerini Harris üç başlık altında toplamıştır. Bunlardan ilki, tek bir emek zamanında alamayacağı metaları (özellikle uzun süre dayanan tüketim metaları, örnek olarak TV) alabilmek için belirli miktarda parayı bankaya yatırmak, ileride karşılaşılabilecek işsizlik süresince geçimlik düzeyini korumak ya da emeklilikte destek olması anlamında tasarrufa yönelmek. Harris özünde bu tasarrufların karşılığı olan faizlerinde emek gücünün değerinin basit bir parçası olarak *ele alınması* gerektiğini belirtir. Yani bu faiz ödemesinin değişken sermayenin bir bileşeni olarak *ele alınması* gerekir (Harris, 1976, 165). Diğer yandan ücretli kesimin birikimlerini değerlendirdikleri kurumlar olarak bankalar, bu birikimleri para-sermayesine dönüştürdükleri ölçüde bu birikimler dolayımında artı değer üzerinden hak talep edebilmekte.

Para-sermayesinin kendine özgü bir meta olarak piyasada kabul edilmesi ile birlikte oluşan kurumsal yapılar beraberinde her geçen gün para-kapitalistlerinin girişimci kapitalistler karşısında daha da güçlenmesine neden olmakta, V. Perle, Süper Profits and Crisis adlı çalışmasında rakamlarla gösterdiği gibi faiz oranları kapitalizmin gelişmesine paralel olarak önemli ölçüde artış göstermiştir-örnek olarak 1946-50 yılında ABD'de %2. 65 iken bu oran 1981-1985 yılında 12. 82'ye ulaşmıştır- (Perle, 1988, 125). Türkiye'de ise 1980 yılında reel faiz oranları 2,9 iken bu oran 1992 yılında 10,4'e çıkmıştır (Yeldan,

1994, 52). Faiz oranlarında gözlemlenen artış beraberinde kapitalistler arası çatışmanın artmasına neden olmuştur. Para-sermayenin fiyatı olan faiz oranı arttıkça yukarıda da gösterdiğimiz gibi, kâr oranından girişimcinin elde ettiği

Ücret ile faiz arasındaki ilişkiler son dönem gelişmeler ışığında iki açıdan ele alınabilir. İlki, direkt olarak ücret-faiz ilişkisi olarak; ikinci olarak, girişimci kapitalisti ile para-kapitalisti arasındaki ilişkilerin sonucu dolaylı ilişkiler açısından.

değeri hedef almadan daha önce yaratılmış değerler, birikmiş değerler, varlıklar üzerinden yapılan ve bu anlamda daha çok yeniden bölüşümü ilgilendiren bir ilişkiye dönüşür.⁽⁹⁾ Yapılan

bu ayırımın hiç kuşkusuz gerçek yaşamda tam karşılığı yoktur. Çünkü değer üretmeme krizi, toplam sermayeyi oluşturan bireysel sermaye ve bireysel sermayelerden oluşan sektörler için eşit şekilde yaşanan bir olgu değildir.⁽¹⁰⁾ Kriz ekonomideki sektörlerle ve bireysel sermayelere eşit oranda yayılmadığı ölçüde, kredi mekanizması iki sürecin yani yeni-değerleri önceden değerlendirme amacı ile varolan

değerlerin bölüşülmesi amacının birbiri üzerine geçtiği bir süreç olarak karşımıza çıkmakta. Bu anlamda finansal yatırım sadece kısa süreli kazanç etme amacına yönelik olmanın ötesinde, değer yaratma sorununu ile karşılaşan ekonomide bir balon gibi şişen değerlerin korunması anlamına da gelmekte. Her iki eğilimin kesiştiği nokta ise finansal ilişkilerin farklılaşmasına, yeni yöntemlerin varlığına neden olmuştur. Finansal ilişkilere konu olan işlem hacminin büyüklüğüne bağlı olarak çeşitlenen finans teknikleri sonuçta farklı teknikler arasında seçim yapan para-sermaye sahiplerinin etkinliği sayesinde para-sermayenin ekonomide döngü hızını artmasına neden olduğu gibi, para-sermayesinin döngüsündeki hareketliliğin artışı finansal varlıkların farklı biçimlerde değerlendirilmesine yol açmıştır. Birbirleriyle ilişkili olan bu süreç, enflasyonist süreçlerin varlığında sahip olunan değerlerin parasal değerlerini korumak ya da kısa sürede daha fazla parasal değer yaratmak amacı nedeniyle sonuçta ekonomik yapıların artan oranda kırılğan özellikler kazanmasına neden olmuştur. Bu bir hastalıklı durum değildir. Yaratılan hayali değerlerin kırılğan bir finansal yapı aracılığıyla sonunda patlaması ya da aşırı-değerlenmiş bir miktar paranın nominal değerlerinin kaybı anlamına gelir ki, bu kayıp aslında aşırı duyarlı hale gelmiş parasal ilişkiler dolayımında bölüşüm ilişkilerinin hızlanmasına yol açar. Böylece finansal ilişkiler, sermayenin aşırı değerlenmesi ile birlikte, yukarıda detaylandırdığımız anlamda, kredi ilişkilerinin artan oranda yaratılan değerlerin önceden değerlendirilmesi (pre-validation) boyutundan çıkarak daha çok varolan, verili, yaratılmış zenginlik kaynaklarının paylaşımını hızlandırır.

Bu anlamda ekonomik süreçler içinde üretken ya-

tırımları sürdüren ve değer yaratma kapasitesine sahip olan bireysel firmaların elde ettikleri değerlerin üzerindeki yazılı değerleri koruma adına güvenlik

amacı ile bir dizi finansal işleme başvurusu, belirsizliğin arttığı bir ekonomik yapıda güvenlik amaçlı bu finansal işlemleri de güvensiz kılabilir. Ekonomik ilişkilerin tümünün finansal açıdan, varolan varlıkları koruma ya da açıkları kapatma adına dışsal finansa bağımlı olmaları, ekonomik yaşamda riski artırdığı ölçüde, üretken sermayenin egemen olduğu bir ekonomiden finansal yaşamın belirleyici olduğu bir ekonomiye geçiş anlamına gelir.

Fakat finansal ilişkilerinin öneminin artması daha çok bir geçiş aşaması, ara döneme ilişkin bir süreç olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Finansal ilişkilerin son aşamada yaratılan değerlerin yeniden paylaşımı anlamına geldiği gerçeğini göz önüne alındığında, bir aşamadan sonra finansal ilişkilere karşılık gelen ve bu ilişkilerin getirisi olan faizin nesnel varoluş koşullarının ortadan kalkacağı, büyüünün bozulacağı tahmin edilmesi zor olmayan bir gerçekliktir.

Bu kısa yazıdan hareketle, para-sermayesinin 1970'lerdeki bu önlenemez yükselişinin ve finansal dünyanın her geçen gün karmaşılaşan dünyasının kapitalist bir ekonomi içinde ve kapitalizme özgü dinamiklerin ürünü olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Bütünsel süreç açısından bakıldığında karmaşılaşan ve algılamamızı zorlaştıran kumarhane ekonomisi ya da büyü ekonomisi olarak adlandırılan süreç, özünde kapitalizmin ve dolayısıyla sermaye birikiminin bir bütün olarak kendini yeniden üretmeme krizleri ile yakından ilgili olduğu görülecektir.

Dipnotlar

(*) Bu çalışma, Spartaküs Yayınevinde baskıya hazırlanan *Marksist Teoride Para ve Kapitalizm; Üretim Ekonomisinden Kumarhane Ekonomisine* adlı çalışmanın Faiz alt başlığının yeniden gözden geçirilmesi ile elde edilmiştir.

(1) Neo-klasik yazının ithal ikamesine dayalı kalkınma deneyimlerini eleştirmek için geliştirdiği Rant Kollama Faaliyetleri, özellikle devletin piyasaya daha çok dış ticarete koyduğu sınırlamalardan hareketle tanımlamıştır (Krueger, 1974). Rant yaratan bu sınırlamaların kaldırılmasının gerekliliği yönündeki düşünce tüm 1980 sonrası ekonomi politikaların temel amacı olmuştur. Fakat diğer yandan 1980 sonrası neo-liberal politikaların tanımladığı ekonomik ilişkiler için de rant kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Rant ekonomisi kapitalist ekonomiye özgü olan para kapitalistlerinin kriz dönemlerine ait aktivitelerini atlandırma için kullanılan bir kavram olurken, kapitalizme özgü bu aktiviteler genellikle bir ekonomik hastalık ya da burjuvazinin alt-gruplarından biri (Boratav, 1991, 68-70), ya da baskın bir sınıf olarak finansal rantıye sınıfı (Yeldan, 1994) olarak analiz edilmiştir.

(2) Marx'ın faiz kavramını formelleştiren ve grafiklere taşıyan bundan sonraki açıklamaların temel referansı T. P. Lianos'un (1987) tarihli çalışması olmuştur. Formüller ve grafikler bu çalışmadan alınmıştır. Ayrıca bu çalışmayı destekleyen önemli çalışmalar Harris (1976), ve Fine'in (1985-1986) tarihli çalışmalarıdır.

(3) Doğal faiz oranının eleştirisi ve Marx'ın faiz teorisi ile Robertson'un ödünçverilebilir fonlar teorisi arasındaki bağlantılar ve Marx'ın ele alışı farklı kılan unsurlar için bak; Harrison (1976).

(4) Marx'ın faiz teorisinin diğer okullara göre farklılıkları ve üstünlükleri için bak: B. Fine (1985-86)

(5) Faiz ilişkilerini kapitalistler arası yani para-kapitalistleri ile üretken kapitalistler arası ilişkilerinin dışında Marx'ın ele alıp analiz etmediği tüm gelir kesimleri ve özellikle işçilerle sermaye sınıfı arasındaki faiz ilişkileri açısından ele alan, Marksist iktisat katkısı olabilecek bir çalışma için bak; Harris (1976)

(6) Faiz-ücret ilişkisini bu anlamda ilk defa ele alan Harris, Marx'ın soruna eğilmemesinin nedeni olarak Marx'ın döneminde kredi ilişkilerinin henüz işçileri kapsayacak bir boyuta ulaşmaması olarak göstermektedir (Harris, 1976, 156).

(7) Türkiye'de 1960-1990 yılları için ücret ve mark-up oranları bak; K. Boratav, O. Türel E. Yeldan (1994).

(8) Kâr-faiz ilişkisinin ücretler üzerindeki etkisini Türkiye örneği açısından ele alan önemli bir çalışma bak: Y. Akyüz, (1984).

(9) Kredinin yaratılacak potansiyel değerleri önceden değerlendirmesi özellikle bankaların verdiği krediler dolayımında, üretimin önceden değerlendirilmesi (private pre-validation) olduğu konusunda geniş bilgi için, G. Reuten ve M. Williams (1989, 81-88) oldukça anlamlı bir çalışmadır.

(10) P. Susman'ın krizi ve değer üretmemeyi sektörel düzeyde ele aldığı 1984 tarihli çalışması bu anlamda ekonomik teoriye önemli bir katkı olurken D. Shakov, J. Graham ve K. Gibson 1992 tarihli çalışmalarında Susman'ın belirlediği değişkenlere bağlı olarak ABD'de kâr oranlarının düşüş eğiliminin sektörel açıdan nasıl farklılaştığını sayısal veriler ışığında analiz etmişlerdir (Shakov ve diğ., 1992)

Kaynaklar:

Akyüz, Y. (1990) Financial System and Policies in Turkey in the 1980s, ed: T. Arıcanlı ve D. Rodrik., *The Political Economy of Turkey*, Macmillan, London

Akyüz, Y. (1984) "Faiz ve Enflasyon Üzerine", *Yapıt*, sayı 6
Fine, B. (1985-86) Banking Capital and The Theory of Interest., *Science & Society*, cilt XLIX., sayı 4

Boratav, K. (1990) Inter-Class and Intra-Class Relations of Distribution Under "Structural Adjustment"; Turkey During the 1980s., ed: T. Arıcanlı ve D. Rodrik., *The Political Economy of Turkey*, Macmillan, London

Boratav, K. (1991) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınları, İstanbul,

Boratav, K. (1994) İktisadi Kriz Üzerine Bazı Gözlemler, *İktisat İşletme ve Finans*, sayı 100,

Boratav, K., O. Türel ve E. Yeldan (1994) Distributional Dynamics in Turkey under 'Structural Adjustment of the 1980s', *New Perspectives on Turkey*, No. 11

Harris, L. (1977) "On Interest, Credit and Capital", *Economy & Society*, vol. 5,

Harvey, D. (1990) *The Conditions of Postmodernity*, Basil Blackwell, Oxford

Krueger, A. (1974) "Political Economy of The Rent Seeking Society" *The American Economic Review*, Vol. 64, No 3

Lianos, T. P. (1987) "Marx on The Rate of Interest", *Review of Radical Political Economy*, vol. 19/3

Magdoff, H. (1992) "Globalization-To What End?", *Socialist Register*, (ed) R. Milliband ve L. Panitch, The Merlin Press, London

Marx, K. (1975) *Theories of Surplus Value-Part III*, Lawrence & Wishart, London

Marx, K. (1979a) *Grundrisse, Ekonomi Politğin Eleştirisi-ne Katkı*, çev: S. Nişanyan, Birikim Yay, İstanbul,

Marx, K. (1986) *Kapital-I*, çev: A. Bilgin, Üçüncü Baskı, Sol Yayınları, Ank

Marx, K. (1990) *Kapital-III*, çev: A. Bilgin, İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ank.

Minsky, H. P., (1989) "Financial Crises and Evolution of Capitalism: The Crash of '87-What Does It Mean?" *Capitalist Development and Crisis Theory* içinde, eds. M. Gottdiener ve N. Komninos, Macmillan, London,

Perle, V. (1988) *Super Profits and Crises*, International Publishers, New York

Reuten, G. ve M. Williams (1989) *Value Form and The State*, Routledge, London

Sak, (1995) *Public Policies Towards Financial Liberalization: A General Framework and Evaluation of The Turkish Experience in The 1980's*, Capital Markets Board Publication, Ankara

Shakov, D., J. Graham and K. Gibson (1992) Industrial Restructuring in The US Economy: A Value Analysis', *Capital and Class*, vol. 47

Strange, S. (1986) *Casino Capitalism*, Basil Blackwell, Oxford,

Weeks, J. (1981) *Capital and Exploitation*, Arnold, London,

Döviz Cinsinden Borçlanma Üzerine

Gündüz Fındıkçıoğlu

Döviz cinsinden tahvil çıkartmak bugüne kadar başvurulmamış bir yöntem değildir. Serbest seyreden döviz kuru uygulayan gelişmekte olan bir ülke ile döviz (dolara) endeksli kur – bir tür sabitleme – uygulayan (pegged exchange-rate) ülkelerin bu uygulamadan aynı şekilde etkilenmeyebileceklerini belirterek konuya girelim. Döviz endeksli kur uygulayan ülkeler için iç borcun döviz çevrilmesi daha fazla risk taşımakta ve politika enstrümanlarını azaltmaktadır. Bu türden “pegged exchange-rate” uygulayan ülkelere iki örnek Arjantin ve Meksika’dır. Bu iki ülkenin deneyleri birbirinden farklı olup, Ekonomi Bakanı Domingo Cavallo’nun görevden alınmasına rağmen, Arjantin deneyinin başarılı – ve ilginç – olduğu genellikle kabul edilmektedir.⁽¹⁾ Türkiye’ye kısa vadeli yabancı sermaye girişinin yurt içindeki TL/döviz gidiş gelişlerinden (currency substitution) çok daha az önemli olduğu ve Türkiye’nin olsa olsa bir “crawling peg” uyguladığı düşünüldüğünde, Latin Amerika-Türkiye karşılaştırmalarının dramatik önemde tesbitlere yol açmaması beklenbilir.⁽²⁾ Yine de, Meksika ve Arjantin örneklerine bir gözatalım.

Meksika 1994-95 ve Arjantin 1991-96

Arjantin’de yapılanlar muhtemelen stabilizasyon politikaları literatürüne geçecektir. “Total faktör produktivitesi” (Solow residual) 1990-94 arası yılda ortalama % 6,5 arttı.⁽³⁾ “Pasifik havzası kaplanlarının” son otuz yılda ortalama % 1 ile % 2,5 arası değişen oranlarda produktivite artışı sağladığı göz önüne alınırsa, Arjantin’de son yıllarda ciddi bir yapısal değişiklik olduğu görülebilir. Arjantin ekonomisindeki yeniden yapılanmanın mimarı Cavallo’nun ifadesiyle bu “mucizenin” iki nedeni vardır. Birincisi, her stabilizasyonun olmazsa olmaz ögesi olan fiskal reform ve ikincisi, bimoneter bir “para kurulunun” (currency board) ve ful konvertibilitenin uygulandığı bir para politikası değişikliği. Döviz cinsinden tahvil çıkartmanın anlamını bulduğu kontekst de bu genel reform paketi oluyor. Konuyu özetleyelim: Milton Friedman’ın argümanına göre para basma yetkisine sahip otorite paranın tekeline sahiptir. Para tekeldisi olarak dengeyi paranın fiyatını marjinal maliyetine eşitleyerek değil (paranın marjinal ma-

liyeti sıfırdır) marjinal getirisine eşitleyerek bulacak ve maksimum senyoraaj elde edecektir.⁽⁴⁾ Para basma mekanizması rekabetçi olsaydı fiyat marjinal maliyete (sıfıra) eşitlenecekti. Para tutmanın maliyeti nominal faiz haddi olduğuna göre, optimal para miktarı “enflasyon eşittir negatif reel faiz

haddi” noktasına tekabül edecekti. İki veya daha fazla parayı aynı anda sistemde tutmak (multiple currencies) rekabetçi bir mekanizmaya yol açacaktır. Arjantin örneğinde dolar ve peso aynı anda bütün işlemlerde geçerli para birimleri olarak tanınmış ve bir “currency board” olarak kullanılan Merkez Bankası pesoyu % 100 karşılayan oranda dolar ve dolar cinsi likid finansal enstrüman tutmak zorunda bırakılmıştır. (Kanunla) Yani, bir peso basmak için Merkez Bankası bir dolar bulundurmamak zorunda bırakılmış ve tüm *senyoraaj* hakkı elinden alınmıştır. Pesoyu devalüe etmek imkânsız hale getirilmiştir. Para politikası sadece dolar cinsinden kağıtlarla açık piyasa işlemi yapılabilmesine indirgenmiştir ve yine kanunla bu işlemlerin hacmi para bazının maksimum % 20’si olarak saptanmıştır. Bu işlemlerin hacmi pratikte daha da az olmuştur. Para politikası böylece tamamen ABD’nin para politikasına endekslenmiştir. Kanunla “bir peso = bir dolar” paritesi de belirlenmiştir. Ancak, bu oranın bir “muhasabe oranı” olduğu ve bu şartlar altında gerçek bir “döviz kuru”nun varlığından söz etmenin anlamsız hale geldiği de söylenmelidir. Bu bir “konvertibilite” programıdır ve diğer sabit döviz kuru programlarından farklıdır. Döviz rezervleri aslında elinde peso tutanların malı olduğu için Merkez Bankası tarafından serbestçe kullanılmazlar. Rezervlerdeki bir erime aktörlerin peso’dan dolara *para ikamesi* (currency substitution) yaptıklarının bir göstergesi olacaktır. Son derece kararlı bir fiskal reformla beraber uygulanan bimonetarizm enflasyonu 1994’de ayda % 0,4 oranına kadar indirmiştir. (1991’de ayda % 30’dan 1994’te ayda % 0,4’e) Programın daraltıcı – antipopüler – yönlerinden dolayı sosyal rahatsızlık yaratmış olması ve bunun sonucu olarak Cavallo’nun istifa etmesi ayrı bir konudur. Sonuçta enflasyon düşürülmüş ve produktivite artmıştır. Ancak, bu sonucun alınması programın *bir bütün olarak* – para kurulu ve fiskal reform – tavizsiz ve uzun süre uygulanmasıyla mümkün olmuştur. Ayrıca, döviz cinsinden tahvillerin % 1350 oranına varan devalüasyonlar zincirinden sonra arz edildiğine dikkat çekelim.

Meksika örneğinde ise ciddi bir başarısızlık ve döviz cinsinden tahvillerin yoğun arzı bir arada oldu. Kri-zi, Mishkin (1995, 1996)’da çizilen teorik çerçeve ve

tabloya dayanarak açıklayalım. Mishkin (1996) daha önce çerçevesini çizdiği (Mishkin, 1996) bir banka ve finans sistemi krizi teorisini Meksika Krizi'ne uyguluyor. Meksika'da finansal krize yol açan ana nedenlerden birisi bankaları kredilerin geri dönmemesi yüzünden zor duruma düşmeleri idi. 1982 Eylül'ünde millileştirilen bankalar 1990'ların başında tekrar özelleştirildi. Ancak, kamu kurumlarına kredi vermeye alışmış olan bankaların özel sektörle çalışacak ekspertizleri yoktu. Ciddi bir regülasyon kurumunun oluşturulmadığı koşullarda, bankalar aşırı risk aldılar ve bir kredi patlaması yaşandı. Sadece banka sistemi değil, diğer finansal kurumların da aşırı risk aldığı ortamda verilen kredilerin çoğu geri dönme riski taşıyordu. "Pegged exchange-rate" uygulayan Meksika'da uluslararası faiz hadlerinin yükselmesi de krize yol açan bir diğer önemli faktör oldu. Merkez Bankası'nın pesonun değerini korumak için müdahale etmesi de krizi olgunlaştırdı. Faizlerin yükselmesi "adverse selection" (bir asimmetrik enformasyon türü) problemlerini artırdı ve yüksek kredi faizlerine rağmen talep edilen krediler gittikçe riskli hale gelmeye başladı. Meksika finans piyasalarında borçların çok kısa vadeli oluşu krizi derinleştirdi. Siyasi belirsizlik, ayrıca, ekonomideki genel belirsizliği artırdı. Meksika bir döviz krizi anında tam bir finansal kaosa düşmeye hazır hale geldi. Merkez Bankası'nın pesonun değerini korumak için dövize müdahale etmesi Banka'nın döviz rezervlerini hızla eriterek spekülasyon saldırıya da açık hale getirdi. Faizlerdeki çok hızlı artış bile döviz rezervlerindeki erimeyi durduramayınca 20 Aralık 1994'te devalüasyon geldi. Devalüasyona götüren süreçte son darbe peso cinsinden tahvillerin (cetes) yüksek faize rağmen satılamaması ve dolar denomine tahvillerin (tesobono) itfasının çok artmasıydı. Enflasyon beklentisi devalüasyonla beraber hızla artınca cetes faizi % 100'ün üzerine çıktı ve borsa çöktü. (\$ bazında % 60'lık indeks düşüşü) Firma ve hanehalkı gelir akımlarındaki düşüş ve firmaların genellikle dolar cinsinden borçlu olmaları "felaket senaryosuna" gidişi hızlandırdı. Yabancı portföy yatırımları süratle çekilince (1994 sonunda 10 milyar doları aşan bir outflow) "Meksika Krizi" patlamış oldu. Meksika bankalarının dolar denomine borçlarının kısa, alacaklarının uzun dönemli oluşu (maturity mismatch) tabloyu tamamladı. Bankaların dolar denomine borçlarının peso değeri aralık 1993'te 88,8 milyardan aralık 1994'te 174,4 milyara çıkmış oldu. Burada önemli olan, bankaların dolar denomine varlıklarının da olması *ancak* bu varlıkların tamamen realize edilmesinin kötü piyasa şartları ve devalüasyonun dolar cinsi kre-

dilerin kur riski üzerlerinde olan firmaların bilançoları üzerindeki etkisi yüzünden imkansız hale gelmesidir.

Bankaların dolar denomine varlıklarının çok yüksek

***Eksiksiz bir stabilizasyonla
gelmeyen bir döviz cinsi bono
çıkarmının uzun dönemde risk
artırmaktan başka bir etkisi olamaz.
Kısa vadeli ve sembolik miktarda
dolar denomine tahvil itfası
başarılsa – ve tekrarlanmazsa – bir
kerelik bir "pozitif sinyal" etkisi
olabilir kanısındayız.***

oranda tesobono olması halinde ne olabilirdi? Hazine'nin bu tahvillerin karşılıklarını bekleterek ve/veya peso cinsinden ödemesi sorunu büyütür ve, ikinci halde, enflasyonu daha da artırır. Her durumda risk son tahlilde banka sisteminin üzerinde kalıyor.

Türkiye bu senaryoya uymuyor. Ancak, bu yol bir

kere açılır ve standart hale gelirse, cari dengenin bozulması para ikamesi yoluyla da benzeri bir duruma yol açabilir. Eksiksiz bir stabilizasyonla gelmeyen bir döviz cinsi bono çıkarmının uzun dönemde risk artırmaktan başka bir etkisi olamaz. Kısa vadeli ve sembolik miktarda dolar denomine tahvil itfası başarılsa – ve tekrarlanmazsa – bir kerelik bir "pozitif sinyal" etkisi olabilir kanısındayız.

Bir Statik İlk Yaklaşım ve Bir Dinamik Örnek

Herhangi bir sürekli-zaman temsili aktör (representative agent) modeli alalım. Modelin tahditleri "arbitraj yok" şartı, hükümetin bütçe tahdidi ve hanehalkı bütçe tahdidi olarak yazılabilir. Arbitraj imkanı olmaması için $i_t = r + \varepsilon_t$ eşitliği tutmalıdır. Burada :

i_t = TL cinsinden hazine bonosu faizi

r = uluslararası faiz haddi

ε_t = devalüasyon oranı olur. Sadece bu denkleme bakarsak ve bir ülkenin borçlanabileceği uluslararası dolar cinsinden faiz haddini – mesela "LIBOR + 5" – bir periodluk analizde sabit varsayarsak, denge i_t ve ε_t arasında belirlenir. TL cinsinden faiz haddi düşmüyorsa devalüasyon artacaktır. Kısa dönemli beklenti ve muhtemel sonuç devalüasyondur. i_t 'yi aşağı çekmek için fiskal reform gerektiği ortada ise – ve bu yapılmayacaksa – döviz cinsi veya dövize endeksli bononun satılabilmesi için ya yüksek döviz faizi verilmesi ya da devalüasyon gerekmektedir. Gerçekten de, döviz cinsi bonoların masif miktarda piyasaya sürülmesi Arjantin'de de çok yüksek oranda bir devalüasyon sonrası olmuştur ve bankalar/aktörler bu tip tahvillerin çıkarılmasını bir "devalüasyon sinyali" olarak algılayabilirler. İç borcu dövize çevirdikten sonra devalüasyon yapmak düşünülmemeyeceğine göre *önceden* devalüasyon yapılması beklenenecektir. Ancak bankalara açık pozisyon kapatırmanın bir aracı olarak da likiditesi yüksek mahiyette döviz bonosu veya dövize endeksli bono çıkarılabilir.

Dinamik bir çerçevede bakarsak durum değişebilir. Sargent (1987, 8. bölüm) mali politikaların aynı kaldığı varsayımı ile, endekslenmiş hazine bonolarının sisteme dahil edilmesinin reel değişkenleri ve fiyatlar genel seviyesini etkilemeyeceği "politikanın anlamsızlığı" (policy irrelevance veya neutrality) teoremlerini özetlemektedir. "Üst üste binen kuşaklar" (overlapping generations) modellerinin genel dengesi çerçevesinde anlaşılabilir olan "Rikardiyen denklik" (Ricardian equivalence) sınıfı bu teoremler bize açık piyasa işlemlerinin hangi durumlarda nötr olacağına dair teorik bazı örnekler vermektedirler. Ancak, "Ricardian equivalence"ın gerçekliği tartışmalıdır.⁽⁶⁾ Yine de, bu noktaya dikkati çekiyoruz. Bu noktaya dikkat çekmemizin nedeni konuyla ilgili ekonometrik testlerin Robert Hall (1978)'den başlayan Euler denklemi yaklaşımı ve tüketim fonksiyonunun klasik ekonometri yöntemleriyle tahmin edilmesi ayrımında düşümlenmesi ve, son tahlilde, tartışmanın "Lucas eleştirisi" üzerinde düşümlenmesidir. VAR *aficianado*'larının "Rikardiyen denklik" konusunda tamamen yenik düşüklerini sanmıyorum ve dikkatleri Evans (1985) ve Evans (1987)'ye çekmekle yetiniyorum.

Endekslemenin etkileri

Endekslemenin enflasyonu durdurmayı zorlaştıracağı konusunda – bir literatür denemesi de – bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda söz konusu olan *ücretlerin enflasyona endekslenmesidir*. Yine de, iç borcu dövizde endekslemenin ekonomiyi endeksleyebileceğini düşünüyorum. Özellikle, enflasyonun işçi ücretlerinden kaynaklanmadığı kanısını taşıdığım bir ekonomide, Hazine tahvillerinin endekslenmesi ekonomiyi endekslemek anlamına gelebilir. Endekslenmiş bir ekonomide – endekslemeyi nasıl modellererseniz modelleyin – enflasyonun düşürülmesi daha masraflı ve daha fazla zaman alan bir operasyondur. Bono & García (1994) klasik kontrat literatürünün sürekli-zamanlı bir versiyonunda zaman-bağımlı kontratlara (time-dependent staggered contracts) oranla disinflation'un üç misli zaman alacağını gösteren bir modeli simüle ediyorlar.

Gelişmekte olan ülkelere özel sermaye girişinde son durum

Gelişmekte olan ülkelere son yıllarda kısa dönemli sermaye girişinin artmakta olduğu gözlemlenmektedir. Dünya Bankası ve IMF yayınları bu noktaya ve beklenmedik bir duruma işaret etmektedirler. 1982 Borç krizi sonrası gelişmekte olan ülkelerin uzun süre uluslararası piyasalardan borç bulmakta zorlanacakları tahmin edilmişti. Ancak, 1990 sonrası – özellikle Brady Planı'na dahil ülkelerin – yoğun sermaye (portföy) girişi sağladıkları görülüyor. Bu durumun nedeni

olarak ikinci el fiyatların yüksek oluşunun bir endikatörü olarak görülebileceği kredibilite artışı ve uluslararası faizlerin düşüklüğü gösteriliyor. (Calvo G.A., L. Leiderman & C.M. Reinhart (1996), Dooley M., E. Fernández-Arias & K. Klezer (1996), Fernández-Arias E & P.J. Montiel (1996), Fernández-Arias E (1996)) Özellikle, Fernández-Arias (1996) uluslararası faizlerin yükselmesi halinde bu durumun tersine dönebileceğine işaret ediyor.

Sonuç

Döviz cinsinden bono çıkarmanın zararları şunlardır:

1– Devalüsyon yapılacağına dair bir sinyal olarak algılanabilir ve devalüsyon beklentisini artırabilir. Tam da devalüsyon beklentisini kırmak için çıkarılsa bile bu böyle olabilir. Bankalara bu tip bonoları döviz aktifine yazma ve böylece açık pozisyon kapatırma hakkı verilmesi bu algılamayı güçlendirir. Türkiye'de sınırlı miktarda bu tip bononun satılabileceği doğru ise, "döviz cinsinden borçlanmaktan korkmuyoruz" sinyali ile kısa dönemli bir rahatlama amaçlanmış olabilir.

2– Döviz cinsinden masif borçlanma finansal kriz riskini artırır ve kriz olursa domestik çare enstrümanlarını azaltır. Mishkin (1996) bu noktayı açıkça ifade ediyor.

3– Ekonomiyi – masif bir dövizde çevrilmiş borç varsayımı ile – endeksler. Endekslenmiş bir ekonomide enflasyonu düşürmek daha zordur.

4– Ortodoks IMF anlaşmalarını zor hale getirir. "Nominal çıpa" kullanılmasını – döviz kuru çıpası – imkansız hale sokar. IMF ile ortodoks paket yapılmayacağı sinyali olarak algılanabilir.

5– "Rikardiyen denklik" sınıfı nötralite teoremleri tutuyorsa, dövizde veya enflasyona endekli tahvillerin uzun dönemde reel etkisinin olmaması gerekir. Sargent (1987, bölüm 5 ve 8) konuyu açıklıyor. Bu durumda söz konusu işlem yapılmış yapılmamış farketmez ve bu fazla *gerçekçi olmayan* nötralite senaryosu yine de olumlu senaryo olarak ortaya çıkmaktadır.

6– Dış borcun vadesini kısaltıp faizini artırmaktan başka sonuç vermeyecektir. Ayrıca LIBOR yükselirse – açıktır ki – borç yükü daha da artacaktır.

Sonuç olarak : Dövizde denomine kağıtlar önemsiz miktarda satılırsa neyi değiştireceğini anlamak zordur. Kısa dönemde döviz rezervlerine güvenildiği sinyali verilerek iç borçlanmayı rahatlatmak gibi bir etkinin yanında ileride nasıl bir fatura ödenebileceği önceden kestirilemez. Masif bir şekilde dövizde çevrilmiş borçlanma ise ciddi riskler taşımaktadır – oynak kur uygulayan ülkelerde bu riskler "pegged rate" uygulayanlara göre az olsa bile.

Dipnotlar

(1) Cavallo & Modena (1996) Arjantin'de yapıları özetliyor.

(2) Mishkin (1996) "crawling peg" in de farklı sonuçlar vermeyeceğini not ediyor.

(3) Literatürde çok bilinen "Solow residual"ı yine de tanımlıyoruz. Ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet varsayımları altında, $gy = agy + (1-a)gy + q$. Burada gy , gk output, işgücü ve sermayenin büyüme oranları ve q büyümenin sermaye veya işgücü artışına atfedilemeyen kısmıdır. q "Solow residual" oluyor. a ve $1-a$ ise sermaye ve işgücünün (emeğin) output'taki paylarıdır. Blanchard & Fischer (1989, 1. kısım) konuyu açıklıyor.

(4) Senyoraj ve maksimum senyorajı tanımlıyoruz. Enflasyonist finansman yoluyla toplanabilen kaynaklara senyoraj denir. Hükümet paranın değerini düşürerek ne kadar sürdürülebilir gelir akımı sağlayabilir? Bir "durağan durumda" (steadystate) hükümetin enflasyonist para basımı ile elde edebileceği maksimum sabit gelir akımına *maksimum senyoraj* denir. Maksimum senyoraj, kamu maliyesi teorisindeki maksimum sürdürülebilir birincil bütçe açığı (maximal sustainable primary budget deficit) kavramının para teorisindeki karşılığı olarak görülebilir. Senyoraj analizine "enflasyon vergisi analizi" de denilmektedir. Ancak, senyoraj enflasyon vergisi ile bağlantılı olmakla beraber aynı şey değildir. Beklenen enflasyon oranı parasal büyüme oranına eşit ise senyoraj = enflasyon vergisi eşitliği tutar. Bu durumda Gayri Safi Milli Hasıla (output) sabit varsayılırsa gerçekleşir

(6) Rikardiyen denklemin tutması için gereken şartların listesi bir hayli uzun görünüyor. a) Kuşaklararası transferler altüst nedenlerle yapılır. b) Sermaye piyasaları tamdır veya çok özel tarzlarda mükemmel değildirler. c) Vergileri *entelemenin* kuşaklar arası kaynak dağıtıcı etkisi yoktur. d) Vergiler nisbi fiyatları bozmazlar. e) Bütçe açıkları "balonlar" (bubbles) aracılığı ile değer yaratmazlar. f) Bütçe açığı vererek borçlanma opsiyonunun varlığı siyasi kararları etkilemez. g) Tüketiciler *rasyonel* ve uzun döneme yönelik beklentilere sahiptirler. (Bernheim, 1987) Ancak, Rikardiyen denklemin tutmasının varsayımların gerçekliğine dayalı olmadığı ve Bernheim'in *a priori* ve *a posteriori* görüşlerinin aynı olduğu -önyargılı olduğu veya ekonometrik testlerin bilgi içermediği- şeklinde bir eleştiride mevcut. (Plosser, Barro... ibid) Tartışmanın tüketim fonksiyonunun VAR'la veya küçük ekonometri ile tahmin edilecek tarzda belirlenmesi, yani Hall (1978)'den çıkan literatür ve, son tahlilde, "Lucas eleştirisi" üzerinde döndüğünü belirtelim.

Kaynaklar

*** Alesina A. & R. Perotti (1995) "The Political Economy of Budget Deficits", *IMF Staff Papers* 42: 1, 1-31.

*** Azariadis C. (1993), *Intertemporal Macroeconomics*, Blackwell Publishers.

*** Batur M. H. & G. Fındıkçıoğlu (1995), "Reputation and Credibility: An Appraisal of the Recent Theoretical Discourse on EMU", processed.

*** Bernanke B. & M. Gertler (1995), "Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission", *Journal of Economic Perspectives* 9: 4, 27-48.

*** Blanchard O.J. & S. Fischer (1989), *Lectures on Macroeconomics*, MIT Press.

*** Bernheim B.D. (1987), "Ricardian Equivalence: An

Evaluation of Theory and Evidence", *NBER Macroeconomics Annual*, 263-315.

*** Bernheim B.D. & K. Bagwell (1988), "Is Everything Neutral?", *Journal of Political Economy* 96: 308-338.

*** Bonomo M. & R. Garcia (1994), "Indexation, Stagging and Disinflation", *Journal of Development Economics* 43, 39-58.

*** Bruno M. (1991), "High Inflation and the Nominal Anchors of an Open Economy", Princeton University: *Essays in International Finance* No: 183.

*** Calvo G.A. (1986), "Temporary Stabilization: Pre-determined Exchange Rates", *Journal of Political Economy* 94: 6, 1319-1329.

*** Calvo G.A., L. Leiderman & C. M. Reinhart (1996), "Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s", *Journal of Economic Perspectives* 10: 2, 123-139.

*** Cavallo D. F. & Mondino G. (1996), "Argentina's Miracle? From Hyperinflation to Sustained Growth", *Annual World Bank Conference on Development Economics 1995*, 11-22.

*** Cukierman A. (1992), *Central Bank Strategy, Credibility, and Independence: Theory and Evidence*, MIT Press.

*** Dooley M., E. Fernández-Arias & K. Klezer (1996), "Is the Debt Crisis History? Recent Private Capital Inflows to Developing Countries", *The World Bank Economic Review* 10: 1, 28-50.

*** Fernández-Arias E. (1996), "The New Wave of Private Capital Inflows: Push or Pull?", *Journal of Development Economics* 48, 389-418.

*** Fernández-Arias E. & P.J. Montiel (1996), "The Surge in Capital Inflows to Developing Countries: An analytical Overview", *The World Bank Economic Review* 10: 1, 51-77.

*** Evans P. (1985), "Do Large Deficits Produce High Interest Rates?", *American Economic Review* 75: 1, 68-87.

*** Evans P. (1985), "Interest Rates and Expected Future Budget Deficits in the United States", *Journal of Political Economy* 95: 1, 34-58.

*** Hall R.E. (1978), "Stochastic Implications of the Life Cycle - Permanent Income Hypothesis", *Journal of Political Economy* 81: 1095-1117.

*** Meltzer A.H. (1995), "Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective", *Journal of Economic Perspectives* 9: 4, 49-72.

*** Mishkin F. (1992), "An Evaluation of the Treasury Plan for Banking Reform", *Journal of Economic Perspectives* 9: 4, 3-10.

*** Mishkin F. (1996), "Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective", *World Bank's Annual Conference on Development Economics*'e sunulan basılmış makale, Washington D.C. 25-26 Nisan 1996.

*** Obstfeld M. & Rogoff (1995), "The Mirage of Fixed Exchange Rates", *Journal of Economic Perspectives* 9: 4, 73-96.

*** Roldós J.E. (1995), "Supply-Side effect of Disinflation Programs", *IMF Staff Papers* 42: 1, 158-183.

*** Sargent T. (1987), *Dynamic Macroeconomic Theory*, Harvard University Press.

*** Taylor J. (1995), "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework", *Journal of Economic Perspectives* 9: 4, 11-26.

Merkez Bankası Analitik Bilançosu

Uzun Dönemdeki Değişmeler

Elimizdeki veriler Merkez Bankası parasındaki artışın kontrol altında olduğunu göstermektedir. Geçen yılın üçüncü üç ayı sonunda yıllık bazda % 138'e kadar yükselen Merkez Bankası parası artış hızı, daha sonra gerileyerek, yıl sonunda % 93'e, 1996'da da üçer aylık dönemler itibariyle sırasıyla % 79 ve % 24'e düşmüştür. Kamuya açılan kredilerin yıllık bazda % 48, altı aylık dönem itibariyle de sadece % 17 artmış olması, Merkez Bankası parasındaki artışın hazineye avans-
tan kaynaklanmadığını göstermektedir. Hazineye avans kalemi, Haziran sonunda 140 trilyon TL ile yıl sonu seviyesinin 51 trilyon TL altındadır. Merkez Bankası Bilançosu'nun aktifinde en hızlı artan kalem dış varlıklardır. Bu kalemin yıllık bazda artış hızı Haziran sonunda % 113'e, altı aylık dönem itibariyle ise % 64,6'ya ulaşmıştır. Merkez Bankası'nın rezerv biriktirme politikasını sürdürdüğünü gözlemliyoruz. Merkez Bankası, kamuya verilen krediler kaleminin hızlı artmamasının yarattığı olanağı kullanarak, döviz rezervini yıl sonuna göre 12,4 milyar dolardan 15,9 milyar dolara yükseltmiştir. Bu gelişme sonucunda Merkez Bankası açık pozisyonu yeniden artıya geçerek 399 milyon dolara yükselmiş, dış varlıklar/

da 1,18'den 1,45'e çıkmıştır. İç döviz yükümlülüklerinin bilançoya oranının % 22 düzeyinde olması ise TL'den dövize doğru para ikamesi eğiliminin devam ettiğini göstermektedir.

Kısa Dönemdeki Değişmeler

19.7.1996'dan itibaren göstergelere baktığımız zaman aktifteki iç varlıklar kaleminin düzenli bir düşüş içinde olduğunu görüyoruz. 19 Temmuz-26 Temmuz haftasında 43 trilyonluk bir daralma ve bunun karşılığında 21 trilyonluk Merkez Bankası parasında azalma gözlemleniyor. "Dış varlıklar-toplam döviz yükümlülükleri" nin - yani döviz pozisyon açığının- 22 trilyon daraldığını da gözlemliyoruz. 26 Temmuz-2 Ağustos haftasında ise iç varlıklar yaklaşık 25 trilyon azaldı. Döviz pozisyonu ise artıya geçti. Merkez Bankası parası sadece 4,5 trilyon civarında azalırken, geriye kalan 20,5 trilyon döviz alımına gitmiş oldu. API (Açık Piyasa İşlemleri) hacmi 102 trilyondan 82 trilyona düşürüldü ve dolaşıma çıkan banknot miktarı 20 trilyonluk artış göstermiş oldu.

T.C. MERKEZ BANKASI ANALİTİK BİLANÇOSU

Yıllık Yüzde değişmeler

	1994 IV	1995 I	1996 II	1995 III	1995 IV	1996 I	1996 II
AKTİFLER	142	149	121	107	105	85	74
Dış Varlıklar	187	354	222	188	147	101	113
İç Varlıklar	105	41	46	22	57	57	8
Nakit İşlemler	51	40	99	80	143	67	20
Kamuya Açılan Krediler	-34	52	106	58	117	81	48
Değerleme Hesabı	319	53	-50	-64	-66	-5	-73
PASİFLER	142	149	121	107	105	85	74
Toplam Döviz Yükümlülükleri	216	168	102	94	109	87	101
Dış Yükümlülükler	251	170	92	83	98	85	94
İç Yükümlülükler	135	164	133	132	148	90	120
Merkez Bankası Parası	50	107	166	138	93	79	24
Dolaşıma Çıkan Banknotlar	90	110	102	77	86	74	56
Bankalar Mevduatı	76	93	78	64	78	69	65
Diğer MB Parası	-68	131	2051	2284	278	124	-58
API Borçları	-94	142	-14156	0	1299	119	-75

Merkez Bankası Bilançosunda Bazı Oranlar

	Nakit Bilanço	Değer- leme/Bil.	İçdöviz yük./ Bilanço	MBP/ Bilanço	Dışvarl./ Dışyük.	API/ MBP	Açık Poz.	M.B. Rezerv- leri	Rezerv Para
Aralık, 94	0,27	0,19	0,16	0,28	10,95	0,01	-3.412	7.112	% 87,0
Mart, 95	0,32	0,05	0,21	0,27	1,19	0,09	-2.359	10.292	% 104,1
Haziran, 95	0,33	0,05	0,17	0,36	1,31	0,27	-604	13.349	% 93,9
Eylül, 95	0,25	0,03	0,17	0,35	1,50	0,26	1.689	16.174	% 75,5
Aralık, 95	0,33	0,03	0,19	0,26	1,18	0,04	-2.230	12.384	% 83,7
Mart, 96	0,29	0,03	0,21	0,26	1,29	0,10	-1.463	13.915	% 72,4
Haziran, 95	0,26	0,01	0,22	0,28	1,45	0,15	399	15.869	% 59,6

ış yükümlülükler oranı

T.C. MERKEZ BANKASI ANALİTİK BİLANÇOSU

Kısa Dönemdeki Değişmeler (Milyar TL)

	16.8.1996	9.8.1996	2.8.1996	26.7.1996	19.7.1996
AKTİFLER	2.218.746	2.146.530	2.105.434	2.094.260	2.119.999
Dış Varlıklar	1.568.698	1.563.012	1.516.735	1.480.751	1.463.564
İç Varlıklar	650.048	583.518	588.699	613.509	656.435
Nakit İşlemler	624.370	557.169	557.416	583.148	633.200
Kamuya Açılan Krediler	734.229	668.799	670.922	697.580	743.605
Değerleme Hesabı	25.678	26.349	31.283	30.361	23.235
PASİFLER	2.218.746	2.146.530	2.105.434	2.094.260	2.119.999
Toplam Döviz Yükümlülükleri	1.569.047	1.526.476	1.503.182	1.487.483	1.492.578
Dış Yükümlülükler	1.148.492	1.106.441	1.095.710	1.083.084	1.066.448
İç Yükümlülükler	420.555	420.035	407.472	404.399	426.130
Merkez Bankası Parası	649.699	620.054	602.252	606.777	627.421
Dolaşıma Çıkan Banknotlar	367.676	326.307	332.936	312.678	328.056
Bankalar Mevduatı	160.593	170.070	160.817	165.736	159.487
Diğer MB Parası	107.984	113.281	99.112	119.068	126.039
API Borçları	90.609	95.731	82.804	102.007	104.552

mayıp, 5 trilyon kadar azaldı. Merkez Bankası parasındaki artış açık piyasa işlemleri ile çekilemedi ve dolaşıma çıkan parada ciddi bir artış oldu.

Merkez Bankası rezervlerinin 1995 sonuna göre 12384 milyon \$'dan 15869 milyon \$'a yükseldiği görülmektedir. Merkez Bankası'nın "spekülatif saldırılara" karşı nisbeten güvenli durumda olma politikasının 1994 başındaki kriz-

İç varlıklardaki azalmanın piyasada daraltıcı bir etkisi böylelikle olmamış oluyor. 2-9 Ağustos haftasının verilerine göre ise, iç varlıklar 5 trilyon civarında azalır-

den sonra bir "sabit" (policy constant) haline geldiğini sanıyoruz. Banka rezervlerinde ise bir miktar gerileme gözlemlenebilir.

Döviz Rezervleri

Merkez Bankası ve ticari bankaların döviz rezervlerini aşağıdaki tabloda veriyoruz.

	1994 I	1994 II	1994 III	1994 IV	1995 I	1995 II	1995 III	1995 IV	1996 I	1996 II
Merkez Bankası	3.294	4.257	6.741	7.112	11.292	13.350	16.174	12.384	13.915	15.869
Bankalar	8.222	8.111	8.455	7.997	7.331	7.098	8.983	10.590	9.173	9.455
Toplam	11.516	12.368	15.196	15.109	18.623	20.448	25.157	22.974	23.088	25.413

ken, döviz pozisyonu fazlasının 13'ten 37 trilyona yükseldiğini görüyoruz. Merkez Bankası parası da 18 trilyon kadar artmış oldu. Döviz pozisyonunu kuvvetlendirmek amacıyla yaratılan paranın bir kısmı API ile geri çekildi ve API borçları 82,8 trilyondan 95,7 trilyona yükseldi. Elimizdeki son haftada ise, iç varlıkların 67 trilyon kadar arttığı görülüyor. Merkez Bankası parası ise 29 trilyon arttı. Aradaki fark döviz pozisyonundaki gerilemede görülüyor. Toplam döviz yükümlülükleri - Dış varlıklar eksi 1 trilyon kadar. Bir önceki hafta, bu rakam artı 37 trilyon idi. Merkez Bankası döviz kaybederek Hazineyi finanse etmiş oldu. API ise art-

NOT: Merkez Bankası Analitik Bilançosu'nun açıklaması gelecek sayıda yer alacaktır.

TABLO 1 GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA

1987 ÜRETİCİ SABİT FİYATLARIYLA, Milyar TL.

DÖNEMLER İTİBARIYLA YILLIK TOPLAMLAR

		SEKTÖRLER				GSYİİ	DIŞ ALEM FAKTÖR GELİRLERİ	GSMİİ
		TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	TOPLAMI			
1994	1	14,479	26,631	46,242	87,353	97,526	900	98,426
	2	14,463	25,874	45,320	85,657	95,178	1,102	96,280
	3	14,003	25,295	44,553	83,851	92,652	768	93,420
	4	14,358	24,775	44,000	83,134	91,321	412	91,733
1995	1	14,356	24,693	43,994	83,043	91,035	648	91,683
	2	14,432	25,836	45,201	85,470	93,677	514	94,191
	3	14,815	26,983	46,282	88,081	96,549	843	97,393
	4	14,730	27,766	46,829	89,325	98,023	1,127	99,150
1996	1	14,699	28,302	47,553	90,553	99,547	1,482	101,029

BÜYÜME

Dönemler itibariyle yıllık artışlar %

1994	1	-2.1	9.2	6.8	5.9	6.9	-18.2	6.6
	2	-1.0	2.9	2.7	2.1	2.2	0.4	2.2
	3	-4.6	-1.5	-0.3	-1.4	-2.2	-34.9	-2.6
	4	-0.7	-5.7	-4.0	-4.0	-5.5	-62.0	-6.1
1995	1	-0.8	-7.3	-4.9	-4.9	-6.7	-28.1	-6.9
	2	-0.2	-0.1	-0.3	-0.2	-1.6	-53.3	-2.2
	3	5.8	6.7	3.9	5.0	4.2	9.8	4.3
	4	2.6	12.1	6.4	7.4	7.3	173.4	8.1
1996	1	2.4	14.6	8.1	9.0	9.3	128.8	10.2

DEFLATÖRLER %

Dönemler itibariyle yıllık fiyat artışları

1994	1	88.7	63.3	70.0	71.0	70.0	26.0	69.7
	2	88.2	82.1	79.2	81.6	80.7	106.2	80.9
	3	86.6	100.9	89.4	92.0	91.5	159.1	92.1
	4	97.2	122.6	104.0	108.1	106.5	232.0	107.3
1995	1	105.7	140.0	125.3	126.1	122.8	302.4	123.8
	2	110.4	118.5	115.4	115.5	112.6	262.9	113.4
	3	93.6	98.6	99.5	98.2	95.9	167.1	96.5
	4	84.9	78.7	84.6	82.8	81.9	68.0	81.9
1996	1	78.6	62.8	73.1	70.8	71.0	56.8	70.9

GSMİİ'DE PAYLAR %

1994	1	14.7	27.1	47.0	88.7	99.1	0.9	100.0
	2	15.0	26.9	47.1	89.0	98.9	1.1	100.0
	3	15.0	27.1	47.7	89.8	99.2	0.8	100.0
	4	15.7	27.0	48.0	90.6	99.6	0.4	100.0
1995	1	15.7	26.9	48.0	90.6	99.3	0.7	100.0
	2	15.3	27.4	48.0	90.7	99.5	0.5	100.0
	3	15.2	27.7	47.5	90.4	99.1	0.9	100.0
	4	14.9	28.0	47.2	90.1	98.9	1.1	100.0
1996	1	14.5	28.0	47.1	89.6	98.5	1.5	100.0

BÜYÜMEYE KATKI %

1994	1	-0.3	2.4	3.2	5.3	6.8	-0.2	6.6
	2	-0.2	0.8	1.3	1.9	2.2	0.0	2.2
	3	-0.7	-0.4	-0.1	-1.2	-2.1	-0.4	-2.6
	4	-0.1	-1.5	-1.9	-3.5	-5.4	-0.7	-6.1
1995	1	-0.1	-2.0	-2.3	-4.4	-6.6	-0.3	-6.9
	2	-0.0	-0.0	-0.1	-0.2	-1.6	-0.6	-2.2
	3	0.9	1.8	1.9	4.5	4.2	0.1	4.3
	4	0.4	3.3	3.1	6.7	7.3	0.8	8.1
1996	1	0.4	3.9	3.9	8.2	9.3	0.9	10.2

TABLO 2. DİE ENDEKSLERİ

		ÜRETİM ENDEKSİ		TOPTAN EŞYA FİYATLARI ENDEKSİ		İÇ TİCARET HADLERİ	
		1992 = 100 SANAYİ GENEL	İMALAT SANAYİ	GEÇİNME ENDEKSİ TÜFE	FİYATLARI ENDEKSİ TEFE	TÜKETİCİ / TOPTAN	TARIM / SANAYİ
1995	T	108.7	105.7	184.6	186.1	99.2	108.3
	A	111.0	107.9	192.6	190.3	101.2	105.6
	E	113.1	111.4	207.4	199.1	104.2	112.0
	E	113.4	112.8	220.5	206.5	106.8	114.1
	K	123.5	122.3	230.8	213.8	108.0	114.1
	A	124.3	121.8	239.6	223.1	107.4	118.4
1996	O	111.8	108.2	259.5	244.8	106.0	119.2
	Ş	92.4	88.6	271.2	259.1	104.7	127.5
	M	107.6	104.0	286.4	277.3	103.3	130.9
	N	102.9	100.7	305.6	299.7	102.0	135.1
	M	113.2	112.8	319.4	312.1	102.3	132.4
	H	113.5	111.9	327.5	320.6	102.2	127.3
	T			334.5	328.2	101.9	122.5
YILLIK ARTIŞLAR %							
1995	T	19.8	21.8	80.8	77.7	1.7	17.4
	A	13.5	14.5	83.4	76.2	4.1	15.3
	E	5.9	6.3	86.0	76.5	5.4	20.7
	E	2.2	2.4	84.4	72.4	7.0	16.3
	K	10.9	11.3	81.4	68.9	7.4	13.2
	A	15.7	15.8	76.0	65.6	6.3	16.7
1996	O	12.1	11.9	78.1	64.8	8.0	13.0
	Ş	1.8	0.7	77.5	63.0	8.9	11.4
	M	13.0	11.8	79.3	65.3	8.5	7.2
	N	-1.5	-2.9	80.8	69.9	6.4	5.1
	M	14.9	15.5	82.7	73.7	5.2	8.5
	H	2.6	2.3	82.9	76.2	3.8	12.2
	T			81.2	76.4	2.7	13.1
YILLIK ARTIŞLAR %							
1990		10.0	10.0	60.3	52.3	5.3	16.1
1991		3.1	2.6	66.0	55.3	6.8	-2.9
1992		4.6	2.9	70.1	62.1	4.9	1.9
1993		5.9	6.4	66.1	58.4	4.9	3.6
1994		-6.3	-8.6	105.2	108.6	-1.1	-14.2
1995		8.6	8.9	89.1	86.0	0.9	12.4
1996 ¹		9.1	9.0	81.0	70.7	6.1	12.3

¹Temmuz ayı itibariyle 12 aylık ortalama.

TABLO 3. İMKB ENDEKSİ

1993 yılı sonu itibarıyla TEF Endeksi ile deflate edilmiş değerler.

		İMKB ENDEKSİ AY SONU DEĞERLERİ			İMKB ENDEKSİ AY SONU DEĞERLERİ		
		BİLEŞİK	MALİ	SANAYİ	BİLEŞİK	MALİ	SANAYİ
1995	T	51,944	42,396	58,618	16,410	13,394	18,518
	A	45,140	35,714	51,406	13,945	11,033	15,881
	E	41,708	32,013	47,905	12,316	9,453	14,146
	E	46,325	37,111	52,645	13,189	10,566	14,988
	K	39,114	30,734	44,672	10,756	8,451	12,284
	A	40,025	30,004	46,247	10,547	7,907	12,187
1996	O	49,490	37,757	56,920	11,885	9,068	13,670
	Ş	60,547	48,056	68,885	13,738	10,904	15,631
	M	67,045	59,793	73,615	14,214	12,677	15,607
	N	64,723	56,197	71,654	12,696	11,024	14,056
	M	61,150	51,062	68,494	11,519	9,619	12,902
	II	70,489	59,940	78,534	12,926	10,992	14,401
	T	63,366	51,634	71,682	11,351	9,249	12,841
YILLIK ARTIŞLAR %							
1995	T	138.8	128.5	142.1	34.3	28.5	36.2
	A	78.5	83.6	76.8	1.3	4.2	0.3
	E	55.5	57.4	54.6	-11.9	-10.8	-12.4
	E	86.1	103.9	81.3	8.0	18.3	5.2
	K	38.8	39.1	38.6	-17.8	-17.6	-17.9
	A	46.8	30.7	51.8	-11.3	-21.1	-8.4
1996	O	96.2	79.3	101.2	19.0	8.7	22.0
	Ş	107.9	100.1	110.1	27.6	22.8	28.9
	M	68.3	77.6	65.5	1.8	7.5	0.1
	N	38.8	32.0	41.2	-18.3	-22.3	-16.9
	M	29.1	16.8	33.3	-25.7	-32.8	-23.3
	II	46.1	40.4	48.0	-17.0	-20.3	-16.0
	T	22.0	21.8	22.3	-30.8	-30.9	-30.7
YIL SONU DEĞERLERİ							
1992		4,004	2,434	4,915	6,416	3,900	7,876
1993		20,683	19,190	22,288	20,683	19,190	22,288
1994		27,257	22,964	30,474	11,896	10,023	13,300
1995		40,025	30,004	46,247	10,547	7,906	12,187
YILLIK ARTIŞLAR %							
1992		-8.4	-27.5	-1.0	-43.2	-55.1	-38.7
1993		416.5	688.4	353.5	222.4	392.0	183.0
1994		31.8	19.7	36.7	-42.5	-47.8	-40.3
1995		46.8	30.7	51.8	-11.3	-21.1	-8.4
1996 ¹		22.0	21.8	22.3	-30.8	-30.9	-30.7

¹Temmuz ayı sonu itibarıyla.

TABLO 4. DÖVİZ KURLARI

1993 yılı ortalaması itibarıyla
TEFE ile deflate edilmiş değerler.

		TCMB DÖVİZ ALIŞ KURLARI AY ORTALAMA DEĞERLERİ			AY SONU DEĞERLERİ			TCMB DÖVİZ ALIŞ AY ORTALAMA DEĞ.	
		DLR	DM	DM / DLR	DLR	DM	DM / DLR	DLR	DM
1995	T	44,348	31,919	1.39	44,889	32,411	1.38	11,425	8,223
	A	46,502	32,304	1.44	47,747	32,540	1.47	11,715	8,138
	E	47,657	32,562	1.46	48,664	34,269	1.42	11,476	7,841
	E	49,874	35,242	1.42	50,803	36,069	1.41	11,579	8,182
	K	52,255	36,911	1.42	54,248	37,790	1.44	11,718	8,277
	A	56,587	39,267	1.44	61,054	42,600	1.43	12,160	8,438
1996	O	60,290	41,341	1.46	62,387	41,977	1.49	11,808	8,096
	Ş	63,850	43,439	1.47	65,514	44,996	1.46	11,814	8,038
	M	68,105	46,096	1.48	70,523	47,682	1.48	11,775	7,970
	N	72,361	48,333	1.50	74,235	48,606	1.53	11,576	7,732
	M	76,535	49,895	1.53	77,770	50,880	1.53	11,757	7,665
	H	79,479	52,017	1.53	81,224	53,339	1.52	11,885	7,779
	T	82,496	54,752	1.51	83,001	56,158	1.48	12,051	7,998
YILLIK ARTIŞLAR %									
1995	T	43.2	61.9	-11.5	45.0	64.5	-11.8	-19.4	-8.9
	A	46.9	59.6	-8.0	44.9	55.8	-7.0	-16.7	-9.4
	E	40.5	49.1	-5.8	43.0	55.9	-8.3	-20.4	-15.5
	E	43.0	53.7	-7.0	41.8	50.5	-5.8	-17.1	-10.8
	K	44.1	56.4	-7.9	49.3	62.7	-8.2	-14.7	-7.4
	A	51.3	65.2	-8.4	58.9	72.6	-7.9	-8.7	-0.2
1996	O	50.1	57.9	-4.9	54.5	57.3	-1.8	-8.9	-4.2
	Ş	55.8	59.5	-2.3	58.7	59.6	-0.5	-4.4	-2.2
	M	63.5	55.7	5.0	68.5	59.3	5.7	-1.1	-5.8
	N	71.5	58.2	8.4	75.3	57.8	11.1	0.9	-6.9
	M	78.0	63.3	9.0	82.9	66.1	10.1	2.5	-6.0
	H	84.5	69.1	9.1	85.1	69.6	9.1	4.7	-4.0
	T	86.0	71.5	8.4	84.9	73.3	6.7	5.5	-2.7
YII. ORTALAMASI									
1990		2,606	1,619	1.61	2,951	1,929	1.53	10,394	6,457
1991		4,167	2,508	1.66	5,075	3,340	1.52	10,699	6,439
1992		6,864	4,418	1.55	8,556	5,303	1.61	10,872	6,998
1993		10,971	6,626	1.66	14,458	8,348	1.73	10,971	6,626
1994		29,689	18,488	1.61	38,418	24,683	1.56	14,234	8,864
1995		45,691	31,923	1.43	61,054	42,600	1.43	11,776	8,227
YILLIK ARTIŞLAR %									
1990		23.0	43.5	-14.3	28.1	40.8	-9.0	-19.2	-5.8
1991		59.9	54.9	3.2	72.0	73.1	-0.7	2.9	-0.3
1992		64.7	76.2	-6.5	68.6	58.8	6.2	1.6	8.7
1993		59.8	50.0	6.6	69.0	57.4	7.3	0.9	-5.3
1994		170.6	179.0	-3.0	165.7	195.7	-10.1	29.7	33.8
1995		53.9	72.7	-10.9	58.9	72.6	-7.9	-17.3	-7.2
1996 ¹		61.0	60.5	0.3	84.9	73.3	6.7	-7.3	-6.4

¹Mayıs ayı itibarıyla 12 aylık ortalama.